

SOCIETAS & HUMANITAS II.

TRNAVA 2020

SOCIETAS & HUMANITAS II.

Mária Dėdová, Marcel Martinkovič (Eds.)

SOCIETAS & HUMANITAS II.

Zborník príspevkov z II. ročníka vedeckej interdisciplinárnej študentskej konferencie

EDITORI

PhDr. Mária Dėdová, PhD.

Mgr. Marcel Martinkovič, PhD.

VEDECKÝ A ORGANIZAČNÝ VÝBOR KONFERENCIE

PhDr. Mária Dėdová, PhD.

Mgr. Marcel Martinkovič, PhD.

Mgr. Tomáš Jahelka, PhD.

RECENZENTI

prof. PhDr. Silvia Miháliková, PhD.

Mgr. Gabriel Baník, PhD.

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2020

ISBN 978-80-568-0273-1

EAN 9788056802731

TRNAVA
2020

OBSAH

Úvod	5
Danyil TSYBULKO Úloha kolektívnej pamäti ako faktora historickej politiky v kontexte formovania národnej identity v tranzícii spoločností na Ukrajine a v Poľsku	6
Dmytro TOMAKH Vzájomný vzťah umenia a politického procesu	24
Rostyslav KARAKASH Propaganda a manipulácia s masovým vedomím. Konkrétne prípady v súčasnosti a ich dôsledky.....	37
Laura VATRTOVÁ Vnímanie páchatel'a trestnej činnosti v súvislosti s jeho farbou pleti a religiozitou hodnotiaceho.....	62
Alexander VACULÍK Emocionálna regulácia a religiozita u vysokoškolských študentov.....	73
Veronika MIHÁLIKOVÁ, Dominika REZÁKOVÁ Gambling a závislosť na hraní počítačových hier u adolescentov....	84
Nicol PUCKOVIČOVÁ Emócie - neverbálne vyjadrovanie emócií.....	93

Úvod

Predkladaný zborník sumarizujeme jednotlivé príspevky študentov bakalárskeho a magisterského stupňa, ktorí sa zúčastnili študentskej interdisciplinárnej vedeckej konferencie Societas & Humanitas II.

Príspevky študentov otvárajú priestor pre interdisciplinárne zdieľanie záverov z jednotlivých výskumných projektov. Štúdie v zborníku sú rozdelené do dvoch sekcií a to politologickej a psychologickkej. V rámci psychologickkej sekcie príspevky sú zamerané na sociálno- patologické javy, prežívanie emócií, či religiozitu vysokoškolákov. Sekcia politologickej orientovaná sa koncentruje vo svojich štúdiách na skúmanie procesov súvisiacich s kreovaním kolektívnej pamäte v kontexte realizácie historickej politiky v procese demokratickej tranzície Ukrajiny a Poľska, problematiku využívania propagandy a manipulačných stratégií pri formovaní verejnej mienky a prepojení kultúrnej sféry, umenia a politiky vo vzťahu k formovaniu hodnotovej sféry spoločnosti. Príspevky z rôznych oblastí teórie a výskumu ponúkajú študentom možnosť rozširovať, komparovať, ale i konfrontovať svoje metodologické postupy a zistenia. Napomáhajú im v rozvíjaní výskumných schopností, a paralelne im ponúkajú možnosť myšlienkového konfrontácie, ktorá je základom akademického poznania.

Veríme, že študentské príspevky poskytnú inšpirácie nielen do ďalšieho výskumu aktívne participujúcich študentov, ale podnietia záujem aj ostatných poslucháčov spoločenskovedných odborov na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity zúčastniť sa na ďalších ročníkoch študentskej konferencie, ako aj možnosti publikovať svoje vedecké aktivity v zborníku.

Mária Dédová, Marcel Martinkovič
editori

ÚLOHA KOLEKTÍVNEJ PAMÄTI AKO FAKTORA HISTORICKEJ POLITIKY V KONTEXTE FORMOVANIA NÁRODNEJ IDENTITY V TRANZÍCII SPOLOČNOSTI NA UKRAJINE A V POĽSKU

THE ROLE OF COLLECTIVE MEMORY AS A FACTOR OF HISTORICAL POLICY IN THE CONTEXT OF FORMING NATIONAL IDENTITY IN THE SOCIAL TRANSITION IN UKRAINE AND POLAND

Danyil TSYBULKO

Katedra politológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave;
danyil.tsybulko@tvu.sk

Abstrakt: Príspevok je zamieraný na skúmanie procesov súvisiacich z kolektívnej pamäťou a realizáciou historickej politiky v kontexte formovania kolektívnych identít v procese demokratickej tranzície dvoch krajín - Ukrajiny a Poľska. Úvod tejto práce zahŕňa stručný popis procesov, ktoré zapríčinili rozvoj a aktívne použitie metód spojených z implementáciou historickej politiky vo verejnom diskurze vybraných krajín. Štúdiá sa koncentruje na analýzu procesov v tejto oblasti v nadväznosti na vládne politiky. Práca obsahuje výsledky ohľadom rozdielov a podobností vládnych politik v kontexte formovania kolektívnej pamäti, ktoré sú sformulované na základe aplikácie komparatívnej metódy.

Kľúčové slová: kolektívna pamäť, historická politika, Ukrajina, Poľsko

Úvod

Koniec bipolárnej konfrontácie v medzinárodnej politike na konci minulého storočia spôsobil rad systémových transformácií vládnucich režimov, ktoré ovplyvnili veľké množstvo spoločností. Spolu z politickou transformáciou režimov sa v rámci krajín strednej a východnej Európy ako

aj v krajinách bývalého Sovietskeho Zväzu začali uskutočňovať zmeny vo vývoji národných, náboženských a kultúrnych identít. Z daného dôvodu v tranzitných spoločnostiach pretrvávajú a nadobúdajú ešte väčšiu aktuálnosť problémy s kolektívnou pamäťou a reflektovaním národnej histórie a to v kontexte sformovania nových foriem kolektívnej identity. Táto skutočnosť nám poukazuje na fakt, že dejinná sebainterpretácia je vplyvným mobilizačným zdrojom pri ničení starých politických režimov a pri vytváraní nových inštitúcií, ktorých obsahom je kreovanie demokratickej legitimacy. Procesy politickej tranzície sú nevyhnutne sprevádzané určitou mierou fragmentácie spoločnosti a v týchto prípadoch čiarou divergencie je často interpretácia národnej histórie, alebo postoj predstaviteľov rôznych politických síl k reflektovaniu minulosti. Keďže kolektívne identity sú založené na určitých interpretáciách minulosti súčasťou politických zmien a teda zmien v štruktúre sociálno-politického poriadku je prehodnocovanie vlastných národných dejín. To znamená, že historická skúsenosť a jej interpretácia určuje to, akej vývojovej cesty sa bude spoločnosť pridŕžať a aké základné politické hodnoty budú zdieľané všetkými, ktorí sa považujú za súčasť tejto spoločnosti. Tým pádom spoločne zdieľaná história a pamäť sú nástrojmi na vytváranie kolektívnej identity vybranej spoločnosti.

Poľský vedecký pracovník Patryk Wawrzyński poznamenáva, že pamäť, ktorá je v spoločnosti predstavovaná ako historický naratív je politicky významný aspekt, pretože naratívy môžu ovplyvňovať činnosť občanov, ich hodnoty, identitu a predstavy o budúcnosti. Preto politickí aktéri súťažajú o schopnosť rozhodnúť a určiť ktorý historický naratív bude dominantný za určitých okolností (Wawrzyński, 2017, str. 295). V spoločnosti sa môžu konfrontovať rôzne názory na dejiny, rôzne naratívy, v ktorých sa presadzujú záujmy konkrétnych sociálnych skupín. Tie môžeme označiť za tvorcov pamäti, keďže oni zároveň determinujú verejné uznanie určitej verzie historických udalostí a určujú tak obsah toho čo si spoločnosť pamätá a ako presne si to pamätá. Používanie histórie a kolektívnej pamäte ako nástrojov kreovania identity zapadá do konceptu *historickej politiky* (Geschichtspolitik). Ten sa rozšíril v Nemecku počas tzv. „debaty historikov“ o príčinách nacizmu. Nemecký kancelár Helmut Kohl ponúkol v jej rámci nemeckej spoločnosti morálno-politický obrat, aby podporil vlastenectvo a oslabil komplex viny. Kritici tohto prístupu, medzi ktorými bol aj J.

Habermas obvinil zástancov obratu z politizácie dejín, pričom na to použili termín *historická politika*. V priebehu nasledujúcich dvoch desaťročí bol pôvodný negatívny význam tohto konceptu rozptýlený. Historická politika následne nebola interpretovaná v súvislosti s politizáciou histórie, ale skôr v kontexte, že uchovanie určitých obsahov v rámci spomienok na minulosť je prínosné pre politickú konsolidáciu národa. Tento výraz sa vo východnej Európe vo veľkej miere používal pri budovaní a rozvoji ideologickej základne nových režimov po páde ZSSR. Ruský historik Alexey Miller, ktorý sa už dlhšie obdobie zaoberá výskumom v súvislosti s touto problematikou, ju definuje „konkrétne konfiguráciu metód, ktorá zahŕňa využívanie štátnych administratívnych alebo finančných zdrojov v oblasti histórie a politiky v záujme vládnucej elity“ (Miller, 2012, str.18-19).

V našej práci budeme vychádzať s tejto definícii, čo znamená že historická politika je činnosťou politických činiteľov (inštitúcií, organizácií, skupín) relevantných pre interpretáciu spoločensky a historicky významných udalostí, ktorej účelom je dosiahnutie verejného konsenzu pri porozumení historickej skúsenosti. Daný typ konsenzu následne podporuje identitu a kolektívne presvedčenie o existujúcom sociálno-politickom poriadku. Hodnoty a lojalita sú v ňom založené na zdieľaní špecifického historického príbehu, ktorý je reprodukován na rôznych spoločenských úrovniach aktérmi moci. Cieľom štúdie je pokúsiť sa priblížiť akú úlohu mala a má historická politika vo formovaní naratívov na Ukrajine a v Poľsku. Jedná sa o štáty, ktoré prešli v rovnakom období po roku 1989 demokratickou tranzíciou pričom mali približne rovnaké spektrum problémov, na ktorých riešenie používali skoro rovnaké metódy. Okrem toho sa v práci zameriame na charakterizovanie vzťahu politických elít k historickej politike a princípov na základe ktorých boli formované jednotlivé naratívy. Súčasťou práce bude aj popis spoločných a odlišných črt vývoja v kontexte používania historickej politiky, ale aj aké inštitucionálne štruktúry, a v ich rámci aj projekty, ktoré boli využité ako nástroj pre jej realizáciu. V tejto súvislosti je súčasťou práce aj hypotéza: výkon historickej politiky ako súčasť verejnej politiky spĺňal v politickom diskurze v oboch vybraných krajinách rovnakú úlohu, s rovnakým cieľom a spôsobom realizácie. Rozoberať jednotlivý vývoj vo vybraných krajinách budeme podľa jednej schémy: analýza situácie a prístupov v oblasti historickej politiky po rozpadu Sovietskeho

zväzu, vymedzenie dominantných aktérov ovplyvňujúcich tieto procesy, ciele ktoré sa snažili presadiť, stručná charakteristika projektov a inštitúcií cez ktoré sa tieto ciele presadzovali.

Považujeme tuto problematiku za dôležitú a zároveň mimoriadne aktuálnu vzhľadom na skutočnosť, že toto storočie je vnímané ako obdobie „memoriálneho bumu“ (Nora, 2005). Tú potvrdzuje nárast výskumných prac na túto tému v humanitných vedách a značné zvýšenie počtu komemoratívnych a mnemotechnických praktík, ktoré sa odohrávajú najmä vo verejnom diskurze. Aj ony sú súčasťou historickej politiky, ktorej jednotlivé atribúty by mali byť komplexne preskúmané, pre lepšie pochopenie moderných spoločenských a politických javov a ich miesta v transformujúcej sa spoločnosti.

Historická politika v Poľsku

V oblasti realizácie historickej politiky v modernom Poľsku, môžeme vymedziť dve odlišné obdobia z hľadiska cieľov, obsahu, mechanizmov a inštrumentária. Prvé obdobie zahŕňa 15 rokov post-sovietskej transformácie poľského štátu. Druhé sa začína v roku 2005 v súvislosti s aktivitami poľskej politickej strany Právo a spravodlivosť (PiS). Toto obdobie je spojené s pokračujúcou konsolidáciou demokratických inštitúcií, ale už v rámci vstupu do Európskej únie. Každému s týchto období patrí aj určitý model historickej politiky, ktorý realizovali jednotlivé politické subjekty a vládne garnitúry. Tieto modely vymedzil Anthony Dudek vo svojej práci, pričom uvádza, že po roku 1989 sa v Poľsku stretávame najmä s dvoma modelmi - liberálnym a konzervatívnym (Dudek, 2008).

Prvý sa týka úplnej neutrality štátu v oblasti formovania kolektívnej pamäti. Podľa liberálneho konceptu by štát nemal zapájať svoje inštitúcie do tohto procesu a mal by zachovávať úplnú neustrannosť. V opačnom prípade sa podľa zástancov tohto prístupu môže stať štát nástrojom na obhajobu alebo indoktrináciu vybraného konceptu kolektívnej sebainterpretácie (Waldoch, 2017). Priaznivci liberálneho modelu historickej politiky berú na vedomie, že aktivita štátnych inštitúcií pri interpretácii historických hodnôt štátom môže viesť k vytvoreniu falošného obrazu minulosti v spoločnosti. Mocensky limitované propagovanie vybraného obsahu kolektívnej pamäti podľa ich názoru povedie následne k selektívnemu výkladu a interpretácii minulosti.

Druhý prístup je konzervatívny a obhajuje potrebu aktívneho konania štátnych inštitúcií na propagácii kolektívnej pamäte, ktorá obsahuje propagáciu vlasteneckých vzorov. Vláda vytvára pozitívny obraz národnej histórie a aktívne propaguje vybrané historické úspechy národa. Podľa názorov priaznivcov konzervatívnej koncepcie, interpretácia histórie zohráva príliš veľký význam v spoločensko-politickom živote aby mohla byť ponechaná formovaniu ideovej konkurencie resp. trhovému mechanizmu (Tokarz, 2018). Ako poznamenal Marek Čichocki: „My nemôžeme nechať dejiny historikom a pamäť musí zostať žijúcou substanciou akejkolvek politiky” (Stobiecki, 2007, str. 182). Z tohto dôvodu zástancovia konzervatívneho modelu považujú za potrebné zapojiť štátne inštitúcie do formovania obsahov a symbolov aktívneho občianstva a do propagácie historických príbehov, ktoré by mohli slúžiť ako orientačné body a vzory pre moderných Poliakov (Merta, 2005). Historická politika mala by byť nástrojom na posilnenie národného vedomia a spoločenskej integrity. Dosiahnuť pozitívny výsledok je potrebné pre sformovanie moderného vlastenectva, ktorý má vzbudzovať pocit národnej hrdosti. Tento prístup umožňuje obísť dejinné problémy z minulosti a reprezentovať historické udalosti v kontexte národného vývoja najmä pozitívnym spôsobom.

Triumfom uplatnenia konzervatívneho modelu historickej politiky v Poľsku môžeme považovať obdobie vlády strany Právo a spravodlivosť. PiS oznámilo vo svojom prvom volebnom období (2005 - 2007), že jedným z hlavných aspektov práce vlády bude obnova historickej pamäti a zavedenie novej historickej politiky. Počas tohto obdobia môžeme pozorovať aktívne šírenie pojmu historická politika a to v tom zmysle, že prvotná negatívna konotácia (s ktorou sa stretávame ešte počas „debaty historikov“ v Nemecku) tohto pojmu sa úplne vytráca. Termín sa začína chápať v pozitívnom zmysle ako potrebná činnosť pre poľský národ, ktorá je potrebná na to, aby sa Poliaci dostali z obdobia historickej „amnésie“. Čo sa týka vnútornej politiky (ktorá súvisí s úlohou historickej politiky pri formovaní kolektívnej identity spoločnosti) aktivity PiS sa zameriavali najmä na štyri hlavné problémy:

- 1) rozvoj historického a vlasteneckého vzdelávania v školách, formovanie občianskeho a provládneho vedomia, propagáciu národnej dôstojnosti;
- 2) obnovu národného spoločenstva;

- 3) posilnenie štátu v kontexte jeho pevného ukotvenia v národnej tradícii;
- 4) historickú úpravu interpretácie obdobia existencie Poľskej ľudovej republiky (PLR), ktorá by odkrývala podstatu komunizmu v Poľsku¹.

V dôsledku takto cielenej politiky sa strane podarilo vykonať niekoľko zásadných projektov v kontexte úpravy obsahu kolektívnej pamäte. Najdôležitejšie z nich bolo vytvorenie Múzea histórie Poľských Židov, Múzeum histórie Poľska a Múzeum slobody a solidarity (Slovinski, 2020). Okrem toho z iniciatívy strany PiS ako nezávislá organizačná jednotka bolo vytvorené Národné kultúrne stredisko. V rámci týchto inštitucionálnych aktivít bolo realizované množstvo výskumných programov vrátane kľúčového projektu tejto strany „Patriotizmus zajtrajška“. Jeho hlavným cieľom bolo podporovať občianske iniciatívy na úrovni miestnej samosprávy v oblasti propagácie vlastenectva, ktoré by cez vo vzdelávacie projekty prispeli k šíreniu národných tradícií a k formovaniu pozitívneho postoja k národnej histórii. V tejto súvislosti je dôležité spomenúť aj tú skutočnosť, že pod riadením Národného kultúrneho centra v roku 2007 bolo založené Centrum „Pamäť a budúcnosť“, ktoré sa venuje povojnovej histórii a kultúrnemu dedičstvu Poliakov v západnej Európe. Dôležitým poslaním centra bolo vytvorenie Múzea západných území (*Muzeum zachodnich ziem*), ktoré podľa predstaviteľov PiS malo mladej generácii a cudzincom prezentovať jedinečné civilizačné a kultúrne úspechy poľského národa po druhej svetovej vojne v rámci daného územia. Lech Kaczyński inicioval tzv. Politiku poriadku, ktorá zohrala dôležitú úlohu v obsahu historickej politiky implementovanou stranou PiS (Jarzynka, 2015).

Ďalším zásadným bodom v historickej politike PiS sa stala úloha poukazovať na totalitné mocenské praktiky, ktoré mali sprístupniť fakty o období komunistckej vlády v časoch Poľskej ľudovej republiky a verejnosti predstaviť ako sa ideológia komunizmu realizovala v Poľsku. Právě na tento účel bolo založené múzeum tzv. „prekliatych vojakov“ a politických väzňov v Poľsku. Nachádza sa

¹ Program strany Právo a spravodlivosť IV Rzeczpospolita. Sprawiedliwość dla wszystkich..., 2005. Dostupné na: <https://piotrabinet.pl/pdf/programpis2005.pdf>

v bývalej hlavnej politickej väznici vo Varšave. Cieľom vytvorenia tohto múzea je zachovať pamäť účastníkov protikomunistického odporu po druhej svetovej vojne v Poľsku a ukázať, ako sa vyvíjal osud politických väzňov v PLR od obdobia vlády Stalina až po posledného odsúdeného Poliaka z politických dôvodov. Múzeum taktiež malo za cieľ sprístupniť dokumenty a fakty o činnosti bezpečnostných služieb v Poľsku a mocenských spôsoboch, ktoré používali vo svojej práci na marginalizáciu ideologicky nepohodlných aktérov. Nemenej dôležitú úlohu v aktivitách PiS v oblasti formovania historickej pamäti v čias PLR a vyrovnávaním sa z totalitnou minulosťou zohrávala aj politická agenda zameraná na znižovanie dôchodkov pre Ľudovych dôstojníkov špeciálnych služieb Poľska - tzv. „Zákon o znížení dôchodkov príslušníkov bývalých komunistických špeciálnych služieb v PRL a ich rodín“. Ako uviedol poslanec PiS v parlamentnom príhovore, „tento návrh zákona je vyjadrením elementárnej spravodlivosti, ku ktorému malo dôjsť pred mnohými rokmi. Je škoda pre našu krajinu, že táto nespravodlivosť trvala tak dlho. Naša vlasť, Poľsko, prestane byť nespravodlivou matkou pre mnoho svojich detí, krajinu, kde hrdinovia žijú v chudobe a ich mučitelia dostávajú značné dôchodky.“²

Proces potvrdzovania historickej spravodlivosti bol sprevádzaný rozšírením výskumnej oblasti Ústavu národnej pamäti (*Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*) a verejného prístupu k dokumentom v ňom archivovaných aj po likvidácii uzavretých nadácií. Jeho úlohou tiež je rozšíriť lustračnú povinnosť aj na univerzity, čo bol výsledok realizácie volebných sľubov PiS. Kroky boli založené na axiologickom presvedčení vládnucich strán a ich lídrov o potrebe dekomunizácie a historickej nápravy pri interpretácii obdobia PLR. K tomuto cieľu prispelo aj prijatie príslušných noriem, ktoré sa týkali odstránenia tých historických osobností z verejného priestoru, ktoré boli podľa úradov spojené s komunizmom. Súčasťou tohto procesu dekomunizácie bolo aj premenovanie ulíc a námestí po osobách spojených s komunizmom. Interpretácia histórie sa stala prvkom

² Stenografická správa z 33. zasadnutia Sejmu Poľskej republiky 16. decembra 2016. Wydawnictwo Sejmowe; Varšava.

aktivistického politického štýlu zameraného na stigmatizáciu politických oponentov z postkomunistického obdobia ako aj politických oponentov, ktorí kritizovali takéto cielené konanie štátnych orgánov (Slovisnki, 2020).

Ústav národnej pamäti Poľska bol zriadený ako štátna historická a archívna inštitúcia študujúca činnosť orgánov štátnej bezpečnosti Poľska v období 1944-1990, ako aj bezpečnostných agentúr Tretej ríše a ZSSR. Jej hlavným účelom je dokumentácia a vyšetrowanie zločinov proti poľským občanom v tomto období a vykonávanie lustračných postupov. Počas vlády strany PiS ústav sa stáva dôležitým subjektom historickej politiky v Poľsku. Jednou zo základných myšlienok historickej politiky INP je „teória dvoch okupácií“, nacistickej a sovietskej, teda nahradenie jednej okupácie druhou. Inštitút národnej pamäti je známy ako iniciátor takzvaného dekomunizačného zákona. V súlade s týmto dokumentom sa uskutočnila vlna premenovania ulíc a námestí a bolo zbúraných veľa pomníkov, obeliskov, búst, pamätných tabúl, nápisov a značiek. Základná funkcia tohto Ústavu je artikulovaná v úlohách registrácie, akumulácie, uskladnenia, spracovania, zverejňovania, zaistenia bezpečnosti a prístupu k dokumentom štátnych bezpečnostných agentúr Poľska v období od 22. júla 1944 do 31. júla 1990, ako aj bezpečnostných agentúr Tretej ríše a ZSSR. Do centra historickej politiky Ústavu sa dostávajú udalosti, ktoré sa týkajú činnosti: a) spáchanej proti osobám poľskej národnosti alebo poľským občanom iných národností v období od 1. septembra 1939 do 31. júla 1990: Nacistické zločiny komunistické zločiny, iné trestné činy, ktoré predstavujú zločiny proti mieru, ľudskosti alebo vojnové zločiny; b) iné represie z politických dôvodov, ktoré vykonávajú úradníci poľského vyšetrowania, spravodlivosť alebo osoby konajúce podľa ich pokynov; vyšetrowanie týchto trestných činov; ochrana osobných údajov osôb, ktorých sa týkajú dokumenty zhromaždené v archíve INP; vzdelávacie aktivity.³ Prezident Ústavu národnej pamäti Poľska je volený parlamentom na funkčné obdobie 5 rokov.

³ Oznámenie maršálka Sejmu Poľskej republiky z 30. augusta 2019 o uverejnení jednotného textu zákona o Ústave národnej pamäti - Komisii pre trestné stíhanie zločinov proti poľskému národu. Dostupné na: <https://dziennikustaw.gov.pl/D2019000188201.pdf>

Historická politika na Ukrajine

V oblasti historickej politiky v Ukrajine existuje viacero modelov kolektívnej pamäti vo vzťahu k ich ideologickému formovaniu, inštitucionálnym a diskurzívnym praktikám a formám reprezentácií. V tejto časti práce budeme používať vypracovanú typológiu ukrajinského historika Georgia Kasianova, ktorý rozoznáva tri nasledovné modely. Prvý model sa nazýva exkluzívny pričom v tejto verzii sa jedná o odstránenie určitej skupiny mýtov a reprezentácií minulosti zo spoločnej kolektívnej pamäte, ktoré narúšajú formovanie jej vybranej, homogénnej verzie pričom ju zbavuje cudzích prvkov. Na Ukrajine došlo v rámci exkluzívneho modelu ku konfrontácii medzi dvoma naratívmi o kolektívnej pamäti spojenými s odlišnými formami kultúrnej a politickej identity: nacionalistickou a sovietsko-nostalgickou. Exkluzívny model, podľa definície predpokladá konflikt s tými variantmi pamäti, ktoré nie sú kompatibilné s obsahom vybraného ideologického obsahu. Jeho súčasťou je snaha načrtnúť jasnú hranicu medzi „my“ a „oni“.

Druhý model možno charakterizovať ako inkluzívny. Jedná sa v ňom o integráciu rôznych variantov kolektívnej pamäte do jedného symbolického priestoru a ich zjednotenie do spoločného naratívneho typu, napríklad spojeného myšlienkou občianskeho vlastníctva. Na Ukrajine sa prezentuje hlavne situačne, ako výsledok krátkodobého politického vývoja a nie ako produkt premyslenej stratégie vybraných aktérov. Kolektívna pamäť, ktorá sa v súčasnosti vytvára z „revolúcie dôstojnosti“ (daný termín sa viaže v politickom diskurze na Ukrajinu k protestným udalostiam, ktoré sa uskutočnili na Majdane Nezaležnosti v roku 2013 až 2014). V jej dôsledku sa realizovala personálna výmena vládnych štruktúr a odchod vtedajšieho prezidenta Viktora Janukoviča z krajiny). Dané zmeny umožňujú dnes formovanie kolektívnej pamäti, ktoré má znaky inkluzívneho modelu. Historik uvádza v tejto súvislosti ako príklad uznesenie celoštátneho parlamentu Ukrajiny (Верховної Ради України) „o uznaní genocídy krymských Tatárov“. Výsledkom tohto rozhodnutia je zriadenie celonárodného pamätného dňa 18. mája ako pamätného dňa obetí

genocídy krymských Tatárov, ktorý dokladá existenciu tohto konceptu v súčasnom diskurze na Ukrajine.⁴

Tretí model, ktorý označuje za zmiešaný (ambivalentný) je založený na koexistencii rôznych variantov kolektívnej pamäte, pričom však neprichádza k ich integrácii do jedného naratívu interpretácie kolektívnej pamäte. Dané naratívy spolu koexistujú napriek skutočnosti, že môžu byť niekedy ideologicky a politicky nezlučiteľné. Stav koexistencie je zapríčinený buď z dôvodu nedostatku verejného záujmu, alebo v dôsledku špeciálnej politickej aktivity, ktorá by mala za cieľ zneškodniť určitú mieru jeho ideologického obsahu. Ako príklad ilustrácie by sme použili existenciu ulice Januárového povstania v Kyjeve. V roku 2007 bola premenovaná na ulicu Ivana Mazepy a vymazala z verejného priestoru názov spojený s pamiatkou bolševického inšpirovaného povstania v továrni v Arsenale v januári 1918. Avšak ulica Ivana Mazepy začína pri námestí Arsenalnaya, na ktorom stojí Sovietsky pamätník - symbol januárového povstania a končí sa na Námestí Slávy. Tu sa nachádza jeden z najznámejších a najvýznamnejších pamätníkov sovietskej éry - pamätník a park Večnej Slávy. Prostredníctvom úsilia rôznych činiteľov historickej politiky boli tieto modely lokalizované v určitých územných rámcoch. Nacionálny naratív prevládal v západných oblastiach Ukrajiny, najmä v Halíči. Sovietsko-nostalgický - vo východných oblastiach a na Kryme (Kasianov, 2019). Na strednej a juhovýchodnej Ukrajine prevládal zmiešaný model so subregionálnymi a dočasnými výkyvmi, buď v prospech nacionalistickej, alebo k nostalgicko-sovietskej interpretácii. (Kasianov, 2019).

Na základe vyššie uvedenej typológie môžeme povedať, že v skutočnosti historická politika na Ukrajine predstavuje vzájomne interakcie medzi tromi modelmi historickej pamäti. Pred získaním nezávislosti (v období rokov 1980-1990) sa v politike odrážal konflikt medzi dvoma exkluzívnymi modelmi historickej politiky. V ďalšom období došlo k nacionálnemu obratu a k prudkému rozšíreniu

⁴ Uznesenie Najvyššej rady Ukrajiny (Верховної Ради України) o uznaní genocídy krymských Tatárov. Dostupné na: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/792-19>

nacionálneho modelu interpretácie dejín, ktorý však bol vládou tlmený. Centrálné vládne elity sa tak usilovali o to, aby sa spomalilo vytlačanie sovietsko-nostalgického modelu z verejného priestoru, keďže považovali takúto radikálnu zmenu vo vnímaní vlastnej minulosti za nebezpečnú v tom zmysle, že môže byť potenciálne zdrojom politicého konfliktu. Zároveň spomínanú ambivalenciu používala na legitimizáciu svojej vlády. Toto obdobie by sme preto mohli zaradiť k tretiemu, zmiešanému resp. ambivalentnému modelu. Následne aj obdobie po tzv. Oranžovej Revolúcii (rozsiahla kampaň nenásilných protestov na Ukrajine v roku 2004 až 2005). Občianske protesty počas jej trvania boli sformované na občianskej mobilizácii, ktorá vychádzala zo závažných podozrení o falzifikácii výsledkov volieb v neprospech Viktora Juščenka. Najvyšší súd Ukrajiny však v decembri 2004 vyhlásil opakovanie prezidentských volieb, ktoré potvrdili Juščenkove víťazstvo a povolebnú porážku Viktora Janukoviča. Tento typ politického konfliktu však má svoje zdroje aj v rovine formovania kolektívnej pamäti, kde sa dostali do sporu dva exkluzívne modely interpretácie národných dejín. Tento konflikt začal postupne prerastať z politického prostredia do skutočného konfliktu, ktorý získal až vojenský rozmer (Kasianov, 2015) aj za používania veľkej miery dehumanizačných stereotypov a atribútov informačnej vojny. Danú skutočnosť potvrdzuje použitie historických naratívov v ideologickej argumentácii rôznych subjektov, ktoré sa zapojili do konfliktu na Východe Ukrajiny.

Výkonávanie historickej politiky bolo dlhé obdobie na Ukrajine podriadené iba vládnej moci a štátu, ktorý si udržiaval v tejto sfére monopol. Ale v súlade z vlnou demokratickej transformácie v krajine môžeme konštatovať zmeny aj na úrovni občianskej spoločnosti, ktoré viedli k informačnému a mediálnemu zvratu. Tieto faktory v značnej miere ovplyvnili rôzne sociálne, kultúrne a etnické skupiny, aktívna participácia a činnosť občanov, ktorí spôsobili likvidáciu statného monopolu v sfére výkonu historickej politiky. Napriek tomu, štát reprezentovaný vládou elitou naďalej ostáva hlavným subjektom tejto politiky. Činnosť štátu v tejto sfére, na rozdiel od iných skupín vystupujúcich do sféry kreovania historickej politiky je jednoduchšie preskúmať.

Dôvodom je skutočnosť, že štátne inštitúcie majú pevnú štruktúru, jasne vymedzené právomoci, funkcie a inštrumenty (na rozdiel od mimovládnych subjektov). Skúmanie takto vymedzených inštitúcií nám umožňuje získať komplexnejší obraz na pochopenie nástrojov realizácie určitej formy historickej politiky. Vláda sa v diskurze o podstatných medzníkoch národnej histórie snažila zachovať svoju dominantnú pozíciu, ktorú posilnila založením nových inštitúcií, v tomto prípade konkrétne napr. založenie Ukrajinského inštitútu národnej pamäti (Український інститут національної пам'яті) v roku 2006, počas prezidentského obdobia Juščenka. Vytvorenie UINP bolo iniciatívou prezidenta Viktora Juščenka (2005-2010), ktorý sa inšpiroval zo skúseností niektorých krajín strednej a východnej Európy v oblasti historickej politiky (najmä však Poľska). Ukrajinský inštitút národnej pamäti vzniká v zhode so všeobecným trendom vytvárania takého druhu inštitúcií. Takéto štátom zriadené inštitúcie spravidla boli vytvorené na účel vyrovnávania sa s minulosťou a skúsenosťami dedičstva totalitných a posttotalitných režimov. V rámci posledného menovaného typu režimu sa komunizmus spravidla chápal ako komplexný politický systém, ktorý mal cieľ zásadným spôsobom zmeniť aj správanie sa jednotlivcov (časť tohto konceptu bola signifikantná aj pre nacistický režim). Stratégia vládneho, aktívneho vyrovnávania sa s kultúrnymi deformáciami komunizmu a nacizmu je pritom najviditeľnejšie prítomná v Poľsku (Kasianov, 2016). Väčšina podobných inštitútov bola vytvorená väčšinou z iniciatívy pravicových a pravicových-konzervatívnych politických síl. Činnosti väčšiny týchto inštitúcií pritom zapadajú do koncepcie prechodného súdництва (Stan, 2010). Ukrajinsky inštitút bol tiež vytvorený na tento účel vyrovnávania sa s deformáciami komunistickej totalitnej minulosti. Svedčí o tom skutočnosť, že aj on bol vytvorený v rámci programu „zachovania pamäti o obetiach politických represii a hladomorov na Ukrajine“. Činnosť tohto inštitútu počas celého jeho obdobia existencie sprevádzal politicky odpor časti politických aktérov, byrokratických zložiek moci, ktoré nesúhlasili z činnosťou tohto inštitútu a snažili sa spomaliť proces jeho vzniku a fungovanie. Dva krát bol z tohto dôvodu likvidovaný a reorganizovaný. Prvý

krát k jeho likvidácii a reorganizácii prišlo v roku 2010 počas prezidentského obdobia V. Janukoviča a stal sa z neho vedecko-výskumný ústav pri Kabinete Ministrov. Druhy krát sa tak stalo v roku 2014 počas prezidentského obdobia Petra Porošenka, kedy bol Ukrajinský inštitút národnej pamäti ako výskumná inštitúcia zlikvidovaný a znovuo tvorený ako ústredný výkonný orgán pre implementáciu štátnej politiky v oblasti obnovy a uchovania národnej pamäti. Jeho aktivity následne začal riadiť a koordinovať Kabinet ministrov Ukrajiny prostredníctvom ministra kultúry. V uzneseniach ukrajinského celoštátneho parlamentu boli definované aj ďalšie ciele inštitútu. Medzi inými: 1) obnovenie objektívnej interpretácie a spravodlivej histórie ukrajinského národa 2) výskum pôvodu ukrajinského národa a jeho jazyka 3) organizovanie aktivít pre formovanie vlastenectva medzi ukrajinskými občanmi (najmä medzi vládnymi úradníkmi) 4) určenie „smerovania a metódy obnovenia historickej pravdy a spravodlivosti pri štúdiu dejín Ukrajiny“⁵. Rozsah úloh inštitútu bol pomerne široký: od vytvorenia archívu národnej pamäte, realizácie projektov ústnej histórie, cez vypracovanie návrhov na podporu koncepcie ukrajinskej genocídy a hladomoru na medzinárodnej scéne až po vývoj regulačných právnych aktov (vrátane medzinárodných), vytvorenie pamätných miest a komplexov na ich správu, tvorba múzejných expozícií pred prípravou návrhov na zabezpečenie sociálnej ochrany účastníkov národného boja za nezávislosť (Kasianov, 2016). Pripomenieme v tomto kontexte, že účastníkmi národného boja za nezávislosť Ukrajiny sú považovaní ľudia, ktorí sa zúčastnili udalostí v rámci Ukrajinského oslobodzujúceho hnutia (Український визвольний рух). Jedná sa o národnooslobodzovacie hnutie na etnicky vymedzenom ukrajinskom území v rokoch 1920-1950, ktorého cieľom bolo obnovenie ukrajinského samostatného štátu.

Ukrajinský inštitút národnej pamäti sa však aj odlišuje od poľského inštitútu. Jedná sa najmä o jeho postavenie vo vzťahu

⁵ Uznesenie Najvyššej rady Ukrajiny (Верховної Ради України) o statuse Ukrajinského inštitútu pamäti. Dostupné na: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/927-2006-%D0%BF>

k iných zložkám štátu t.j. v šírke skutočnej pôsobnosti a následne ja v spôsobe financovania. Okrem toho na rozdiel od Poľska na Ukrajine nedošlo ku konsenzu medzi elitami o obsahu historickej politiky a úloh miestnych regionálnych inštitúcií pri jej realizácii. Inštitút bol vytvorený ako výkonný orgán exekutívy a bol tak úplne závislý od zmien politickej situácie. V spoločnosti tiež nenastala širšia zhoda medzi elitami o jeho úlohách a samotnom význame jeho existencie (Kasianov, 2016). V rokoch 2008 - 2009 UINP zrealizoval dva významné projekty. Jedným z nich je vytvorenie Národnej knihy spomienok na obeť hladomoru v rokoch 1932-1933 na Ukrajine (inštitút koordinoval celonárodnú kampaň za prípravu 18 regionálnych článkov a vydal „zovšeobecňujúci“ 19 článok). Táto činnosť sa uskutočnila v rámci „Národného národno-kultúrneho programu na štúdium hladomoru 1932-1933“ a zachovanie spomienky jeho obetí až do roku 2012.

Druhým projektom bola snaha zabezpečiť rozvoj koncepcie historického vzdelávania na Ukrajine⁶. Jedná sa o prvý rozsiahly pokus o prekročenie nacionálneho exkluzívneho naratívu, opustenie jeho výstavby na základe myšlienky obeť. UINP v tomto projekte pôsobil skôr ako koordinátor a všetky hlavné výskumy sa realizovali cez profesionálnych historikov mimo ústavu. Je tiež problematické, že podľa vzoru poľského partnera UINP implementuje politiku „oddeľovania“ a homogenizácie kolektívnej / pamäte veľmi priamočiara, najmä administratívno-byrokratickým spôsobom, pričom súčasne presadzuje naratívy o historickej pamäti, ktoré môžu byť z dôvodu rôznych okolností pre významné segmenty ukrajinskej spoločnosti neprijateľné. Vzhľadom na spomenuté regionálne rozdiely v prevládajúcej mentalite môžeme predpokladať na tomto základe rast skrytého konfliktu spomienok, ktorý sa môže ľahko zmeniť aj na otvorený politický konflikt s jasne definovaným regionálnym rozmerom, čo potvrdzujú skúsenosti z moderných dejín Ukrajiny (Kasianov, 2016).

⁶ Návrhy koncepcie historického vzdelávania na Ukrajine: Zborník referátov z II. Okrúhleho stola z Pracovného stretnutia o monitorovaní školských učebníc ukrajinských dejín (Kyjev, 18. októbra 2008). Dostupné na: <http://www.memory.gov.ua:8080/data/upload/publication/main/ua/1457/4.pdf>

Záver

Poľsko a Ukrajina sa po páde železnej opony sa ocitli na ceste hľadania vlastných národných identít, ktoré mali vplyv aj na procesy demokratickej transformácie a legitimizáciu nových režimov. V spomínaných dvoch krajinách vzhľadom na túto skutočnosť sa viditeľne medzi politickými aktérmi aktivizoval záujem o historickú politiku a aktívne formovanie kolektívnej pamäti národa zo strany vlády. Na základe komparácie určitých aspektov tejto politiky sme dospeli k záveru, že Ukrajina a Poľsko majú podobný vývoj procesov súvisiacich z historickou politikou. V oboch krajinách sa rôznych etapách konsolidácie demokratických inštitúcií môžeme stretnúť s podobne definovanými cieľmi v oblasti tzv. znárodnenia histórie a formovania vládou preferovaných naratívov v spoločnosti. Tie boli následne propagované prostredníctvom projektov pomocných štátnych inštitúcií, ktoré podliehali záujmom vládných garnitúr. V oboch krajinách mali spomínané inštitucionálne projekty za cieľ skúmať zločiny predchádzajúcich politických režimov, zdôrazňovať interpretáciu v ktorej bude národ vnímaný cez symbol obete týchto režimov čím sa budú dať závery historických výskumov využiť aj pre účely zahraničnej a vnútornej politiky.

Však okrem týchto spoločných črt existujú medzi spomínanými inštitúciami INP a UINP aj viditeľné odlišnosti. Tie sa odrážajú najmä v kontinuite charakterizovaných spôsobov interpretácie histórie. V Poľsku vidíme väčšiu mieru kontinuity pri realizovaní vybraného modelu historickej politiky. Na druhej strane na Ukrajine súvisia tieto procesy najmä so zložením konkrétnych vlád a preto historická politika tesne súvisí s politickým vývojom. Vzhľadom na jeho premenlivosť obsah historickej politiky je nestály v závislosti od viacerých faktorov, ktoré ovplyvňujú vybraný politický aktéri. Vzhľadom na skutočnosť, že na Ukrajine je prítomná väčšia miera jazykovej, náboženskej a politickej fragmentácie spoločnosti a každá z vybraných skupín sa pridáva istých historických názorov v následnosti je prirodzené, že sa v ukrajinskej spoločnosti formuje vo väčšej miere konflikt naratívov formujúcich kolektívnu identitu. Vzhľadom na daný fakt sa v ukrajinskej spoločnosti za dlhé roky nezávislosti ešte nesformoval široký konsenzus elít ohľadom

interpretácie vlastnej histórie. V prípade poľskej spoločnosti sa však daný problém neobjavil o má menšie problémy pri hľadaní akceptovateľného konsenzu v danej sfére interpretácie národných dejín a kolektívnej identity. Táto skutočnosť naznačuje, že výsledný diskurz ohľadne interpretácie národných dejín, rozsah a intenzitu historickej politiky v spoločnosti značne ovplyvňuje aj počet relevantných aktérov v politickom systéme. Čo sa týka inštitucionalizácie procesov interpretácie národných dejín, v Poľsku existuje rozsiahla sieť organizácií, múzeí a inštitútov, ktoré cieľavedome presadzujú konsenzuálnu interpretáciu obsahu historickej politiky. Na Ukrajine bola snaha jednotlivých vlád prevziať niektoré inštitúcie podľa poľského vzoru, ale kvôli nátlaku zo strany rôznych verejných a politických skupín, ktoré vytvárali nepriaznivú klímu pre ich prežitie a rozvoj nebola dosiahnutá jeho úroveň. Na základe týchto záverov môžeme konštatovať že hypotéza sformovaná na začiatku práce sa potvrdila len čiastočne. Ukrajina a Poľsko samozrejme majú veľa spoločného v formovaní historickej politiky, však kvôli viacerým faktorom (úroveň fragmentácie spoločnosti, vplyv neštátnych aktérov, odlišná politická a historická skúsenosť, vplyv zahraničia na vnútropolitický vývoj atď.) tieto krajiny majú odlišné ciele a problémy, na riešenie ktorých bola použitá historická politika. Napriek tejto odlišnosti však spôsob inštrumentalizácie procesov národnej histórie mal veľmi podobný charakter.

Literatúra

KASIANOV G. (2019). Украина и соседи: историческая политика. 1987-2018. Москва: Новое литературное обозрение. ISBN 978-5-4448-1068-2.

KASIANOV G. (2016). К десятилетию Украинского института национальной памяти (2006 – 2016) [online] [citované 2020-11-20]. Dostupne na internete: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1755-georgij-kas-yanov-k-desyatiletiju-ukrainskogo-instituta-natsional-noj-pamyati-2006-2016>.

MILLER A. (2012). Историческая политика в Восточной Европе в XXI века. Историческая политика в XXI веке: сб. статей. – М.: Новое литературное обозрение. pp.18-19 ISBN 978-5-86793-968-7.

NORA P. (2005) Всемирное торжество памяти. In: Неприкосновенный запас. No. 2-3 40-41 [online] [citované 2020-11-20]. Dostupné na internete: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.html>

SLOVISNKI K. (2020). Историческая политика партии «Право и Справедливость». Современная Европа. 2020. pp. 102-112.

DUDEK A. (2018). Spory o polską politykę historyczną po 1989 roku. In: Nowinowski S. W., Pomorski J., Stobiecki R. (eds.), Pamięć i polityka historyczna. Doświadczenia Polski i jej sąsiadów. Łódź; Wydawnictwo Naukowe Ibidem, Instytut Pamięci Narodowej. 2018. pp. 193.

WALDOCH M. (2017). M.: Meandry polityki historycznej w jednostkach samorządu terytorialnego III RP, Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość, 2017, no. 14, pp. 50 ISSN 1731-8440.

TOKARZ T. (2018). Koncepcja „polityki historycznej” w myśli konserwatystów polskich. [citované 2020-12-05]. Dostupne na internete: www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl

JARZYŃKA T. (2015) Koncepcja państwa w ujęciu Lecha Kaczyńskiego. Lublin; MW Press. pp.86 ISBN: 978-83-941767-4-7.

MERTA T. (2005). Pamięć i nadzieja. In: Kostro R., Merta T. (eds), Pamięć i odpowiedzialność. Ośrodek Myśli Politycznej. Centrum Konserwatywne; Kraków–Wrocław. pp.65.

STAN L. (2010). Transitional Justice in Eastern Europe and Former Soviet Union. Reckoning with the communist past. Routledge. pp. 110-11. ISBN 0415776716

KASIANOV G. (2015). How a War for the Past Becomes a War in the Present. Kritika. – V. 16, No.1, pp. 149-157 ISSN 1538-5000.

STOBIECKI, R. (2007). Historians Facing Politics of History: The Case of Poland . In: Past in the Making: Historical Revisionism in Central Europe After 1989 / M. Kopecek (ed.). Budapest Central European Univ. Press.

WAWRZYŃSKY P. (2017) The Government's Remembrance Policy. Five Theoretical Hypothesis. Polish Political Science Yearbook. 2017. 46(1). pp. 294-312. ISSN 0208-7375.

VZÁJOMNÝ VZŤAH UMENIA A POLITICKÉHO PROCESU

THE RELATIONSHIP BETWEEN ART AND POLITICAL PROCESS

Dmytro TOMAKH

Katedra politológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave,
dimakolyajeka@gmail.com

Abstrakt: V súčasnosti je politika vykonávaná na technicko-procedurálnej úrovni, čo vylučuje prítomnosť myšlienky všeobecného dobra v rámci fungovania samotného politického systému, preto sa ona (politika) neobmedzuje iba na hľadanie a vymedzenie sakrálnych významov, vyšších ideí a hodnôt. Jednotlivé inštitúcie, ktoré dnes existujú podliehajú hodnotám, ideám a cieľom, ktoré sa už vyvinuli v priebehu historického formovania a sú vyjadrené v právach a slobodách jednotlivca. Politické procesy teda podľa modernej paradigmy musia byť v súlade s týmito právami a slobodami jednotlivca a nesmú ich nijako ohrozovať. Politika, medzinárodná i vnútorná ako aj samotný jednotlivec však naďalej čelia najrôznejším krízam, ktorých vznik a riešenie je podľa autora neoddeliteľne spojené s kultúrou, najmä s umením ako jej derivátom. Cieľom práce je teda priblíženie tohto vzťahu na historických a moderných príkladoch.

Kľúčové slová: politika, umenie, kríza, spoločnosť, kultúra, hodnoty, postoje

Úvod

Umenie ako aj politický proces sú sociálnymi javmi, čo znamená, že sa rozvíjajú v rámci spoločensko-historických vzťahov. Keď Aristoteles označil ľudskú prirodzenosť za spoločenskú, mal na mysli, že plnohodnotný rozvoj každého človeka je závislý na spoločenských vzťahoch, pričom akékoľvek zmeny v celku nastávajú v dôsledku zložitej interakcie jednotlivcov (Aristoteles, 2010, s. 28 – 29). Štát je najdôležitejšou entitou, ktorá zabezpečuje vzťah medzi jednotlivcami cez „stýkanie sa“. Aristoteles pritom formuluje stanovisko, že v spoločnosti existuje rôznorodá sieť

komunikácie a interakcii medzi ľuďmi, ktorú v jednoduchšej podobe nazýva „stýkanie sa“. Je zrejmé, že hovoríme o kultúrnych a historických vzťahoch a skúsenostiach nahromadených ľudstvom, ktoré sú v neustálom vývoji a v ktorom sa kreujú potreby, hodnoty a nové druhy ľudských činností. V tejto súvislosti môžeme konštatovať, že tieto „nové, pre zvieru v zásade neznáme potreby z storočia na storočie, sú čoraz zložitejšie a rozmanitejšie. Stávajú sa z nich historicky sa vyvíjajúce potreby. A nevznikajú v organizme jednotlivca, ale v organizme ľudskej rasy, teda, v organizme výroby ľudského (konkrétne ľudského!) života, v lone súhrnu spoločenských vzťahov, ktoré sú medzi ľuďmi v procese tejto výroby viazané v priebehu spoločne rozdelennej činnosti jednotlivcov, ktorí vytvárajú hmotné telo ľudskej kultúry“ (Il'jenkov, 1991, s. 37). Vo výsledku tak politický proces a umenie sú výsledkom rozmanitých foriem vzťahov v spoločnosti. Myšlienku podriadenosti umenia a politiky vnútorným spoločenským hnutiam potvrdzujú aj skúsenosti komparatívnej politológie. Z jej moderných výskumov je preukázateľné, že nie je možné úspešne aplikovať jednotlivé politické systémy v na všetky štáty a to z dôvodu existencie zásadných rozdielov v politickej kultúre. Napriek tomu je podľa nás možné súhlasiť s Marxovým tvrdením, že spoločenské bytie určuje spoločenské vedomie ako aj formy jeho vyjadrenia (v prípade tejto práce ide o umenie a politický proces). Napriek tomu však po identifikácii spoločného zdroja, ktorý ich limituje zostáva otázka ich vzťahu nezodpovedaná.

Jean-Jacques Rousseau a umenie jeho éry

Filozofický slovník hovorí, že špecifickým predmetom umenia je estetický vzťah človeka k realite, ktorého úlohou je umelecky vyjadriť chápanie vývoja sveta. Z tohto dôvodu v centrálnej pozornosti umeleckých diel je človek, jeho sociálne prepojenie, vyjadrenie života ľudí a ich činností v určitých konkrétnych historických podmienkach. Vráťme sa teraz k tvrdeniu, ktoré je spomenuté na začiatku štúdie, že súčasná inštrumentálno-procedurálna povaha politického procesu zodpovedá historicky sformovaným hodnotám. Dnes si v spoločnosti väčšina ľudí nekladie otázku v mene koho,

alebo v prospech koho sa legitimizácia moci vykonáva, ale väčšinou sa hodnotí ako sa uskutočňuje politika z technického hľadiska. K zmene a formovaniu novej formy politiky došlo v súlade s opačnou formuláciou tej istej otázky. Pridávame dve úvahy. Po prvé, sociálne procesy v spoločnosti sú základným zdrojom politických javov a umenie je estetické chápanie reality, teda to, čo umelecky vyjadruje alebo približuje realitu. Vo výsledku vidíme prepojenosť spomenutých procesov. Považovať ich za jednotné je možné iba z pohľadu iných kategórií, konkrétne kategórií sociálneho rozvoja.

Už Jean-Jacques Rousseau upozorňoval na dôležitosť vzťahu medzi umením a politikou vo svojej práci – Či obroda vied a umení prispela k očiste morálky vďaka ktorej si autor získal spoločenský kredit. Táto práca obsahuje množstvo negatívnych stanovísk o umení. Rousseau spomínanej práci okrem iného konštatuje, že umenie nielenže neprispievalo k rozvoju mravov, ale morálku výrazne oslabovalo. Spomínaný filozof dokázal formulovať daný záver vďaka tomu, že považoval umenie a politiku za vzájomne prepojené procesy. „Duch má potreby, rovnako ako telo. Posledne menované tvoria samotné základy spoločnosti; prvé mu dodávajú príjemný pocit. Zatiaľ čo vláda a zákony zaisťujú bezpečnosť a blahobyť zjednoteného ľudu, vedy, literatúra a umenie - menej represívne, ale možno silnejšie - pokrývajú železné reťaze kvetinovými girlandami, ktoré títo ľudia obklopujú; potláčajú v nich pocit tej prvotnej slobody, pre ktorú zdá sa, narodili; prizvané prinútiť ich milovať svoj otrocký stav a urobiť z nich takzvané civilizované národy. Nevyhnutnosť zvýšila tróny; Umenie a vedy ich posilnili“ (Rousseau, 1969, s. 12). Ak sa však pozrieme bližšie, uvidíme, že Rousseau útočí na umenie svojej éry, ako výraz negatívnych sociálnych procesov v historickej realite 18. storočia. „Teraz, keď dômyselnejšie triky a jemnejší vkus znížili umenie páčiť sa určitým princípom, vládla v našich mravoch nízka klamná monotónnosť a všetky mysle sa zdajú byť obsadené rovnakou formou: zdvorilosť vždy vyžaduje niečo, slušnosť prikazuje, nekonečne sa riadime zvykmi a nikdy - vlastnou myslou“ (Rousseau, 1969, s. 13). Francúzska spoločnosť v 18. storočí bola riadená, rovnako ako zvyšok kontinentálnej Európy, feudálnym systémom právnych vzťahov. Hovoríme teda

o realitnom sociálno-politickom systéme s triednymi výsadami a privilégiami a nerovným postavením jednotlivcov v sociálnej štruktúre. Závislé postavenie niektorých stavov od iných bolo chránené zákonom, preto sa nerovnaké postavenie ľudí v spoločnosti považovalo nielen za prirodzené, ale predstavovalo aj podstatu politickej stability vtedajších štátov. Pre šľachtu boli k dispozícii špeciálne druhy zábavy uzavreté napríklad pre roľnícku triedu: divadlo, poézia, plesy, hudobné vystúpenia atď., teda všetko, čo v tej dobe predstavovalo pre ostatné vrstvy spoločnosti luxus. V tejto súvislosti je významná táto myšlienka Rousseauovej práce s podtitulom *Toto je veľké zlo - strata času*. „Ale ešte horšie zlo prichádza s literatúrou a umením. Takéto zlo je luxus, ktorý sa zrodil ako oni z nečinnosti a ľudskej márnivosti. Luxus sa zriedka zaobíde bez umenia a vied, oni nikdy sa nezaobídu bez luxusu“ (Rousseau, 1969, s. 21). V podstate vidíme, ako Rousseau kritizuje vtedajšie umenie, ktoré je podľa neho vyjadrením feudálneho spoločenského poriadku a slúži mu preto ako podpora. Takto vnímané umenie a životný štýl sú pritom v príkrom rozpore s myšlienkami osvietenstva, ktoré hlásalo oslobodenie rozumu od predsudkov, rešpektovanie slobody a dôstojnosti každého človeka. Z tohto dôvodu sa umenie v tomto diskurze skutočne stáva súčasťou politického procesu v ktorom bola esteticky chápaná skutočnosť sformovaná do filozofických a politických konceptov, s ktorými niektorí myslitelia ako, napríklad, Joseph de Maistre sympatizovali, zatiaľ čo iní, napríklad Jean-Jacques Rousseau, im venovali svoju kritiku. Spomínané obdobie sa stalo zdrojom krízy existujúcej formy legitimizácie moci a všetkých vtedajších inštitúcií, ktorá sa priamo dotýkala aj reflexii umenia.

Inštitucionálna kríza štátu viedla k Veľkej francúzskej revolúcii v roku 1789 pričom teoretickým základom tejto revolúcie sa stali myšlienky encyklopedistov francúzskeho osvietenstva, ktoré vychádzali z presvedčenia, že prírodné zákony sú zákonmi rozumu (Narski 1973, s. 196). Keďže reflektujeme spisovateľov za významných účastníkov spomínaného politického procesu tejto udalosti spomenieme v tejto súvislosti aj Alexis de Tocquevilla. Ten v tomto kontexte poznamenáva. „Francúzsko je už dlho najliterárnejšie zo všetkých európskych národov; jej autori napriek

tomu nikdy nevykazovali ducha, ktorý sa prejavoval okolo polovice 18. storočia, ani neobsadzovali miesto, ktoré obsadzujú súčasne. Toto sme nikdy predtým nevideli ani u nás, ani, verím, nikde inde“ (Tocqueville, 2008, s. 126). Podľa Tocquevilla teda spisovatelia vo Francúzsku začali získavať osobitný význam až v predvečer revolúcie. Dôvodom tejto zmeny je formulovanie nových myšlienok z ich strany, ktoré sú v súlade so vtedajšou politickou realitou a požiadavkami politického diskurzu. „Každý deň bolo možné počuť ich chvastanie o pôvode spoločností a ich primitívnych formách, o prvotných právach občanov a moci, o prirodzených a umelých vzťahoch medzi ľuďmi, o omyle a zákonnosti zvykov a o samotných zásadách práva. Bez ohľadu na to, ako sa rôznymi spôsobmi vyjadrujú, všetci sa držia tohto východiskového bodu: každý verí, že zložité tradície a zvyky, ktoré riadia spoločnosť našej doby, musia byť nahradené jednoduchými a prirodzenými pravidlami, ktoré sa treba naučiť z rozumu a prírodných zákonov... Keď sa pozrieme bližšie, uvidíme, že to, čo by sa dalo nazvať politická filozofia osemnásteho storočia, je, presne sformulované v tejto predstave“ (Tocqueville, 2008, s. 126 – 127). Radikálna povaha revolúcie vo Francúzsku, ktorá sa začala zvlášť viditeľne prejavovať od roku 1793, počas jakobínskej diktatúry, však prispela k tomu, že viera v myšlienky osvietenstva sa zreteľne znížila. Rozšírili sa myšlienky spochybňujúce úlohu samotného rozumu, v mene ktorého bolo potrebné uskutočniť politické zmeny v riadení a správe vecí verejných. Toto sklamanie zo sily rozumu, ktoré sa zďaleka netýkalo iba francúzskej spoločnosti, sa mimochodom prejavilo aj v práci Georga Gordona Byrona – *Manfred*. Jeho hlavná postava, Manfred označuje filozofiu za spornú chiméru, prázdne slovo, vďaka ktorému bolo každé ucho hlúpe. Vtedajšie spoločensko-politické udalosti, (mám na mysli Veľkú francúzsku revolúciu 1789 – 1799 a jej dôsledky) sa Byronovi javia ako nezmyselná a ako brutálna zábava, ktorá je nepriateľská voči ľuďom cez pôsobenie bohyně - *Nemesis* teda náhody (Plechanov, 1958, 422). Z toho môžeme urobiť záver, že politické pomery na konci 18. a začiatku 19. storočia sa viditeľne prejavovali aj v literárnom prostredí.

Politika a umenie v Ruskej ríši 19. storočia

Obzvlášť názorným príkladom prepojenia politiky a umenia je aj vývoj v 19. storočí v Rusku. Kvôli prísnej cenzúre ruskí myslitelia často vyjadrovali svoje filozofické a politické názory v umeleckých dielach a preto je ich literatúra tak neoddeliteľne spojená s kritickým popisom vtedajšej reality. Slávni ruskí literárni kritici ako Vissarion Belinskij a Nikolaj Černyševskij, ktorí sú známi tým, že kritiku prekonal pomocou samotnej kritiky. Ich články súviseli s politickou a sociálnou ruskou realitou, ktorá bola pre nich inšpiráciou a ku ktorej pozývali aj ostatných spisovateľov. Obhajovali teda pozíciu, že umenie môžeme chápať aj ako vyjadrenie skutočnosti cez množstvo súvisiacich malých aspektov nekonečnej reality. Vo svojej dizertačnej práci *Estetický vzťah umenia k realite* Černyševskij píše: „Spojením všetkého, čo bolo povedané, sa naskytne nasledujúci pohľad na umenie: podstatným zmyslom umenia je reprodukcia všetkého, čo je pre človeka zaujímavé v skutočnosti. Veľmi často sa najmä v dielach poézie objavuje vysvetlenie života, rozsudok nad jeho prejavmi“ (Černyševskij, 1989, s. 409). Černyševskij tu navyše zdôrazňuje jednu zo zvláštností umenia – hodnotenie javov, t.j. sformulovanie svojho názoru, alebo stanoviska nad aktuálnymi skutočnosťami. Umenie sa teda priamo podieľa na formovaní a upevňovaní hodnôt v spoločnosti, ktoré sú súčasťou určitej politickej doktríny. Politická doktrína sa následne realizuje cez technicko-procedurálnu úroveň riadenia spoločnosti, keď sa v jej štruktúrach vytvárajú a fixujú určité formy hodnôt a cieľov. V tejto súvislosti je pozoruhodný list Belinského adresovaný Gogolovi. V tomto liste kritik hovorí väčšinou o práci spisovateľa v tom zmysle, že je potrebné prekonať regresívne hodnoty a stav vtedajšej ruskej reality, ktoré ohrozujú politický a právny vývoj Ruska pre pretrvávajúce náboženské predsudky a feudálny sociálny systém. Táto úloha spoločenskej zmeny pritom vždy spočíva v činnosti kultúrnych a politických elít resp. ich schopností presadiť v rámci spoločnosti všeobecne akceptovaný súhrn hodnôt a noriem. Sformovanie spoločne zdieľaných kultúrnych hodnôt na úrovni kolektívnej identity pritom charakterizuje nórsky politológ Stein Rokkan za kľúčovú fázu v rámci inštitucionalizácie demokratického politického poriadku.

Čím skôr príde k širokému konsenzu na spôsobe šírenia vysokých foriem kultúry (literárny jazyk ako prostriedku komunikácie) tým skôr je možné sformulovať spoločenský a politický konsenzus ohľadom princípov ústavnej vlády, ktorý bude zaručovať základné práva a slobody. Konkrétne v danom liste píše: „Nevšimli ste si, že Rusko vidí svoju záchranu nie v mystike, nie v askéze, nie v pietizme, ale v úspechu civilizácie, osvety, humanizmu. Nepotrebuje kázne, ani modlitby, ale prebúdzanie pocitu ľudskej dôstojnosti medzi ľuďmi, práva a zákony, ktoré nie sú v súlade s učením cirkvi, ale so zdravým rozumom a spravodlivosťou a pokiaľ možno s ich dôslednou realizáciou. Namiesto toho je to hrozný pohľad na krajinu, kde ľudia obchodujú s ľuďmi, a nemajú na to ani výhovorku, ktorú americkí plantážnici tajne používajú, a tvrdia, že černocho nie je človek ... Najživšie a najmodernejšie národné problémy v Rusku: zrušenie poddanstva, zrušenie telesných trestov, zavedenie najprísnejšej implementácie zákonov, aspoň tých ktoré už existujú“ (Belinskij, 1948, s. 709). Podobnú výzvu sformuloval Černyševskij aj v románe *Čo robiť* (Černyševskij, 1989), kde popisuje víziu vytvorenia spoločnosti na princípe rovnoprávnosti pričom obrazom daného stavu je dom hlavných protagonistov, ktorý spredmetňuje novú spoločnosť žijúcu podľa nových pravidiel. Román tiež kriticky odhaľuje podstatu sociálneho postavenia žien v 19. storočí a zahŕňa také aspekty života akými sú napríklad manželstvo z utilitárnych dôvodov t.j. pre určitú výhodu alebo zisk. Výsledkom jeho práce bola reakcia úradov, ktoré román cenzúrovali a následne zakázali z odôvodnením, že ohrozuje bezpečnosť platného politického zriadenia. Aj tento príklad nám umožňuje zdôvodniť – že román má politický presah a jasne demonštruje ako sa umenie prepája s politickou sférou.

Aj v prípade Rousseaua sme videli, že rozšírené umenie jeho obdobia odrážalo hodnoty oficiálneho poriadku, preto písal o vízií a potrebe nahradenia starého politického a právneho systému - čo následne politicky realizovali aktéri v rámci Veľkej francúzskej revolúcie. Toto bola konečná etapa druhej fázy formovania kolektívnej identity na národnom princípe, ktorá podľa teórie nórskeho politológa Steina Rokkana, ktorá prebiehala v rámci

kultúrno-historického vývoja, (čo sme si spomenuli na začiatku článku pri odkaze na Il'jenkova) ale v žiadnom prípade nie mimo neho. Koniec koncov, hovoríme o zjednotení a vyjadrení predtým teoreticky sformovaných nových foriem kolektívneho vedomia. V tomto prípade občianskeho vedomia, ktoré sa nemôže sformovať mimo kultúrneho kontextu, ktorého dôležitou súčasťou je umenie. V súlade s Rokkanovou teóriou navyše nasledujú ďalšie fázy, ako je vytváranie občianskeho národa a realizácia masovej politiky, ktorá sa vyznačuje snahou o liberalizáciu účasti na politickom rozhodovaní predtým nepriviligovaných spoločenských vrstiev spoločnosti s cieľom získať predtým neprístupné politické práva (Kopeček, 2003, s. 110-111). Vyjadrenie v tomto prípade progresívneho procesu kultúrnej a politickej modernizácie nachádzame aj v ruskej literatúre 19. storočia cez jej vplyv na politický diskurz a to nie len cez jednotlivé práce. Najväčšie zásluhy o začatie tohto procesu nepochybne patria Belinskému, ktorý v literatúre vyvinul revolučný demokratický realizmus. Charakteristickou črtou tohto smeru bola požiadavka vedeckosti. Belinskij veril, že nielen veda, ale aj umenie je schopné spoznať skutočné vzťahy spoločenského života, keďže podľa neho rozdiel nie je v obsahu, ale iba v spôsobe jeho vyjadrenia. Filozof hovorí jazykom zákonov, vzorcov, dôkazov; umelec - v jazyku priamych zobrazení a obrázkov; prvý dokazuje, druhý ukazuje (Bogutskij, Москва 1949, s. 82-83). Rusí spisovatelia v 19. storočí tak dokázali propagovať víziu a myšlienky spoločenskej a inštitucionálnej transformácie, ktorých realizáciu v praxi Rokkan spájal s prekonávaním inštitucionálnych prahov demokratizácie. Z uvedeného však nevyplýva, že vzťah umenia a politiky je jednostranný. Ich spoločný vzťah sa uskutočňuje vždy súčasne. Černyševskij vo svojom článku *Nie je začiatok zmeny* píše: „... prečo básnik nepíše vždy poéziu, prečo maliar nie vždy kreslí obrázky, prečo iná osoba, ktorá veľmi rada hrá biliard, veľmi dlho nezachytí tágo, prečo Kolumbus nešiel veľmi dlho objavovať Ameriku atď.? Každý vie, prečo: každý človek robí to, čo miluje alebo koná v súlade so svojou povahou, iba ak je to možné, keď to okolnosti spôsobia tak, že to vyprovokuje činnosť, alebo aspoň začnú túto činnosť pripúšťať“ (Černyševskij, 1989, s. 483).

To znamená, že sa opäť vraciame k sociálnym vzťahom ako k zdroju spoločenských javov. Zmenou spoločenských vzťahov sa transformuje forma aj obsah politiky a umenia, pretože ak sa pozrieme na polovicu 19. storočia, uvidíme, že politickú transformáciu, ako aj politickú krízu, ktorá bola jej zdrojom bezprostredne sprevádzali aj zmeny v literatúre. Hodnoty slobody a občianskych práv, ako aj dôstojnosti ľudského života, okrem toho, že sa stali cieľmi uskutočnenia Veľkej francúzskej revolúcie, boli vyjadrené aj v romantizme ako umeleckom smere: „Na prelome dvoch storočí romantizmus rýchlo prenikol do kultúry Európy a zámerne sa postavil proti umiernenosti a racionalite klasicizmu, snažil sa odhaliť disonancie života, ukázať duchovnú veľkosť človeka a tragédiu jeho postavenia vo svete“ (Evlampiev, 2002, s. 59). Po sklamaní z realizácie ideí osvietenскеj filozofie, ktoré sprostredkoval Byron v mene svojej postavy - Manfreda, však začína éra, v ktorej sa intelektuálne elity snažia porozumieť vývoju a dôvodom negatívnych skúseností z realizácie ideálov ľudskej rovnosti a opísať ďalšie možnosti demokratickej transformácie politických štruktúr. Práve v tomto úsilí po praktickej rozumnosti sa rodí realizmus, ktorý spoľahlivo popisuje jednotlivé časti nesmiernej reality. V Rusku bol jedným z prvých predstaviteľov realizmu Puškin. „Namiesto romantickej stavby ideálnej reality sa Puškin snaží vo svojej práci dosiahnuť hlbokú reflexiu celej nekonečnej a protirečivej rozmanitosti reality života. Zároveň venuje osobitnú pozornosť osobe“ (Evlampiev, 2002, s. 60).

Vzájomný proces politiky a umenia v modernej dobe

Tak ako sme uviedli vidíme prepojenosť medzi sférou umenia a politiky v kontexte formovania vízií a ideí, ktoré sa viažu k realizácii liberálnych hodnôt a politických inštitúcií. Otázkou však zostáva, ako ovplyvňuje umenie politický proces v súčasnosti, keď sú hodnoty viac menej fixné a politika sa zredukovala na technické prevedenie? Vráťme sa k definícii umenia ako estetického vyjadrenia reality. To znamená, že prostredníctvom umenia sú ľudia spojení s jednou zo stránok života. V tejto súvislosti je vhodné spomenúť Samuela Huntingtona a jeho prácu *Střet civilizací*, v ktorej autor

predkladá tézu, že konflikty v postbipolárnom medzinárodnom systéme budú vznikať na základe náboženských a kultúrnych diferencií a rozporov. Huntington poznamenáva, že kultúrna konvergencia je priamo ovplyvnená krvou, vierou a rodinou t.j. tí, ktorí majú spoločné inštitúcie, predkov a historicky zdieľané hodnoty sa prirodzene zblížujú (Huntington, 2001, s. 140). Ak vezmeme do úvahy ďalší moderný fenomén, ktorý Huntington tiež spomína - sociálno-ekonomickú modernizáciu a konkrétne výsledky tohto javu spočívajúce v tom, že na individuálnej a sociálnej úrovni existuje úsilie o kultúrnu sebaidentifikáciu, budeme schopní priblížiť úlohu umenia modernému politickému procesu. V prípade jednotlivca je túžba po kultúrnej identifikácii s okolím spôsobená odcudzením človeka od produktov jeho práce. Z daného dôvodu je prirodzené, že hľadá pre seba ďalší zmysluplný objekt sebaidentifikácie. V kontexte súčasného vzrastajúceho vplyvu globalizácie a zároveň kultúrnych interakcií medzi jednotlivými civilizačnými okruhmi je možné súčasne pozorovať aj snahu po oživení domácej kolektívnej identity, ktorá má špecifické kultúrne atribúty (Huntington, 2001, s. 144). Ak chápeme kultúru v súlade s Iljenkovým prístupom, opakujem, že ju následne budeme považovať za jednotu duchovného a hmotného dedičstva, ktoré je neustále v pohybe a vývoji. Tento aspekt spoločenského vývoja dosvedčuje aj vyššie uvedená snaha o zmysluplnú identifikáciu na základe kultúrne zdieľaných hodnôt. Kultúrne hnutia teda môžu stimulovať spätnú reflexiu už existujúcich hodnôt, konceptov a cieľov, ale potenciálne úplne iným spôsobom. Huntington vo svojej knihe analyzuje tendencie postbipolárneho medzinárodného systému, ktorý sa formoval na konci 20. storočia, teda celkom nedávno. Z toho vyplýva, že sme svedkami zmeny politického procesu na globálnej úrovni, v dôsledku čoho sa na základe prebudenej túžby časti spoločnosti po špecifickej kultúrnej identite môže viditeľne realizovať aj umenie. Predtým som ukázal vybrané príklady prepojenia umenia a politiky do jednotného procesu a ako sú dané interakcie dôležité pri formovaní spoločenských postojov a hodnôt. Huntington okrem iného v tejto súvislosti dodáva, že jednou z príčin moderných konfliktov môže byť schopnosť niektorých vnucovať

svoju kultúru, postoje, hodnoty a inštitúcie iným (Huntington, 2001, s. 145). Nemalo by sa zabúdať ani na to, že krízu kolektívnej identity je možné v modernom svete riešiť aj za účasti radikálnych hnutí, ktorých aktivity však môžu ohroziť stabilitu politických systémov. Napríklad Milan Katuninec pripomína hrozby pre demokraciu zvnútra v kontexte teórie Francisa Fukuyamy o posthistorickom období, ktoré bude nastolené po víťazstve liberálnej demokracie. Autor v tejto súvislosti demokratických rizík formuluje problémy, ktoré sa spájajú so znižovaním miery široko zdieľaných postojov a hodnôt v spoločnosti: „Vytriezvenie z predstavy o víťazstve liberálnej demokracie ukazuje, že ani v demokracii právny štát nefunguje ideálne a deľba moci ako jeden zo základných princípov právneho štátu a demokratickej spoločnosti má aj v demokratickom politickom systéme mnohých európskych krajín vážne problémy. V demokratických spoločnostiach zohrávajú významnú úlohu postoje ľudí a obavy z nespokojnosti verejnosti s existujúcimi problémami fungovania demokracie nie je možné ignorovať. Rezignácia na demokratické hodnoty otvára dvere extrémnym nacionálnym, triednym i ďalším ideológiám, ktoré pod rôznymi atraktívnymi heslami šíria nenávisť a strach“ (Katuninec, 2019, s. 14, 15).

Aj keď dnes politika predstavuje najmä súbor technických nástrojov riadenia štátnej správy, význam a vplyv kultúry sa v takomto procesnom prístupe nelíši a neustále sa mení. V niektorých prípadoch dokonca predstavuje rozhodujúcu premennú, ktorá bráni zmiereniu medzi jednotlivými kultúrne diferencovanými skupinami obyvateľov jedného štátu, alebo štátmi medzi sebou. Je známe, že liberálno-demokratické inštitúcie, nech sú akékoľvek mechanické, stále sú nositeľmi aj symbolických hodnôt, ktoré ak sa vytratia z politického diskurzu, tak môže vzniknúť konflikt, ktorý môže spôsobiť ich zlyhanie. Moc získava svoju legitimitu na základe skutočnosti, že predstavuje určité inštitúcie, ktorých pôvod a význam vysvetľuje cez symbolický obsah (Krištof, 2008, s. 89). Umenie pritom vyjadruje obsah, ktorý zastrešuje aj vnútorné a symbolické vnímanie kolektívne zdieľaných hodnôt a inštitúcií. Ak ono bolo súčasťou formovania národnej identity

jednotlivých spoločností a ich kolektívneho povedomia, ktoré sa prejavovalo cez dlhšie obdobia spoločne zdieľanými, obsahovo konzistentnými presvedčeniami a hodnotami, potrebami a cieľmi, je pravdepodobné, že bude aj naďalej podporovať, vytvárať, meniť a pretvárať kolektívne (naše) hodnoty a postoje.

Záver

Po preskúmaní významu a úlohy umenia v kontexte politiky sme teda dospeli k záveru, že ich vzťah úzko prepojený a má charakter obojsmerného procesu, ktorý limitujú sociálne vzťahy. Historické epochy, ktoré sme priblížili preukázali významnú súvislosť medzi politikou a umením, ktorá sa viditeľne prejavuje v rámci spoločenských kríz, ktorej výsledkom býva aj formovanie vízie zásadnej politickej transformácie. V rámci jednotlivých typov kríz či už politickej alebo aj kultúrnej, sa obsah vízií vyjadruje rovnako, ale pomocou iných výrazových prostriedkov pričom každá myšlienka alebo koncept má svojho zástupcu z radov politikov aj z radov spisovateľov. Zistili sme tiež, že umenie sa priamo podieľa na formovaní kolektívne zdieľaných hodnôt a postojov cez ich napĺňanie významami, čo v technicko-procedurálnej politickej dimenzií zohráva veľmi dôležitú úlohu pri zachovaní integrity spoločnosti ako aj potenciálnom rozvoji demokratických inštitúcií.

Literatúra

ARISTOTELES (2010). *Politika*. Moskva: Рипол Классик, ISBN 978-5-386-02079-8.

BELINSKIJ V. G. (1948). List Gogoľovi. In: *Zozbierané diela v troch zväzkoch*, no 3. Moskva: Государственное издательство художественной литературы.

BOGUTSKIJ I. S. (1949): Filozofický materializmus V. G. Belinského. In: *Vedecké poznámky*, no 5. *Z dejín ruskej materialistickej filozofie*. АКАДЕМИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК при ЦК ВКП(б) Moskva.

ČERNYŠEVSKIJ N. G. (1989). Čo robiť? In: *Zozbierané diela*. Moskva: Художественная литература, ISBN 5-280-00018-3.

ČERNYŠEVSKIJ N. G. (1989). Estetický vzťah umenia k realite. In: *Zozbierané diela*. Moskva: Художественная литература. ISBN 5-280-00018-3.

ČERNYŠEVSKIJ N. G. (1989). *Je to začiatok zmeny*. In: *Zozbierané diela*. Moskva: Художественная литература, ISBN 5-280-00018-3.

HLOUŠEK V., KOPEČEK L. (2003). *Demokracie*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, ISBN 80-210-3195-6.

HUNTINGTON S. P. (2001). *Střet civilizací*. Praha: Rybka Publishers, ISBN 80-86182-49-5.

ILJENKOV E. V. (1991). *Filozofia a kultúra*. Moskva: Издательство политической литературы, ISBN 5-250-01302-3.

JEVLAMPIJEV I. I. (2002). *Dejiny ruskej filozofie*. Moskva: Высшая школа, ISBN 5-06-003753-3.

KATUNINEC M. (2019): Úskalia demokracie a nárast extrémizmu a populizmu v Európe. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, ISBN 978-80-568-0157-4.

KRIŠTOF P. (2008). Demokracia, občianska participácia a religiozita. In: Katuninec, M. – Zalešák, T. (Eds.), *Pokušenia demokracie a nepriatel'ia ľudskosti*. str. 39 – 64, Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, ISBN 970-80-8082-165-4.

NARSKIJ I. S. (1973). *Západoeurópska filozofia 18. storočia*. Moskva: Высшая школа.

PLECHANOV G. V. (1958). Belinsky a rozumná realita. In: *Vybrané filozofické práce*. Moskva: Издательство социально-экономической литературы.

ROUSSEAU J.J. (1969). *Rozprava o vedách a umeniach, alebo Odpoveď na otázku Dijonskej akadémie, či obroda vied a umení prispela k očiste morálky*. In: *Pojednania*. Moskva: НАУКА.

TOCQUEVILLE A. (2008) *Starý režim a revolúcia*. St. Petersburg: АЛТЕИЯ, ISBN 978-5-91419-031-3.

RIZIKÁ PROPAGANDY A MANIPULÁCIE S VEREJNOU MIENKOU A ICH DÔSLEDKY

RISKS OF PROPAGANDA AND MANIPULATION OF PUBLIC OPINION AND THEIR CONSEQUENCES

Rostyslav KARAKASH

Katedra politológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave
karakashrost@gmail.com

Abstrakt: Cieľom tejto práce je na konkrétnych príkladoch zo súčasného diskurzu poukázať na riziká propagandy a skutočnosť ako môže využitie rôznych nepravdivých informácií ovplyvniť politický vývoj v krajine. Vzhľadom na obmedzený rozsah práce sú spomínané javy demonštrované na niekoľkých samostatných prípadoch, ktoré spĺňajú kritériá manipulácie a propagandy. Súčasný politický vývoj, ktorý začína mať aj v demokratických režimoch charakter permanentnej mediálnej prezentácie dokazuje závažnosť účelových dezinterpretáčnych kampaní determinujúcich samotnú podstatu formovania politických postojov a občianskych názorov.

Kľúčové slová: propaganda, manipulácia, masové vedomie, masové médiá

Úvod

Aj napriek skutočnosti, že sa výrazom manipulácie s masovým vedomím nestretávame často, slovo propaganda je určite známe takmer všetkým. Metódy zámernej dezinterpretácie politickej reality sú dosť staré už mnoho rokov a pomáhajú vybraným záujmovým skupinám, či politickým aktérom získať vplyv v politickom diskurze, prípadne ostatných, inšpirovať k takému jednaniu, aby dosiahli svoj vlastný prospech. Spravidla dnes tieto metódy používajú najmä vládne orgány a vplyvné záujmové skupiny na udržanie svojho politického vplyvu. V súčasnosti propaganda, ako cielené deformovanie politickej reality často šíri

svoj škodlivý vplyv najmä prostredníctvom médií, ktorých dosah sa v 20. storočí rozšíril do všetkých štruktúr spoločnosti. Ako vieme z histórie najznámejšími a najviditeľnejšími príkladmi zneužívania masovokomunikačných prostriedkov boli v tomto období totalitné režimy spojené ZSSR, Tretej ríše a fašistického Talianska. V nich centrálné kontrolované médiá efektívne slúžili vládnucej elite na ideologické deformovanie verejnej mienky a do značnej miery dokázali legitimizovať politické prenasledovanie a likvidáciu vybraných skupín obyvateľstva, ktoré boli označené za nepriateľov štátu.

Napriek tomu, že tieto dva pojmy (propaganda a manipulácia s masovým vedomím) sú do istej miery podobné, nepredstavujú tie isté javy. Propaganda (z lat. propago – rozširujem) je forma komunikácie, ktorej cieľom je šíriť v spoločnosti vybrané myšlienky, svetonázor, teóriu, tvrdenia, fakty, argumenty atď. s cieľom ovplyvňovať verejnú mienku v prospech určitého záujmu alebo politického postoja.¹ Manipulácia s masovým vedomím predstavuje jeden zo spôsobov, ako riadiť veľké množstvo ľudí (tímy, komunity atď.) vytváraním ilúzií a podmienok na kontrolu ich správania. Oxfordský anglický slovník interpretuje manipuláciu ako „*akt ovplyvňovania ľudí alebo ich riadenia s obratnosťou, najmä s podriadeným podtextom, ako skryté riadenie a spracovanie*“² (Dotsenko, 2003).

Tento účinok je zameraný na ľudskú mentálnu štruktúru a je vykonávaný skryto, pričom jeho úlohou je získať kontrolu nad správaním jednotlivcov, obmedziť prípadne zbaviť objekty manipulácie možnosti slobodného úsudku, výberu a to zmenou reflektovania informácií, myšlienok, názorov, motívov a cieľov. Inými slovami, ideologická propaganda je zrejماً a viditeľná, druhá stratégia ovplyvňovania verejnej mienky, realizuje svoj zámer menej viditeľne akoby „z tieňa“.

Slovo „propaganda“ pochádza z názvu katolíckej organizácie Congregatio de Propaganda Fide (Kongregácia pre šírenie viery), ktorú vytvoril pápež Gregor XV. v roku 1622. Je potrebné

¹ [online], [cit. 2020-11-03] Dostupné na internete: <https://www.britannica.com/topic/propaganda>

² [online], [cit. 2020-11-03] Dostupné na internete: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/manipulate>

poznamenať, že pojem „propaganda“ získal jednoznačne negatívnu emocionálnu farbu najmä v dôsledku neprofesionálnej činnosti niektorých novinárov, ktorej súčasťou bolo zámerné skresľovanie informácií.³ Propaganda tak v pôvodnom význame mala neutrálnu povahu. Masívne využívanie propagandy sa začalo využívať až v rokoch prvej svetovej vojny, keď mnoho politických reprezentácií čelilo výzve legitimizácie svojej účasti na konflikte a maximálnej mobilizácie, ktorej cieľom bolo dosiahnutie víťazstva. Na posilnenie väzieb medzi ľuďmi a spoločnosťou, na zvýšenie lojality a morálky jednotlivcov v spoločnosti sa aktívne využívali rôzne prostriedky, ktoré boli k dispozícii v zodpovedajúcom historickom období - od fotografií, novinových článkov, cez rozhlasové vysielanie až po filmové žurnály. Zároveň tak bola jasne určená úloha médií pri šírení propagandistických správ. V súčasnosti sa propagandisticky zameraná komunikácia zvyčajne opakuje a šíri prostredníctvom rôznych médií, aby sa dosiahol želateľný stav verejnej mienky. Dôležitosť propagandy sa viditeľne prejavuje počas predvolebnej kampane a v stave vnútroštátnych a medzinárodných konfliktov.

Na rozdiel od objektívnej, nezaujatej prezentácie informácií, propaganda informácie sprostredkováva selektívne, aby vyvolala určité zovšeobecnenia, alebo používa emocionálne zafarbené správy, aby zabránila sformulovať subjektu racionálnu reakciu na spoločenský vývoj. Požadovaným výsledkom propagandy je teda účelová zmena postoja ku komunikovanej téme, či politickému problému. Propaganda a zámerná manipulácia verejnej mienky sa tak dodnes používa ako súčasť politického boja. Podstatou propagandy je tak vytváranie vopred určeného modelu sveta pomocou nástrojov nielen žurnalistiky, ale aj literatúry a umenia, filmu, televízie a dnes aj sociálnych sietí. Všetky spomenuté prostriedky sú určené k tomu, aby jasne ideovo a hodnotovo legitimizovali „náš“ svet, ktorý je lepší ako ostatné alternatívy „cudzieho“ sveta, ako vízií našej budúcnosti, či interpretácii našej minulosti. „Náš“ svet by mal byť vždy nielen korektnejší, ale spravodlivejší ako „cudzí“. Bez ohľadu na to, ako dlho propaganda

³ [online], [cit. 2020-11-03] Dostupné na internete: <https://www.britannica.com/topic/propaganda>

existuje, pravdepodobne medzi najznámejšie formy modernej propagandy môžeme zaradiť jej nacistickú a sovietsku podobu. Ruský jazyk má dokonca výraz „Goebbelsovská propaganda“ ako synonymum pre niektoré očividné klamstvá, ktoré používala na ovplyvňovanie politického povedomia spoločnosti ideologicky deformovaná komunikácia vtedajších vládnucich elít.

V predkladanom texte sa nebudem koncentrovať na jej aplikáciu pri nedemokratických režimoch akými sú Čína s jej „Veľkou čínskou bránou firewall“ alebo Severná Kórea, pretože tieto typy politických režimov zaraďujeme medzi nedemokratické zriadenia, ktoré nespĺňajú ani vertikálny ani horizontálny rozmer liberálno-demokratického zriadenia a v ktorých existuje viditeľne uplatňovaná politická cenzúra. Svoju pozornosť upriamime na tie príklady krajín, kde sú splnené niektoré atribúty liberálno-demokratického režimu, napr. slobodné voľby, pluralita médií založená na existencii štátnych a súkromných médií, existencia občianskej spoločnosti atď.

Prvá krajina, ktorá spĺňa niektoré formálne atribúty demokratického režimu je Ruská federácia. V ňom propaganda vládnucich elít dostala príležitosť realizovať sa cez účelové moderovanie verejnej mienky takmer v plnom rozsahu. Politické elity tejto krajiny nadviazali na skúsenosti s manipuláciou masového povedomia z čias Sovietskeho zväzu a využívajú médiá v plnom rozsahu. Propaganda v ZSSR mala „šablónu“: V prípade ZSSR bola propaganda kľúčom k budovaniu štátu, rovnako dôležitou súčasťou ako formovanie a využívanie bezpečnostných zložiek štátu na zdisciplinovanie jednotlivých nespokojných skupín obyvateľstva. Ak armáda zachovala rozdelenie na „svoje“ / „cudzie“ vo fyzickom priestore, tak zložky tajných resp. špeciálnych služieb boli určené aj na pôsobenie v informačnom priestore. Súčasťou ich práce bolo v rámci kontroly nad informáciami v spoločnosti zabezpečiť ideologický monopol, ktorého súčasťou bolo zabezpečenie politickej kontroly od masovokomunikačných zdrojov až po vedenie spoločenského diskurzu, ktorého súčasťou bola aj snaha zamedziť nekontrolovanému šíreniu informácii ale aj vtipov, ktoré prinášali alternatívne interpretácie reality. Ich práca

bola zreteľná najmä preto, že propaganda sa vždy prejavovala v potláčaní alternatívnych interpretácií, modelov sveta (Pocheptsov, 2015).⁴

Predtým, ako sa zameriame na používanie propagandy vo vybraných diskurzoch a krajinách, by som rád uviedol príklad niekoľkých spôsobov manipulácie verejnej mienky s použitím médií, ktoré vychádzajú z prác Noama Chomského⁵.

Prvým spôsobom účelovej manipulácie s masovým vedomím je rozptyľovanie pozornosti. Hlavným prvkom informačného riadenia spoločnosti je odvrátiť pozornosť ľudí od dôležitých problémov a rozhodnutí politických a ekonomických vládnucich elít. Daný zámer sa realizuje cez neustále zahlcovanie informačného priestoru bezvýznamnými informáciami a odkazmi. Rozptyľovanie pozornosti spoločnosti je dôležitá stratégia, ktorej cieľom je zabrániť tomu, aby občania získali dôležité poznatky a vedomosti z oblasti súčasných výskumov v oblasti ekonómie, psychológie, neurobiológie, kybernetiky či filozofie a práva. Namiesto toho je verejný a mediálny priestor plný zábavných programov, správ o športe, reality šou, mystike a ďalších informačných komponentoch založených na pozostatkoch ľudských inštinktov od erotiky po tvrdú pornografiu a od každodenných príbehov po pochybné spôsoby rýchleho a ľahkého zisku.

Druhý spôsob účelovej manipulácie masovým vedomím je nastoliť pseudoprotblém ako vec zásadného významu pre spoločnosť a následne ponúknuť spôsob jeho riešenia. Táto metóda sa tiež nazýva „problém - reakcia - riešenie“. Táto komunikačná stratégia má za cieľ vytvoriť problém, druh „situácie“, ktorý má vyvolať obavy obyvateľstva. Súčasťou riešenia problému sa následne stávajú politické elity, ktoré pri zvládnutí problému demonštrujú svoje manažerské schopnosti. Súčasťou danej stratégie z cieľom posilnenia moci vybraných elít je možné dovoliť zorganizovať teroristické činy, ktoré následne umožnia vytvoriť v spoločnosti náladu požadujúce prijatie zákonov na posilnenie bezpečnostných

⁴ [online], [cit. 2020-11-03] Dostupné na internete (rus): <https://psyfactor.org/lib/propaganda36.htm>

⁵ [online], [cit. 2020-11-03] Dostupné na internete: http://theinternationalcoalition.blogspot.com/2011/07/noam-chomsky-top-10-media-manipulation_08.html

opatrení a presadzovanie politik, ktoré obmedzujú, prípadne porušujú občianske slobody.

Tretí spôsob ako realizovať účelovú zmenu myslenia vo vybraných skupinách spoločnosti cez verejnú komunikáciu je zamerať jej pozornosť po emocionálnej stránke. Vplyv politických vyjadrení a komunikačných stratégií koncentrovaných na emócie súvisí s klasickou technikou neurolingvistického programovania. Tá je zameraná na emocionálne blokovanie schopnosti ľudí racionálne analyzovať príčiny a dôsledky komunikovaného problému a hľadať jeho riešenie, ktoré je limitované neschopnosťou kriticky interpretovať daný stav.⁶

Keď obrátíme pozornosť na späť na aspekty ruskej propagandy, ktorá je distribuovaná medzi verejnosť primárne cez vybrané vládou kontrolované informačné kanály, tak môžeme konštatovať, že sa svojím obsahom veľmi podobá sovietskej propagácii. Jej podstatou je interpretácia politickej reality, ktorá zostáva na ideových východiskách, kde je konfrontovaný obraz „veľkého, kultúrne vyspelého a prosperujúceho“ Ruska s hodnotovo upadajúcim, deštruktívnym a imperialistickým Západom. Jeho mocenské elity zámerne vytvárajú problémy prostredníctvom ktorých sa snažia rozšíriť svoj „škodlivý“ vplyv na Rusko, aby ho mohli ovládnuť. V Rusku sa aktívne propaguje obraz vonkajšieho nepriateľa vo forme takzvaného „Západu“ (USA, Európska únia, NATO atď.), ktorý nadväzuje na ideu triedneho nepriateľa z čias totalitného ZSSR. Od roku 2014 do spomínanej kategórie aktérov, ktorých cieľom je ohroziť Rusko ako globálnu veľmoc pribudla aj Ukrajina, kde sa „fašistická junta“ v terminológii ruských propagandistov chopila moci (Siburov, 2014, str. 8), (Kaganov, 2014). Do danej zjednodušujúcej propagandistickej interpretácie politickej reality sú integrovaní aj politickí oponenti vládnucich elít. Ruskí liberáli sú tak rovnako prezentovaní ako aktéri, ktorí pôsobia ako „agenti amerického ministerstva zahraničia“ pričom sú vykresľovaní spravidla ako vnútorní nepriatelia, ktorí chcú pomôcť Západu destabilizovať Rusko. Súčasťou takto

⁶ Chomsky, N. [online], [cit. 2020-11-03] Dostupné na internete: <https://parisis.files.wordpress.com/2011/01/noam-chomsky.pdf>

deformovanej propagandistickej interpretácie politickej reality je tak vnímanie názorového a politického oponenta ako nepriateľa a stotožnenie aktuálneho prezidenta ako jediného ochrancu národných záujmov (to znamená, že ak nesúhlasíte s rozhodnutiami súčasného prezidenta V. Putina, ste proti Rusku) (Рожин Борис Александрович. Пятая колонна; Alexander Malkevič pre Federálnu spravodajskú agentúru 6. januára 2020).

Medzi najznámejších predstaviteľov ruskej propagandy môžeme zahrnúť Vladimír Rudolfovich Solovyov a Dmitry Konstantinovič Kiselyov. Kiselyov je kľúčový aktér a hositeľ programu „Vesti“, a Solovyov je moderátor relácie „Večer s Vladimírom Solovyovom“. V súvislosti s jeho mediálnym programom je zaujímavé poukázať, že sám napísal knihu o manipulácii (Solovyov, 2011). Vo svojich pravidelných programoch analyzujú dôležité politické udalosti a incidenty spolu s vybranými odborníkmi, ktorí však často nemajú úlohu vytvárať plnohodnotný diskusný priestor presprostredkovanie rôznych politických názorov. V skutočnosti ich programy sú súčasťou mediálneho predstavenia, ktorého cieľom je odvrátiť pozornosť občanov od dôležitých problémov krajiny (Orekh, 2017). Jedná sa o klasickú komunikačnú stratégiu na odkláňanie verejnej pozornosti, ktorú používali už rímsky cisári - *panem et circenses*. Typický program „Večera“ vyzerá takto: v štúdiu sa zhromažďujú rôzni predstavitelia zastupujúci záujmy vládnucich elít a takzvaní „odborníci“, ktorých zobrazujú ako zástupcov záujmov USA, Ukrajiny atď. Po otvorení diskusie na určenú tému Solovyovom je diskusia riadená spôsobom, že pozvaný „nezávislý odborník“ ako kritik väčšinového názoru medzi zúčastnenými aktérmi slúži verejnosti ako tzv. nekonštruktívny diskutujúci resp. zastupuje rolu obetného baránka (v pôvodnom jazyku „роли мальчика для битья“). Jeho úloha spočíva v obhajobe nepopulárneho názoru, ktorá však prebieha nezrozumiteľným spôsobom. Následne Solovyov vstupuje do diskusie a začína sa s názorovým oponentom hlasne hádať. Neustále oponenta prerušuje, nedovoľuje mu súvisle odpovedať a častokrát obviní „experta“ z fašizmu alebo zámerného klamstva. Ďalej sa k rozhovoru pripoja ďalší hostia, ktorí obdobným spôsobom vyvracajú stanoviská pozvaného „experta“ a zastávajú

oficiálnu líniu interpretácie reality. Na konci takto vedenej diskusie, Solovyovi dôjde trpezlivosť a ostentatívnym spôsobom vyzve stráž, aby vyviedla pozvaného „experta“ zo štúdia. Publikum sa raduje a tleska ďalšiemu víťazstvu moderátora a jeho videnia reality (Bohm, 2015). Ak je súčasťou relácie hosť z Ukrajiny – je vysoká miera pravdepodobnosti, že bez ohľadu na obsah jeho stanovísk bude v diskusii označený za fašistu.

Podobný scenár manipulácie s verejnou mienkou prebieha aj prostredníctvom programu „Vesti“. V rámci diskusií sa v danej relácii artikulovali stanoviská, že „Rusko môže zničiť Spojené štáty a zmeniť ich na rádioaktívny popol“⁷ alebo „o ukrajinských fašistoch a trestoch (čo znamená v danom diskurze porovnanie so SS)⁸“ a atď. Formovanie propagandistického obrazu Ukrajincov ako „fašistov“ v ruskej televízii slúži ako nástroj pri legitimizovaní ruskej angažovanosti vo vojne na Donbasse a pri okupácii Krymu. Dôkazom spomínanej skutočnosti systematickej dezinterpretácie politického vývoja na Ukrajine aj s pomocou aplikácie princípu kolektívnej viny na Ukrajincov, ktorých opisujú ako zločincov môže byť aj informácia, ktorú 12. júla 2014 predstavil Prvý Kanál. V reportáži vypovedala žena ako na vlastné oči videla popravu malého syna a jeho matky ukrajinskými vojakmi, pričom súčasťou výpovede bolo aj tvrdenie, že chlapca následne ukrižovali a jeho matka bola nútená sa na to pozerieť. Jej výpoveď končila tvrdením, že samotnú matku potom priviazali k tanku, ktorým ju ťahali po námestí. Udalosti rozprávaného príbehu neboli nikdy potvrdené a celý príbeh bol vymyslený.⁹ Aj takýmito prostriedkami sa vybrané informačné zdroje v Ruskej federácii snažia realizovať účelovú zmenu myslenia vo vybraných skupinách spoločnosti cez verejnú komunikáciu v prospech rozhodnutí, ktoré urobila vláda. Spomínané spôsoby propagandistickej manipulácie

⁷ [online], [cit. 2020-11-07] Dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=2pcNyzO6SOA>

⁸ Správy týždňa (Вестей недели) (19. apríla 2015), [online], [cit. 2020-11-07] Dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=6IGK6Jgsmis>

⁹ News 24. (14 júla 2014) Russia's top 100 lies about Ukraine. Russia Lies. 2015-07-26. [online], [cit. 2020-11-07] Dostupné na internete: [Russian TV show - Ukraine child crucifixion](http://russian-tv-show-ukraine-child-crucifixion)

a účelového formovania verejnej mienky slúžia vládnucim elitám a na ne naviazaným záujmovým skupinám zvyšovať kredibilitu Putinovej vlády aj v situácii zhoršujúcej sa hospodárskej situácie, keďže ľudia v ňom následne majú tendenciu vidieť autoritu. Takýmto propagandistickým spôsobom sa formuje obraz obrancu národných záujmov, ktorý chráni ruskú spoločnosť pred Západom a aktívne bojuje proti fašistom, ktorí si chceli privlastniť Krym. Takto systematicky kreovaná popularita mu ako aj jeho mocenskému okoliu pomáha zotrvať pri moci a účelovo meniť aj ústavné pravidlá spôsobom obchádzajúcim štandardné obmedzenia výkonu prezidenta na dve po sebe funkčné obdobia. V tomto kontexte treba spomenúť, že Putin bol prezidentom už štyrikrát, teda celkovo 16 rokov a súčasné funkčné obdobie mu končí v roku 2024. Z daného dôvodu bola v roku 2020 prijatá novela ústavy Ruskej federácie. Tá umožní odhliadnuť od predchádzajúcich funkčných období Putinovho prezidentovania, čo mu v prípade záujmu umožní byť nominovaný na post hlavy štátu ešte dvakrát. Hypoteticky ak vyhrá ďalšie voľby - v rokoch 2024 a 2030 – môže viesť krajinu do roku 2036, teda reálne štyri funkčné obdobia po sebe)¹⁰.

Medzi najefektívnejší spôsob manipulácie ako vylepšiť svoje mocenské pozície je nájdenie vnútorného, alebo vonkajšieho nepriateľa. V roku 1999 došlo v Ruskej federácii k výbuchom v obytných budovách vo viacerých mestách Ruska. Podľa oficiálnej verzie a verdiktov ruských justičných orgánov teroristické útoky organizovali a financovali vodcovia ilegálnej ozbrojenej skupiny Islamského inštitútu „Kaukaz“ Emir al-Khattab a Abu Umar a uskutočňovali ich najaté skupiny severokaukazských ozbrojencov. Historik Rutgerovej univerzity Jurij Felshtinsky, bývalý dôstojník FSB Alexander Litvinenko, opozičný politológ Andrej Piontkovskij a ďalší predložili verziu, podľa ktorej však výbuchy boli organizované s vedomím ruských štátnych orgánov riadenými vtedajším úradujúcim predsedom vlády Vladimírom Putinom s Federálnou bezpečnostnou službou (FSB). Priaznivci

¹⁰ Oficiálna webová stránka Štátnej dumy Ruskej federácie. [online], [cit. 2020-11-11] Dostupné na internete: <http://duma.gov.ru/news/48953/>

tejto verzie sa domnievajú, že výbuchy boli pre vtedajšie vládne orgány prospešné, keďže umožnili odkloniť pozornosť od výmeny skorumpovanej vládnucej elity a cez rozpútanie druhej vojny v Čečensku zvýšiť legitimitu nastupujúceho premiéra, ktorý mal záujem sa stať novým prezidentom Ruskej federácie. Údajne práve po zmienených výbuchoch dokázal Vladimír Putin zabezpečiť zvýšenie svojej popularity a v dôsledku toho aj víťazstvo v prezidentských voľbách v marci 2000. Medzi dôvodmi, prečo by orgány mohli urobiť takýto krok, označili priaznivci spomínaného stanoviska aj vôľu posilniť úlohu FSB v politickom živote Ruska, ako aj potrebu ospravedlniť druhú čečenskú vojnu.¹¹

Napriek skutočnosti, že sa objavujú informácie o nedemokratických zásahoch štátnej moci voči opozícii a nezávislým médiám je viditeľný záujem vládnucich elít zachovať status quo a legitimizovať svoje mocenské pozície cez voľby, ktoré sa však konajú v situácii zodpovedajúcej neliberálnej demokracii¹², kde je sloboda slova zásadne limitovaná autocenzúrou, mocenskými zásahmi do slobody tlače a médií, obmedzovaním činnosti nevládných organizácií a systematickým deformovaním verejnej mienky zo strany štátnej moci. Samozrejme, nie všetci občania veria štátom podporovanej mediálnej propagande, keďže existujú aj skupiny, ktoré sa snažia oficiálne informácie v rámci možností konfrontovať aj s inými zdrojmi.

V tlačových správach na štátnych kanáloch a v rámci relácii ako „Večer“ sa reprezentanti oficiálnej, vládne línie politiky koncentrujú najmä na situáciu v iných krajinách, ktorú popisujú primárne negatívne. Rozptyľujú tak pozornosť obyvateľstva (podľa N. Chomského 1. spôsob). V situácii ak sa komentujú negatívne

¹¹ Satter, D. (2016) The Unsolved Mystery Behind the Act of Terror That Brought Putin to Power. In: National Review (17. augusta 2016); Sheehab, S. (2002) Kto spáchal teroristické útoky v roku 1999? In: Le Monde (19. novembra 2002). [online], [cit. 2020-11-13] Dostupné na internete: <http://web.archive.org/web/20071212001829/https://echo.msk.ru/inopress/2669.html>; Piontkovskij. Pre vlasť! Pre Abramoviča! Oheň! - RDP „Jablko“, 2005 (Пионтовский. За Родину! За Абрамовича! Огонь! — РДП, Яблоко, 2005).

¹² Zakaria, F. (1997). The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, vol. 76, no. 6, ss. 22-43. [online], [cit. 2020-11-13] Dostupné na internete: <https://www.foreignaffairs.com/articles/1997-11-01/rise-illiberal-democracy>

aspekty vnútornej politiky, tak sa to deje cez federálne médiá len okrajovo a opatrne. V rámci deformácie spoločenského povedomia verejnoprávne médiá používajú spôsob komunikácie, ktorý pripomína stav, ktorý G. Orwell označil termínom „Newspeak“ (Orwell, 1949). Namiesto slova „výbuch“ – bavlna, namiesto slova „pokles“ - negatívny rast, namiesto slova „povodeň“ - mierne povodne.¹³

Situácia na Ukrajine však nie je v rámci mediálnej propagácie vládnych stanovísk obdobne problematická. Ministerstvo financií Ukrajiny nedávno zostavilo zoznam slov, ktoré nemôžu verejní činitelia používať pri verejnom dlhu. Zoznam obsahuje slová ako „default“, „technicky default“, „reštrukturalizácia“, „opätovné profilovanie“, „zrušenie privatizácie Privatbanka“. Odporúča sa tiež nevykonávať žiadne predpovede týkajúce sa hospodárskej a finančnej situácie na Ukrajine.¹⁴

Manipulácia v moderovaní verejného diskurzu spravidla dosiahne svoj vrchol pred voľbami. Napríklad v roku 2004, tím Janukoviča používala najmä negatívnu reklamu. Jej obsahom bolo tvrdenie, že Juščenka podporuje nacionalistická organizácia, ktorá presadí, že po zvolení za prezidenta Juščenko zakáže používanie ruského jazyka. Šírili, tiež obrazový materiál, na ktorom demonštranti s nacistickými symbolmi kričali heslá na Juščenkovu podporu. Ďalším príkladom manipulácie verejnej mienky bol krátky televízny program Dmitrija Aleksandroviča Korchinského a Dmitrija Georgieviča Dzhangirova na kanáli „1 + 1“ - „O tom“. Všetky epizódy tohto programu boli venované kritike a charakterizácie opozície výlučne v negatívnom svetle. Zároveň sa diskurz moderoval zámerne štýlom, ktorý mená lídrov opozície Juščenka a Tymošenkovej používal najmä v kontexte negatívnych konotácií a niekedy s absurdnými obvineniami. Toto bolo zámerne navrhnuté tak, aby jeho diváci si zapamätali, že Juščenko predstavuje pre krajinu riziko a znížila sa tak jeho dôveryhodnosť.

¹³ [online], [cit. 2020-11-13] Dostupné na internete: <https://www.currenttime.tv/a/russia-state-media-newspeak/30445547.html>

¹⁴ [online], [cit. 2020-11-13] Dostupné na internete: <https://mind.ua/news/20210380-minfin-sklav-spisok-sliv-yaki-zaboroneno-vzhivati-chinovnikam-u-publichnikh-vistupah>

Pre samotného recipienta takýchto programov bolo veľmi ťažké overiť si dôkazy, ktoré proti politickej opozícii zazneli v programe v priebehu niekoľkých minút.¹⁵ Odhaduje sa, že po 30 minútach podobného audiovizuálneho programu si publikum zapamätá iba 60% obsahu. Na konci dňa zostáva iba 40% v pamäti a 10% na konci týždňa. Výsledkom je, že informácia zmizne do 10 dní, pokiaľ sa, samozrejme, zámerne nedoplňa novými „faktami“ alebo periodickým sebaopakovaním. Ak správu opakujete s dostatočnou frekvenciou, bude prijatá publikom bez výhrad a môže účelovo deformovať masové povedomie určitým smerom (Kadlubovič, 2018, str. 210).

Ukrajinský kanál 1+1 je majetkom ukrajinského oligarchu Igora Kolomojského, takže nie je prekvapením, že v rámci politického obsahu prevažujú výhradne informácie, ktoré on predstaviteľ záujmovej skupiny chce propagovať. Podobné riziká s koncentrovaním mediálneho vlastníctva sa objavili aj napr. v Taliansku (S. Berlusconi – Mediaset), ale aj na Slovensku (P. Rusko – TV Markíza). Na začiatku funkčného obdobia Petra Poroshenka na zmienenom kanále neboli komunikované negatívne správy voči novému prezidentovi (napr. v roku 2017 bol na kanáli dokonca Poroshenko ocenený za to, že armáde poskytol z vlastných zdrojov viac ako 500 000 000 UAH/14 674 273 eur¹⁶), ale nakoniec, po zoštatnení súkromného majetku Igora Kolomojského – Privatbanky nastala zásadná zmena. Stále častejšie bolo možné počuť kritiku na stranu P. Poroshenka a jeho vlády. Napríklad už v roku 2019 sa na kanáli 1 + 1 objavili správy pod názvom „50 odtieňov Poroshenka“, ktoré aj cez grafické znázornenie približovali známe „inkriminujúce“ fakty o podnikaní a politických rozhodnutiach Petra Poroshenka. Hlavnými mediálnymi „žalobcami“ prezidenta boli Alexander Onishchenko, ktorý býva označovaný za „bývalého dôverníka Poroshenka“ a vodca moldavskej proruskej „Našej Strany“ Renato Usatii. Ten je v Moldavsku hľadaný za účasť na trestnom čine podvodu a za pokus o atentát na bankára Gorbuntsova. Renato

¹⁵ [online], [cit. 2020-11-13] Dostupné na internete: <https://www.pravda.com.ua/articles/2006/02/6/3061121/>

¹⁶ [online], [cit. 2020-11-13] Dostupné na internete: <https://m.youtube.com/watch?v=gjF3rIV02f4> [cit. 2020-11-13]

Usatii v prezentovanej relácii uviedol, že má kópiu dokumentu, ktorý dokazuje, že skupina vedená P. Poroshenkou vytvorila v Moldavsku niekoľko zločineckých gangov. Podľa jeho informácií sa tieto skupiny v rokoch 1996 až 2004 dopustili viacerých zvlášť závažných trestných činov. «Existujú podozrenia z účasti na vražde brata Michala Poroshenka,» hovoril Usatii. Napriek závažnosti tvrdení však podrobnosti ani fakty potvrdzujúce vyššie uvedené stanoviská neuviedol.

Súčasťou mediálnej antikampane proti prezidentovi sa stali aj informácie, ktoré naznačovali, že britské a cyperské súdy zvažujú žalovať Petra Poroshenka a jeho blízkych spolupracovníkov z dôvodu daňových únikov. Vyhlásenie o protikorupčnom vyšetrowaní uviedla Julia Tymošenková. Podľa nej bolo takéto vyšetrowanie začaté cyperským súdom, Britskou agentúrou pre podvody (SFO) a Organizáciou Európskej únie pre boj proti korupcii (OLAF). OLAF a britské veľvyslanectvo však tieto tvrdenia odmietli.¹⁷ Mediálna kampaň tiež propagovala informácie, že Poroshenko priniesol do politiky „staré tváre“, čo sa tiež ukázalo byť nepravdivé tvrdenie.¹⁸ Samotný I. Kolomojskij nemal dôvod sa počas vlády Viktora Janukoviča vyjadrovať voči vláde kriticky a preto boli správy jemu patriacich médií počas jeho vlády neutrálne a to až do tzv. Revolúcie dôstojnosti¹⁹ (21. novembra 2013 - 22. februára 2014).²⁰

Ďalším nedávnym príkladom manipulácie verejnej mienky, sú slogany z mediálnej kampane Volodymyra Zelenského, ktoré hovorili o konci „éry chudoby“ a sľubovali uväznenie všetkých skorumpovaných úradníkov a oligarchov. Nový prezident v podobnom duchu prisľúbil 31.03. zvýšiť plat lekárov, ktorí

¹⁷ [online], [cit. 2020-11-18] Dostupné na internete: <https://nv.ua/ukraine/politics/vybory-prezidenta-zapadnye-soyuzniki-ukrainy-dali-harakteristiku-glavnym-kandidatam-reuters-50013008.html>

¹⁸ [online], [cit. 2020-11-18] Dostupné na internete: <https://glavcom.ua/news/telekanal-11-spiymali-na-navmisnomu-ochornenni-poroshenka-vidEOFakt-600819.html>

¹⁹ [online], [cit. 2020-11-18] Dostupné na internete: <https://news.liga.net/politics/news/kolomojskiy-rasskazal-kak-ubejdal-yanukovicha-podpisat-assotsiatsiyu>

²⁰ Revolúcia dôstojnosti - politické a spoločenské zmeny na Ukrajine spôsobené protestom ukrajinských občanov, študentov a verejných aktivistov. Jedným z hlavných dôvodov protestov bola nadmerná koncentrácia moci v rukách Viktora Janukoviča a odklon od politiky európskej integrácie.

pracujú s koronavírusom o 300% a o 200% pre všetkých ostatných.²¹ Nasledujúci deň prezident podpísal zákon o zvyšovaní plátov. Mediálna kampaň s cieľom presvedčiť a upokojiť obyvateľstvo, však nekorešponduje s realitou, keďže žiadny z týchto sľubov nebol do teraz splnený.²² Vláda sa cez billboardovú kampaň zamerala aj na vytváranie obrazu o úspechu diplomacie pod novým prezidentom. Tá prezentuje ako jeden z úspechov samitu v Normandii zabezpečenie mieru na Donbase. V kampani to však nie je to uvedené ako cieľ, ale realita t.j. ako politický úspech, ktorý sa podarilo dosiahnuť. Ostreľovanie na Donbase však pokračuje a mier sa na Donbase je stále v rovine politických želaní.

Mediálna situácia v Spojených štátoch amerických je odlišná najmä čo sa týka vlastníckej štruktúry médií. Vo všeobecnosti v nej neexistujú žiadne štátne spravodajské kanály, s výnimkou Public Broadcasting Service, ktorý je konglomerátom študentských a vzdelávacích televíznych kanálov. Zostávajúce mediálne zdroje a kanály sú súkromné, Vlastnia a sponzorujú ich rôzne korporácie²³ (CNN – WarnerMedia, CNBC - Comcast Corporation, Fox News – Fox Corporation, atd). Preto by bolo logické predpokladať, že kanály budú vysielat' najmä to, čo vlastníci požadujú pričom ich záujmy sú často diametrálne odlišné. Napríklad diváci Fox News sú prívrženci najmä republikánskej strany, stotožňujúci sa so štýlom vládnutia a rozhodnutiami Georgea W. Busha a Donalda Trumpa. Konzervatívna orientácia správ spôsobuje, že Demokratická strana je prezentovaná v negatívnom svetle. A to nie je prekvapujúce, pretože Rupert Murdoch je zakladateľom a CEO 21st Century Fox a News Corp a je zároveň členom republikánskej strany Spojených štátov. To isté však platí aj o CNN (kanál vlastní spoločnosť Warner Media, ktorej moderátorom je Ted Turner, ktorý podporuje

²¹ Oficiálna stránka úradu. [online], [cit. 2020-11-18] Dostupné na internete: <https://www.president.gov.ua/ru/news/regioni-mayut-kilka-dzherel-finansuvannya-dlya-borotbi-z-kor-60409>

²² [online], [cit. 2020-11-18] Dostupné na internete: <https://strana.ua/articles/analysis/264558-zhdali-300-a-poluchili-kopejki-pochemu-v-ukraine-nachalis-protesty-medikov-i-cto-budet-lechit-ukraintsev.html>

²³ Djankov, Simeon. Who owns the media? World Bank Publications, 2002. [online], [cit. 2020-11-20] Dostupné na internete: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=267386

Demokratov). CNN je z daného dôvodu často predmetom obvinení zo zaujatosti zo strany voličov Republikánskej strany. Vo výskume, ktorý uskutočnilo Shorensteinovo centrum pre médiá, politiku a verejnú politiku na Harvardskej univerzite v rámci projektu pre excelentnosť v žurnalistike, zistili výskumníci rozdielne zaobchádzanie s kandidátmi republikánskych a demokratických strán na CNN. Štúdium programovania CNN malo tendenciu vrhať na kandidátov z Republikánskej strany negatívne svetlo («The Invisible Primary — Invisible No Longer - Joan Shorenstein Center on the Press, Politics and Public Policy». Shorensteincenter.org. Retrieved November 14, 2012). V danej situácii však každý recipient správ vie akým štýlom budú informácie v rámci daných médií rotované, aj keď fakty zostávajú spoločné. A keďže CNN a FOX sú z najpopulárnejších kanálov²⁴, majú veľký vplyv na spoločnosť je jasné, že sa významným spôsobom podieľajú na súčasnej ideologickej polarizácii americkej spoločnosti. Keďže v Spojených štátoch sa stále vyskytujú problémy s rasizmom v spoločnosti býva daná skutočnosť využívaná niektorými médiami. Napríklad CNN sa snaží verejnosť systematicky ovplyvňovať pomocou najrôznejších tém, ktoré sa týkajú rasizmu, sexizmu alebo iných kontroverzných rozhodnutí dosluhujúceho prezidenta D. Trumpa, ktoré súvisia napr. vybudovaním múru na hranici s Mexikom. Napríklad vo svojej reportáži «Why Trump's border wall is not just a wall» bola komunikovaná informácia, že vybudovanie múru by priniesli zmeny „v kultúre, demografii a rodových vzťahoch, ktoré by zmenili americkú spoločnosť“.²⁵ Nie je však úplne jasné, ako a akým spôsobom.

Na druhej strane republikánska reprezentácia a zväčša konzervatívne orientovaní voliči podporujú výstavbu múru s cieľom obmedziť tok nelegálnych migrantov. Dôvody, ktoré komunikujú aj médiá ako FOX sú založené na argumentácii, že samotná

²⁴ [online], [cit. 2020-11-20] Dostupné na internete: <https://variety.com/2019/tv/news/network-ratings-top-channels-fox-news-espn-cnn-cbs-nbc-abc-1203440870/>

²⁵ [online], [cit. 2020-11-20] Dostupné na internete: <https://edition.cnn.com/2019/01/22/politics/border-wall-divide-opinion-change-red-blue-republicans-democrats/index.html>

americká spoločnosť má problémy napr. s nezamestnanosťou ako to sformuloval Jeff Sessions. „Máme 30 miliónov nezamestnaných ... Nemáme pracovné miesta v Spojených štátoch. Momentálne nie sú žiadne pracovné miesta. Tento týždeň prepustíme viac ľudí ako minulý týždeň. Prečo by sme priviedli zahraničných pracovníkov, aby brali prácu, keď nemáme prácu pre Američanov“.²⁶ Podobné zjednodušujúce vyjadrenia, bez uvádzania empirických faktov, ktoré by dokazovali prepojenie daných javov nezamestnanosti a prisťahovalectva zvyšujú riziká prehlbujúcej ideologickej polarizácie a mediálnej manipulácie súvisiacimi s možnými demokratickými rizikami napr. nepriateľských aktivít voči migrantom.

CNN už tiež čelili obvineniu zo šírenia propagandy a falošných správ. Napríklad, keď v roku 2014 v meste Ferguson, Missouri, policajt Darren Wilson zastrelil afroameričana Michaela Browna, CNN zverejnili článok, v ktorom uviedli, že Michael zdvihol ruky hore a povedal: „nestrieľajte!“²⁷ Novinárka CNN Sally Cohn tvrdila, že policajti začali na mladíka strieľať, napriek tomu, že zdvihol ruky. Neposkytla žiadny dôkaz, ale tvrdila, že to je fakt. Novinárka dokonca usporiadala relácie na televíznom kanáli, ktoré sa venovali Brownovi a v mikroblogue napísala, že nebol bol ozbrojený.²⁸ Verejnosť jej správu reflektovali ako pravdivú a následne v meste Ferguson začali násilné protesty proti polícii. Vyšetrowanie danej udalosti však s odstupom času odhalilo, že policajt zastrelil Browna počas sebaobrany, pretože Brown na neho zaútočil po vykradnutí obchodu (Department of Justice Report Regarding the Criminal Investigation Into the Shooting Death of Michael Brown by Ferguson, Missouri Police Officer Darren Wilson, United States Department of Justice. 4 marca,

²⁶ [online], [cit. 2020-11-21] Dostupné na internete: <https://www.breitbart.com/politics/2020/05/04/exclusive-jeff-sessions-foreign-workers-30m-unemployed/>; [cit. 2020-11-21] <https://www.foxnews.com/media/sessions-immigration-moratorium-interest-united-states> [cit. 2020-11-21]

²⁷ [online], [cit. 2020-11-21] Dostupné na internete: <https://edition.cnn.com/2014/08/10/justice/missouri-police-involved-shooting/> [cit. 2020-11-21]

²⁸ [online], [cit. 2020-11-21] Dostupné na internete: <https://m.youtube.com/watch?v=ha1ljAbOPnY>; <https://twitter.com/sallykohn/status/500747962986033153>

2015, ss. 80–82). Aj daný prípad môžeme zarátať medzi množstvo príkladov manipulácie s verejnou mienkou, ktorých pribúda. ako v demokratických, tak aj v transformujúcich sa režimoch a neliberálnych demokraciách. Daná skutočnosť dokladá reálne zvyšovanie rizík účelovej manipulácie pri tvorbe slobodnej verejnej mienky a jej propagandistickej redukcie aj pluralitnom priestore médií.

Záujmové skupiny, strany ale aj štáty v rámci vedenia hybridných vojen využívajú technológie na analýzu cieľového publika. Následne po definovaní preferencii jednotlivých skupín spotrebiteľov informácii a konzumentov správ môže vlastník média cez profesionálne zdatných marketérov začať rôznymi spôsobmi manipulovať tok a obsah informácii v prospech presadenia konkrétneho záujmu. Danú skutočnosť pripomína aj prípad zo Spojených štátov amerických, kde počas predvolebnej kampane demokratického kandidáta za prezidenta Beto O'Rourke médiá priniesli správu o jeho vyjadrení, že „Vezmeme vaše zbrane“ a „vaše AK-47 a AR-15“.²⁹ Jeho vyhlásenie, ktoré bolo vytrhnuté z kontextu však nebolo verejnosťou prijaté v tom zmysle, že sa sprísnia zákony týkajúce sa nákupu a skladovania zbraní. Demokratická strana neskôr spresnila, že chce vytvoriť program výmeny a nákupu zbraní od obyvateľstva v záujme zníženia ich širokej dostupnosti a distribúcie. Predchádzajúce vyhlásenia však spôsobili efekt politickej mobilizácie majiteľov a predajcov zbraní. Daná informácia viedla k mnohým i internetovým výzvam na začiatok takzvaného *Boogaloo*. Boogaloo je pritom termín, ktoré v americkom politickom diskurze libertariáni používajú na označenie ozbrojenej, občianskej vzbury proti tyranskej vláde.³⁰ Daný aspekt treba interpretovať v kontexte špecifickej politickej kultúry, ktorá dominuje v americkej spoločnosti. Jej súčasťou nie je len koncept minimálneho štátu ale aj tradícia systematickej obhajoby maximálne liberálnych, negatívnych slobôd jednotlivca. Ten sa viaže k druhému dodatku k ústave USA, ktorý garantuje aj

²⁹ [online], [cit. 2020-11-21] Dostupné na internete: <https://time.com/5676620/beto-orourke-take-guns-ar15-ak47/>

³⁰ [online], [cit. 2020-11-23] Dostupné na internete: <https://www.adl.org/blog/the-boogaloo-extremists-new-slang-term-for-a-coming-civil-war>

držbu zbraní na svoju ochranu. Následné protesty napr. vo Virgínii, ktorých cieľom bolo zabrániť obmedzeniu daného práva na slobodné držanie zbrane však boli pokojné a spomínaná skreslená informácia nezapríčinila vážnejšie nepokoje či obete.³¹

Pre určitú dobu časť populácie na boogaloo zabudla. Po prepuknutí pandémie COVID-19 vo svete, a preto mnohé krajiny prijali karanténne opatrenia. V čase pretrvávajúcich protipandemických opatrení, ktoré obmedzili aj slobodu pohybu, je však oveľa ľahšie unavených ľudí mobilizovať aj cez správy, ktoré zľahčia riziká nakazenia sa ochorením COVID-19. Aj z daného dôvodu šírenia zavádzajúcich informácií sa v niekoľkých štátoch sa začali protesty proti karanténe. 18. apríla sa uskutočnili protesty v Michigane, Ohio, Texase, Marylande, Kentucky a Wisconsin. 21. apríla sa k akcii pripojili aj nespokojní občania v Kalifornii. Jedným z hesiel bolo „Dajte mi právo nakaziť sa, ale neberte moju slobodu“. Organizátori boli väčšinou konzervatívne orientovaní voliči a priaznivci D. Trumpa, ktorý situáciu so šírením ochorenia systematicky zľahčoval a vyzval aj na odstránenie karanténnych opatrení v jednotlivých štátoch.³² Za principiálny zápas o individuálne slobody sa však skrývala politická výzva, ktorá mala navodiť dojem, že tí, ktorí schvaľujú protipandemické opatrenia chcú z neexistujúcich dôvodov obmedzovať a štátom kontrolovať občanov. Aj z toho dôvodu cez sociálne siete viac ako 100 skupín napr. na Facebooku v súvislosti s týmito udalosťami vyzývali američanov na ďalšie boogaloo.³³

Pri spätnom pohľade na všetky uvádzané príklady môžeme konštatovať, že v súčasnej situácii informačného zahltenia aj cez sociálne nie je ťažké manipulovať s ľuďmi, najmä keď vláda

³¹ [online], [cit. 2020-11-23] Dostupné na internete: <https://apnews.com/2c997c92fa7acd394f7cbb89882d9b5b>; <https://www.foxnews.com/us/virginia-capitol-gun-rights-rally>

³² [online], [cit. 2020-11-23] Dostupné na internete: <https://time.com/5825840/anti-quarantine-protests-organizers-trump/>

³³ [online], [cit. 2020-11-23] Dostupné na internete: <https://www.techtransparencyproject.org/articles/extremists-are-using-facebook-to-organize-for-civil-war-amid-coronavirus>; <https://shazoo.ru/2020/04/25/93535/bolee-100-militaristskih-grupp-na-facebook-prizyvayut-ko-vtoroj-grazhdanskoj-vojnje-v-ssha>

zásadným spôsobom limituje obsah a charakter informácií v mediálnom priestore, nie je zabezpečený rozptyl vlastníctva médií, je ohrozený sociálno-ekonomický status vybraných záujmových skupín či širších vrstiev obyvateľstva, prípadne štátna moc v demokratických režimoch dlhodobo obmedzí cez vyhlásenie núdzového stavu rozsah ľudských práv. Dané riziká sú násobené tým, že ľudia nemajú dostatočný priestor a čas na analýzu médiami komunikovaných informácií a z daného dôvodu ľudia čerpajú iba z obmedzeného počtu zdrojov, ktoré najviac vyhovujú ich svetonázorovej orientácii. V danom kontexte stále platí tvrdenie Adolfa Hitlera: „Čím väčšia lož, tým skôr tomu budú veriť“ (Hitler, 1992, str. 194). V tejto súvislosti spomenieme napr. len informáciu, že na internete aj prostredníctvom sociálnej siete Facebook sa začala počas koronakrízy propagovať téza, že veže 5G sietí šíria vírus COVID-19. Podľa niektorých zdrojov môže 5G potlačiť imunitný systém a tak urobiť ľudí náchylnejšími na infekciu, iní naznačujú, že samotný vírus sa môže prenášať pomocou technológie 5G. Napriek skutočnosti, že všetky tieto závery sú vedecky neopodstatnené došlo k tomu, že už množstvo spomínaných veží ľudia zámerne zničili, pričom napr. v ruských médiách sa objavili aj správy, ktoré spájali nepriaznivý vplyv 5G sietí s politickými zámermi Spojených štátov.³⁴

Záver

V tejto krátkejšťudii práci som sa pokúsil poukázať na možné riziká, ktoré sa v súčasnosti spájajú s propagandou a zámerou politickou manipuláciou s masovým vedomím. Napriek skutočnosti, že vlády liberálno-demokratických režimov dávajú dôraz na vzdelanie, jeho širokú bezplatnú dostupnosť a prácu s informáciami spomínané riziká zámernej manipulácie verejného povedomia sa zvyšujú

³⁴ [online], [cit. 2020-11-23] Dostupné na internete: <https://arstechnica.com/science/2020/04/in-the-uk-pandemic-panic-has-people-burning-cell-phone-towers/>; <https://www.radiosvoboda.org/a/koronavirus-i-5g/30541955.html>;

[online], [cit. 2020-11-23] Dostupné na internete: <https://www.cnet.com/health/5g-coronavirus-conspiracy-theory-sees-77-mobile-towers-burned-report-says/>

a to aj medzi ľuďmi, ktorí sú kriticky a racionálne mysliaci. Keďže väčšina ľudí nemá záujem o kontrolu a analýzu verejného diskurzu je pochopiteľné, že informačné zahltenie môže spôsobiť, že množstvo relevantných informácií a faktov je v mediálnom priestore často prekrytých nepravdivými alebo polopravdivými informáciami komunikovaných z cieľom úpravy správania sa verejnosti, či s motívmi mobilizovať ľudí na účelové konanie. Aj z daného dôvodu je potrebné, aby demokratické režimy vytvárali aj z pozície svojich inštitúcií a bezpečnostných štruktúr priestor na boj proti dezinformáciám, propagande, alebo šíreniu takzvanej post-pravde, keď objektívne fakty sú pri formovaní verejnej mienky zatienené cez zámerné vyvolávanie emócií. Dané informačné riziká, ktoré sa spájajú so samotnou podstatou konať slobodne sa pritom môžu spájať či už z ekonomickej oblasti napr. výstavbou 5G sietí, elektrární, výrobných závodov na recykláciu odpadov, či štrajkami alebo politickou sférou od predvolebných kampaní, až po úsilie realizovať *coup d'état*. V tejto súvislosti pripomenieme slávnu frázu, ktorá sa pripisuje Nathanovi Mayerovi Rothschildovi a ktorá moc a informácie dáva do priameho vzťahu, keď artikuluje ideu, že kto vlastní informácie, vlastní svet. V našej dobe, keď masmédiá dosiahli taký obrovský vplyv na vývoj verejnej mienky a je možné použiť médiá na akékoľvek politické ciele. Z daného dôvodu bude patriť rozvoj informačnej gramotnosti občanov medzi kľúčové atribúty rozvoja, alebo deformácie demokratických inštitúcií.

Literatúra

DJANKOV S., MCLIESH C., NENOVA T., SHLEIFER A., (2001). *Who owns the media?* NBER Working Papers 8288, National Bureau of Economic Research, Inc, pp. 341-381. [online], [cit. 2020-11-20] Dostupné na internete: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=267386

DOTSENKO, E., L. (2003) *Psychológia manipulácie: javy, mechanizmy a ochrana*. Moskva: Речь, 5-9268-0180-X.

HITLER, A. (2003). *Mein Kampf*. Charkov: LLC Svitovid, ISBN 966-7921-35-1

KANDLUBOVIČ, T. *Основні канали впливу політичної комунікації на демократизацію владних відносин*. In: Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – Kyiv, 2008. – N. 40. pp. 205-216 ISBN 978-966-02-4851-9.

[cit. 2020-11-13] Dostupné na internete: https://ipiend.gov.ua/wpcontent/uploads/2018/07/kadlubovych_osnovni.pdf

KAGANOV, YU.O. (2014). РАДЯНСЬКА ПРЕСА І КОНСТРУЮВАННЯ МАСОВОЇ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В УКРАЇНІ (1950-ті – 1985 рр.) RADYANSKA PRESA AND CONSTRUCT OF MASIVE SUSPILE IN UKRAINE (1950 - 1985). In: Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, vol. 37.

LIGACHOVA, N. – CHERNENKO, S. – VALERIY I. – DATSYUK, S. (2003). *Manipulácia na TV*. Kyiv, Інтерньюз-Україна [cit. 2020-11-13] Dostupné na internete: <https://www.shag.com.ua/nataliya-ligachova-sergij-cherenko-valerij-ivanov-sergij-dacy.html>

ORWELL, G. (1949). *Nineteen Eighty-Four*. London, Secker and Warburg. ISBN 978-0-452-28423-4.

PIONTKOVSKIJ, A. (2005). *Za vlast! Pre Abramoviča! Oheň!* - RDP Smolensk: Яблоко, ISBN 5-089069-099-X.

SOLOVJOV, V. R. (2011). *Manipulácie. Ataky a obrana!* Москва: Эксмо, 5-6995-8160-X.

ZAKARIA, F. (1997). The Rise of Illiberal Democracy. In: *Foreign Affairs*, vol. 76, no. 6, pp. 22-43. [online], [cit. 2020-11-13] Dostupné na internete: <https://www.foreignaffairs.com/articles/1997-11-01/rise-illiberal-democracy>

Internetové zdroje

ВОИМ, М. (2015). Я часто слышу от россиян, что они меня жалеют. Завсегда та же российская ток-шоу рассказал, почему он выступает в роли мальчика для битья. In: Московский комсомолец (20. novembra 2015)

Department of Justice Report Regarding the Criminal Investigation Into: *The Shooting Death of Michael Brown by Ferguson, Missouri Police Officer Darren Wilson* (March 4, 2015); United States Department of Justice. [online], [cit. 2020-11-23] Dostupné na internete: <https://www.hsdl.org/?abstract&did=802115>

ОРЕКН, А. (2017). Три часа помета-освежем выпуск воскресного вечера Соловьева. In: *Открытая Россия* (2. октября 2017);

РОСНЕПТОВ, Г. (2015). *Fenomén sovietskej propagandy*. [cit. 2020-11-03] Dostupné na internete: <https://psyfactor.org/lib/propaganda36.htm>

Russian TV show - Ukraine child crucifixion. News24. (14 July 2014); Dostupné na internete: <https://www.news24.com/News24/Russian-TV-show-Ukraine-child-crucifixion-20140714>

“The Invisible Primary — Invisible No Longer - Joan Shorenstein Center on the Press, Politics and Public Policy”. Shorensteincenter.org. Retrieved November (14, 2012); Shorensteinovo centrum Dostupné na internete: <https://shorensteincenter.org/the-invisible-primary-invisible-no-longer/>

ROZHIN В., А. (2011). Пятая колонна. In: *Livejournal* (29. novembra 2011).

SIBUROV, M. (2014). Братський вірус ненависті. ГАЗЕТА ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ. In: *Прикордонник України*. č. 12 (28. marca 2014).

<https://apnews.com/2c997c92fa7acd394f7cbb89882d9b5b>.

<https://arstechnica.com/science/2020/04/in-the-uk-pandemic-panic-has-people-burning-cell-phone-towers/>.

<https://edition.cnn.com/2014/08/10/justice/missouri-police-involved-shooting/>.

<https://edition.cnn.com/2019/01/22/politics/border-wall-divide-opinion-change-red-blue-republicans-democrats/index.html>.

https://ipiend.gov.ua/wpcontent/uploads/2018/07/kadlubovych_osnovni.pdf.

<https://mind.ua/news/20210380-minfin-sklav-spisok-sliv-yakizaboroneno-vzhivati-chinovnikam-u-publichnikh-vistupah>.

<https://m.youtube.com/watch?v=ha1ljAbOPnY>.

<https://parisis.files.wordpress.com/2011/01/noam-chomsky.pdf>.

<https://psyfactor.org/lib/propaganda36.htm>.

<https://shazoo.ru/2020/04/25/93535/bolee-100-militaristskih-grupp-na-facebook-prizyvayut-ko-vtoroj-grazhdanskoj-vojne-v-ssha>.

<https://shorensteincenter.org/the-invisible-primary-invisible-no-longer/>.

<https://strana.ua/articles/analysis/264558-zhdali-300-a-poluchili-kopejki-pochemu-v-ukraine-nachalis-protesty-medikov-i-kto-budet-lechit-ukraintsev.html>.

<https://theinternationalcoalition.blogspot.com/2011/07/noam-chomsky-top-10-media-manipulation08.html>.

<https://time.com/5676620/beto-orourke-take-guns-ar15-ak47/>.

<https://time.com/5825840/anti-quarantine-protests-organizers-trump/>.

<https://twitter.com/sallykohn/status/500747962986033153>.

<https://variety.com/2019/tv/news/network-ratings-top-channels-fox-news-espn-cnn-cbs-nbc-abc-1203440870/>.

<https://www.adl.org/blog/the-boogaloo-extremists-new-slang-term-for-a-coming-civil-war>.

<https://www.breitbart.com/politics/2020/05/04/exclusive-jeff-sessions-foreign-workers-30m-unemployed/>.

<https://www.britannica.com/topic/propaganda>.

<https://www.cnet.com/health/5g-coronavirus-conspiracy-theory-sees-77-mobile-towers-burned-report-says/>.

<https://www.currenttime.tv/a/russia-state-media-newspeak/30445547.html>.

<https://www.foreignaffairs.com/articles/1997-11-01/rise-illiberal-democracy>.

<https://www.foxnews.com/us/virginia-capitol-gun-rights-rally>.

<https://www.foxnews.com/media/sessions-immigration-moratorium-interest-united-states>.

<https://www.hsdl.org/?abstract&did=802115>.

https://www.nber.org/system/files/working_papers/w8288/w8288.pdf.

<https://www.news24.com/News24/Russian-TV-show-Ukraine-child-crucifixion-20140714>.

<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/manipulate>.

<https://www.pravda.com.ua/articles/2006/02/6/3061121/>.

<https://www.president.gov.ua/ru/news/regioni-mayut-kilka-dzherel-finansuvannya-dlya-borotbi-z-kor-60409>.

<https://www.radiosvoboda.org/a/koronavirus-i-5g/30541955.html>.

<https://www.shag.com.ua/nataliya-ligachova-sergij-chernenko-valerij-ivanov-sergij-dacy.html>.

<https://www.techtransparencyproject.org/articles/extremists-are-using-facebook-to-organize-for-civil-war-amid-coronavirus>.

<https://www.youtube.com/watch?v=2pcNyzQ6SOA>.

<https://www.youtube.com/watch?v=6IGK6Jgsmis>.

VNÍMÁNIE PÁCHATEĽA TRESTNEJ ČINNOSTI V SÚVISLOSTI S JEHO FARBOU PLETI A RELIGIOZITOU HODNOTIACEHO

VIEW ON OFFENDER IN CONTEXT OF HIS SKIN COLOR AND RELIGIOSITY OF PERCEPTOR

Laura VATRTOVÁ

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave

lauravat@gmail.com

Abstrakt: Predošlé výskumy naznačujú súvislosť farby pleti páchatel'a s pridelenou výškou trestu a tiež religiozitou posudzujúceho. Cieľom našej štúdie bolo experimentálne overenie alebo zistenie súvislostí medzi farbou pleti páchatel'a a posudzovaním zo strany hodnotiaceho, ktorý má s porušovateľmi noriem skúsenosť v rámci svojej profesie. Rovnako nás zaujímala religiozita posudzujúceho v súvislosti s jeho hodnotením činov páchatel'ov. Skúmame tiež súvislosť veku a počtu rokov praxe u polície v súvislosti s prísnosťou posudzovania páchatel'ov. Štúdie sa zúčastnilo 128 participantov, ktorí sú príslušníkmi mestskej a štátnej polície. Na meranie religiozity je vo výskume použitá Švédská škála náboženskej orientácie (Hovemyr, 1996). Pre zistenie názoru jednotlivca na závažnosť trestného činu sme vytvorili experimentálnu situáciu s tromi fotografiami, ktoré sa líšia najmä farbou pleti údajného páchatel'a. Páchatel' najtmavšej farby pleti bol v porovnaní s páchatel'ami od neho svetlejších farieb pleti posudzovaný signifikantne prísnejšie pri trestnom čine korupcie. Potvrdili sme existenciu negatívneho vzťahu medzi prísnosťou posudzovania a mierou zvnútornej religiozity hodnotiaceho pri násilnom a drogovom trestnom čine. Tiež sme zistili pozitívny vzťah medzi počtom rokov praxe policajtov a prísnosťou hodnotenia páchatel'a pri násilnom a drogovom trestnom čine. Pozitívny vzťah bol v našej výskumnej vzorke aj medzi vekom posudzujúceho policajta a prísnosťou hodnotenia páchatel'ov pri násilnom a drogovom trestnom čine. Celkovo najprísnejšie boli hodnotení páchatelia násilného trestného činu bez ohľadu na farbu pleti, najbenevolentnejšie boli hodnotení pri trestnom čine korupcie.

Kľúčové slová: Farba pleti; Religiozita; Sociálna percepcia; Trestné činy

Úvod

Súčasťou spoločností, ktoré sú postavené na určitých pravidlách, býva aj ich porušovanie. Skúmanie vedcov viedlo k domnienke, že postoj jednotlivcov k páchatelom trestných činov môže súvisieť s farbou pleti páchatel'a, pričom tmavšia pokožka je pre neho nevýhodou (Gyimah-Brempong, Price, 2006). Náš výskum bol realizovaný ešte v roku 2019, čiže o rok skôr, ako sa odohral tragický incident v americkom Minneapolise, kedy policajti svetlej farby pleti pri zásahu kľáčal na krku Afroameričana G. Floyda, čo viedlo k jeho smrti (Cramer et al., 2020). Náš výskum vnímame ako veľmi relevantný vzhľadom na dianie vo svete, aj vzhľadom na medzeru vo výskumnom poznaní tejto témy aplikovanej na Slovenskú výskumnú vzorku.

Naším zámerom je overiť súvislosti medzi sociálnym hodnotením a farbou pleti páchatel'a trestnej činnosti. Zaujímá nás tiež prepojenie medzi religiozitou posudzujúceho s jeho postojom k páchatel'ovi. Sekundárne naša práca ponúka informáciu o tom, ktorý druh trestného činu je medzi účastníkmi výskumu považovaný za najzávažnejší. Zaujímá nás aj súvislosť veku a praxe s prísnosťou hodnotenia páchatel'ov.

Teoretické východiská

Na tom, ako budeme daného človeka vnímať a ktoré jeho charakteristiky budeme brať viac do úvahy, má podiel sociálna percepcia. Ide o súbor procesov, na základe ktorých jednotlivec vníma iné osoby, ich charakteristiky, vlastnosti a ich vnútorné rozpoloženie (Taiguirí, 1969 in Morrison, Bellack, 1981). Pre sociálnu percepciu je dôležitá naša pozornosť. Zameriavame ju na skutočnosti a znaky, ktoré považujeme za dôležité. Zvýšenú pozornosť venujeme podnetom, ktoré nám môžu spôsobiť ohrozenie alebo v nás vzbudzujú pocit nebezpečenstva (Bodenhausen, Hugenberg, 2009). Môže ísť o pohlavie, vek či farbu pleti. Keď si človeka na základe jeho vzhľadu zaradíme do nejakej kategórie, vzniká priestor na aplikáciu určitých stereotypov (Macrae, Bodenhausen, 2000). Ku stereotypu sa môže pridružiť aj predsudok, ktorý predstavuje negatívny pocit asociovaný s určitou skupinou ľudí (Ruscher, 2001 in Fedor, 2014).

Predsudky sú vytvárané prevažne smerom k iným skupinám, nie práve ku tým, do ktorých patrí sám jednotlivec (Fedor, 2014). Takýto jav má aj biologický základ. Amygdala je kľúčovou oblasťou mozgu pri prežívaní strachu. Je súčasťou distribuovanej neuronálnej siete, ktorá sa podieľa na rozlišovaní príjemných a nepríjemných signálov (Koukolík, 2002). Aktivuje sa v prípade, že je podnet v mozgu vyhodnotený ako hrozivý a nebezpečný (Carterová, Aldridgeová, Page et al., 2010). Výsledkom skúmania bolo, že počas pohľadu človeka európskeho pôvodu na fotografie Afroameričanov bola činnosť amygdaly vyššia, než tomu bolo v prípade pohľadu na tváre ľudí rovnakého pôvodu ako sú oni sami (Ronquillo et al., 2007).

Publikované informácie naznačujú, že páchatelia trestných činov tmavej pleti sa stretávajú s určitou mierou diskriminácie v súdnom procese, kedy dostávajú tvrdšie tresty oproti páchatelom so svetlejším tónom pleti. Dokonca existujú dáta naznačujúce, že čím má páchatel tmavšiu pleť, tým je vyššia pravdepodobnosť, že bude prísnejšie potrestaný (Gyimah-Brempong, Price, 2006). V určitých prípadoch jednotlivci afroamerického pôvodu s tmavšou pleťou dostávajú tvrdšie tresty pri prekročení zákona, v porovnaní s ľuďmi rovnakého pôvodu, ale svetlejšej pleti (King, Johnson, 2016).

Postoj k páchatel'ovi trestnej činnosti môže súvisieť aj s religiozitou hodnotiaceho, ktorú možno vysvetliť ako vnútorný duchovný zážitok. Ten sa nemusí nevyhnutne týkať náboženskej interpretácie (Cagaš, 2005 in Halama a kol., 2006). To, že religiozita môže súvisieť s našou témou, naznačuje niekoľko výskumov. Ich výsledkom je, že veriaci, ktorí sa identifikujú ako kresťanskí fundamentalisti prejavujú častejšie podporu praktizovaniu trestu smrti a tiež výraznejšie podporujú potrestanie páchatel'ov trestných činov (Lytle, Bensel, 2016). Jednotlivci, pri ktorých presvedčení je prítomný náboženský fundamentalizmus, častejšie súhlasili s odsúdením páchatel'a za vinného (Yelderman, Miller, 2016). Tí, ktorí preferujú výklad Svätého Písma doslovne- denominacionalisti- majú tiež prevažne vyššiu tendenciu podporovať trest smrti (Unnever, Cullen, Bartkowski, 2006). To nás vedie k úvahe, nakoľko religiozita môže súvisieť s posudzovaním páchatel'a v podmienkach Slovenskej republiky.

Ciele výskumu

Cieľom nášho výskumu je zistiť, či odtieň pleti páchatel'a trestného činu môže byť preňho predispozíciou ku prísnejšiemu posudzovaniu zo strany okolia. Takisto nás zaujíma spojitosť religiozity hodnotiacich s prísnosťou ich posudzovania. Rovnako chceme zistiť, či je niektorý z troch nami zvolených trestných činov - drogový, násilný, korupčný - vnímaný prísnejšie v porovnaní so zvyšnými dvoma a či posudzovanie súvisí s vekom hodnotiaceho a dĺžkou praxe u polície, nakoľko stereotypy a predsudky sú spojené so skúsenosťou.

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvoria zamestnanci Mestskej polície mesta Bratislava, Mestskej polície mesta Trnava, Krajského riaditeľstva Policajného zboru v Bratislave- odbor železničnej polície a odbor poriadkovej polície, Krajského riaditeľstva Policajného zboru v Banskej Bystrici- odbor železničnej polície a Krajského riaditeľstva Policajného zboru v Žiline. Pracovali sme s údajmi získanými od 128 účastníkov výskumu. Priemerný vek vo výskumnej vzorke je 39 rokov (SD= 9,3), najmladší účastník výskumu mal v čase jeho realizácie 24 rokov, najstarší mal 63 rokov. Priemerný počet rokov ich praxe bol 13,6 roka (SD=7,7).

Experimentálny dizajn

Súvislosť farby pleti páchatel'a a prísnosti jeho hodnotenia príslušníkom polície v kontexte jeho vlastnej religiozity skúmame experimentálne, pomocou dotazníka. V jeho úvode zisťujeme demografické údaje. Na posúdenie religiozity účastníkov používame Švédsku škálu náboženskej orientácie (Hovemyr, 1996), ktorá rozlišuje zvnútornenú religiozitu, vonkajškovú religiozitu a dimenziu hľadania náboženskej orientácie. Posledná časť predstavuje experimentálnu situáciu, ktorá prezentuje tri fotografie údajných páchatel'ov. Zaradili sme len fotografie jednotlivcov mužského pohlavia, pretože páchanie kriminality je v našej republiky u nich častejšie, než u žien (Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2014).

Vytvorili sme tri odlišné sady dotazníkov, ktoré sú v úvodnej časti aj v časti zisťujúcej religiozitu totožné, líšia sa v poslednej časti obsahujúcej fotografie. Fotografie páchatel'ov sú v každom dotazníku rovnaké, popis trestných činov je rovnaký, avšak medzi skupinami dotazníkov sú jednotlivé trestné činy priradené k iným fotografiám. Takýmto spôsobom bola vytvorená kontrolná skupina.

Tab. 1: Rozdelenie fotografií v dotazníkoch

	násilný trestný čin	drogový trestný čin	trestný čin korupcie	počet vyplnených hárkov
dotazník 1	tmavšia pleť	najtmavšia pleť	svetlá pleť	42
dotazník 2	najtmavšia pleť	svetlá pleť	tmavšia pleť	37
dotazník 3	svetlá pleť	tmavšia pleť	najtmavšia pleť	49

Zaradili sme výhradne fotografie, kde sa človek neusmieva, pretože úsmev jednotlivca by mohol výsledky skresľovať, keďže môže mať na percepciu hodnotiaceho vplyv (Rychlowska et al., 2017; Kollárik, 1993). Na šesťstupňovej Likertovej škále príslušníci polície odpovedali na otázky: „Nakoľko si myslíte, že je daný čin závažný?“ „Nakoľko pohrdáte páchatel'om?“ „Nakoľko si páchatel' podľa Vás zaslúži odpustenie v prípade vyjadrenej ľútosť?“ „Keby tento čin vykoná Vás kamarát alebo priateľ, nakoľko by ste s ním naďalej udržiavali kontakt?“

Výsledky výskumu

Získané dáta sme vyhodnocovali v programe SPSS.

Násilný trestný čin

závažnosť činu: Páchatel' najtmavšej farby pleti bol v priemere o 0,89 bodu prísnejšie hodnotený, ako tmavý páchatel', pričom rozdiel bol štatisticky významný ($p=0,002$).

pohrdanie: Páchatel' najtmavšej farby pleti bol v priemere o 0,85 bodu prísnejšie hodnotený, ako tmavý páchatel', pričom rozdiel bol štatisticky významný ($p=0,013$).

odpustenie: Páchatel' najtmavšej farby pleti bol v priemere o 0,93 bodu prísnejšie hodnotený, ako tmavý páchatel', pričom rozdiel bol štatisticky významný ($p=0,004$).

udržiavanie kontaktu: Nezistili sme štatisticky významný rozdiel v prísnosti posudzovania medzi páchatel'ami jednotlivých farieb pleti.

Drogový trestný čin

Pri drogovom trestnom čine sme nezistili štatisticky významné rozdiely v posudzovaní páchatel'ov na základe ich farby pleti.

Trestný čin korupcie

závažnosť činu: Páchatel' najtmavšej farby pleti bol v priemere o 1,16 bodu prísnejšie hodnotený, ako svetlý páchatel', pričom rozdiel bol štatisticky významný ($p=0,000$). Páchatel' najtmavšej farby pleti bol zároveň v priemere o 0,97 bodu prísnejšie hodnotený, ako tmavý páchatel', pričom rozdiel bol štatisticky významný ($p=0,003$).

pohrdanie: Páchatel' najtmavšej farby pleti bol v priemere o 0,97 bodu prísnejšie hodnotený, ako svetlý páchatel', pričom rozdiel bol štatisticky významný ($p=0,002$). Páchatel' najtmavšej farby pleti bol zároveň v priemere o 1,30 bodu prísnejšie hodnotený, ako tmavý páchatel', pričom rozdiel bol štatisticky významný ($p=0,000$).

odpustenie: Páchatel' najtmavšej farby pleti bol v priemere o 0,78 bodu prísnejšie hodnotený, ako tmavý páchatel', pričom rozdiel bol štatisticky významný ($p=0,024$).

udržiavanie kontaktu: Páchatel' najtmavšej farby pleti bol v priemere o 0,99 bodu prísnejšie hodnotený, ako tmavý páchatel', pričom rozdiel bol štatisticky významný ($p=0,008$).

Odpovede na kvalitatívnu otázku: Čo sa týka popisov spravodlivého trestu pre páchatel'ov, na ktorý sme sa účastníkov pri prvej otázke pýtali, iba pri páchatel'ovi najtmavšej farby pleti sa vyskytoval trest „vyhostiť“ a to pri drogovom a násilnom trestnom čine.

Vonkajšková religiozita: Nezistili sme vzťah medzi vonkajškovou religiozitou a prísnosťou hodnotenia páchatel'ov ani pri jednom trestnom čine.

Zvnútornená religiozita

násilný trestný čin: Medzi zvnútornenou religiozitou a prísnosťou hodnotenia páchatel'ov v otázke o pohrdaní páchatel'om sme zistili štatisticky významný negatívny slabý vzťah ($p=0,026$; $r=-0,2$).

drogový trestný čin: Medzi zvnútornenou religiozitou a prísnosťou hodnotenia páchatel'ov v otázke o pohrdaní páchatel'om sme zistili štatisticky významný negatívny slabý vzťah ($p=0,018$; $r=-0,21$).

Štatisticky významný negatívny slabý vzťah sme zistili tiež v otázke o odpustení ($p=0,021$; $r=-0,21$) a štatisticky významný negatívny slabý až stredne silný vzťah pri otázke o udržiavaní kontaktu ($p=0,001$; $r=-0,28$).

trestný čin korupcie: Medzi zvnútornenou religiozitou a prísnosťou posudzovania páchatel'ov pri trestnom čine korupcie sme štatisticky významný vzťah nezistili.

Dimenzia hľadania náboženskej orientácie: Nezistili sme vzťah medzi dimenziou hľadania náboženskej orientácie a prísnosťou hodnotenia páchatel'ov ani pri jednom trestnom čine.

Vek

násilný trestný čin: Medzi vekom a prísnosťou hodnotenia sme pri otázke o odpustení zistili štatisticky významný pozitívny slabý vzťah ($p=0,038$; $r=0,19$).

drogový trestný čin: Medzi vekom a prísnosťou hodnotenia sme zistili štatisticky významný pozitívny slabý vzťah pri otázke o závažnosti činu ($p=0,003$; $r=0,26$), pri otázke o pohrdaní páchatel'om ($p=0,035$; $r=0,19$), aj pri otázke o zaslúžení si odpustenia ($p=0,004$; $r=0,26$).

trestný čin korupcie: Medzi vekom a prísnosťou hodnotenia sme pri trestnom čine korupcie nezistili štatisticky významný vzťah.

Dĺžka praxe

násilný trestný čin: Medzi dĺžkou praxe v povolání policajta a prísnosťou hodnotenia páchatel'a sme zistili štatisticky významný pozitívny slabý vzťah pri otázke o pohrdaní ($p=0,006$; $r=0,25$) a tiež pri otázke o odpustení ($p=0,015$; $r=0,22$).

drogový trestný čin: Medzi dĺžkou praxe v povolání policajta a prísnosťou hodnotenia páchatel'a sme zistili štatisticky významný pozitívny slabý vzťah pri otázke o pohrdaní ($p=0,005$; $r=0,25$) a pozitívny slabý až stredne silný vzťah pri otázke o odpustení ($p=0,002$; $r=0,27$).

trestný čin korupcie: Medzi dĺžkou praxe v povolání policajta a prísnosťou hodnotenia páchatel'a sme štatisticky významný vzťah nezistili.

Celkovo najprísnejšie hodnotený bol násilný trestný čin, nasledoval drogový a najbenevolentnejšie hodnotený bol trestný čin korupcie.

Diskusia

Tendencia posudzovať najtmavšieho páchatel'a prísnejšie sa nám potvrdila pri trestnom čine korupcie. Vo vytvorenej experimentálnej situácii sme účastníkom výskumu prezentovali prípad muža, ktorý dal lekárovi finančný úplatok, aby sa posunul vyššie v čakacej listine na transplantáciu srdca. Ide o jediný prípad uvedený v dotazníku, kde ide posudzovanému páchatel'ovi o život. Síce bola tolerancia policajtov pri tomto trestnom čine najvyššia a ich hodnotenie celkovo najmiernejšie, pri páchatel'ovi najtmavšej farby pleti boli hodnotenia signifikantne prísnejšie v porovnaní s páchatel'mi svetlejších farieb pleti, ktorý stereotypne afroamerické črty tváre nemali. Takáto tendencia môže súvisieť so skupinovými mechanizmami, kedy máme tendenciu byť solidárnejší k jednotlivcovi, ktorý je príslušníkom našej skupiny. Pri násilnom trestnom čine sa takáto tendencia potvrdila iba čiastočne, nakoľko páchatel' svetlej farby pleti nebol v štatisticky významnej výhode oproti ostatným dvom. Dôvodom môže byť to, že násilný trestný čin bol celkovo hodnotený najprísnejšie, a to bez ohľadu na to, kto ho spáchal. Emočná reakcia sa samotný čin mohla odvieť pozornosť od zvlášť páchatel'a a preto bol posudzovaný najmä na základe toho, čo vykonal. Podobne tomu mohlo byť pri drogovom trestnom čine, kde sa nám vzťah farby pleti páchatel'a a prísnosti posudzovania nepotvrdil. Rozdiely v posudzovaní na základe farby pleti páchatel'a sa práve preto mali priestor prejavíť v experimentálnej situácii, ktorej závažnosť bola do veľkej miery nejednoznačná, nakoľko v jej prípade neexistuje spoločensky daná odpoveď.

Jednotlivci so zvnútornenou religiozitou mali nižšiu tendenciu pohrdáť páchatel'om násilného a drogového trestného činu, pri drogovom trestnom čine mali sklon k odpusteniu a udržaniu kontaktu so známym, keby daný čin vykonal. Hoci sme nezistovali konkrétne náboženské presvedčenie, naša spoločnosť je prevažne kresťanská a jedným z kresťanských pravidiel je „nesúď a nebudeš súdený“. Je možné, že neodsudzovanie majú jednotlivci so zvnútornenou religiozitou internalizované a teda majú aj slabšiu tendenciu k pohrdaniu inými.

Vek a dĺžka praxe s posudzovaním páchatel'ov súviseli tiež. Čím

starší bol posudzujúci, tým prísnejší bol k páchatel'ovi násilného trestného činu ohľadne odpustenia. Prísnejší bol aj pri drogovom trestnom čine ohľadne vnímanej závažnosti činu, pohrdania páchatel'om a odpustenia. Čím dlhšie policajt pôsobil vo svojej profesii, tým výraznejšia bola tendencia pohrdáť páchatel'om násilného a drogového trestného činu, a nižšia tendencia ho považovať za hodného odpustenia. Môže ísť o prípad podobný stereotypom a predsudkom, ktoré sú tvorené na základe skúsenosti. Čím starší je policajt a čím dlhšie pôsobí v praxi, tým je jeho negatívna skúsenosť upevňovaná a jeho hodnotenie môže byť prísnejšie. Nízka frekvencia riešenia trestných činov korupcie môže byť vysvetlením, prečo s dĺžkou praxe ani vekom policajta prísnosť hodnotenia páchatel'a trestného činu korupcie nekorelovala.

Nami získané informácie sprostredkujú v prvom rade pochopenie jednotlivých súvislostí medzi trestnou činnosťou, jej frekventovanosťou v spoločnosti, zamestnaním jednotlivca, farbou pleti páchatel'a, religiozitou hodnotiaceho a posudzovania páchatel'ov trestných činov. Predsudky voči ľuďom s tmavšou farbou pleti, ako je bežná pre slovenskú populáciu, môžu súvisieť s nedostatkom pozitívnych skúseností s týmito ľuďmi. Médiá nám neponúkajú veľa pozitívnych ideí súvisiacich s ľuďmi tmavšej farby pleti, preto považujeme za potrebné, aby takúto skúsenosť nadobúdali ľudia samostatne. To je možné napríklad účasťou na zahraničných výmenách, cestovaním a osobnou skúsenosťou s ľuďmi, ku ktorým prechováme predsudky – a to v mnohých prípadoch nespravodlivo.

Záver

Nakoľko sme do určitej miery potvrdili existenciu vzťahu medzi farbou pleti, religiozitou a prísnosťou posudzovania páchatel'a trestnej činnosti, vidíme zmysel pre ďalšie obohacovanie poznatkov k tejto téme, podobné výskumy by mohli byť vykonané za použitia odlišnej výskumnej vzorky, napríklad učiteľov, kde by neboli popisované trestné činy, ale správanie žiaka určitej farby pleti. Rovnaký význam podobných výskumov vidíme v zdravotníctve, vo väzniciach, vo firmách.

Literatúra

BODENHAUSEN, G., V. - HUGENBERG, K. (2009). Attention, Perception, and Social Cognition. In: Strack, F. – Forster, J. (Eds.), *Social Cognition: the basis of human interaction* pp (1-22). New York: Psychology Press, 352 pp. ISBN 9781138876743.

CARTEROVÁ, R., ALDRIDGEOVÁ, S., PAGE, M., PARKER, S. (2010). *Mozog*. 1. vyd. Bratislava: Ikar, ISBN 978-80-551-2194-9.

CRAMER, M. – HAUSER, CH. – TAYLOR, D., B. – VIGDOR, N. – BURCH, A., D., S. – ELIGON, J. – MACFARQUHAR, N. – FERNANDEZ, M. (2020). What We Know About the Death of George Floyd in Minneapolis. In: The New York Times. [online], [citované 16.11.2020]. Dostupné na internete: <https://www.nytimes.com/article/george-floyd.html>

FEDOR, C., G. (2014). Stereotypes and Prejudice in the Perception of the “Other”. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, vol. 149, pp. 321 – 326. ISSN 1877-0428.

GYIMAH-BREMPPONG, K. – PRICE, G., N. (2006). Crime and Punishment: And Skin Hue Too? *American Economic Review*, vol. 96, no. 2, pp. 246-250. ISSN 0002-8282.

HALAMA, P. – ADAMOVÁ, L. – HATOKOVÁ, M. – STRÍŽENEC, M. (2006). *Religiozita, Spiritualita a Osobnosť*. 1. vyd. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, ISBN 80-88910-22-6.

KING, R., D. – JOHNSON, B., D. (2016). A Punishing Look: Skin Tone and Afrocentric Features in the Halls of Justice. *American Journal of Sociology*, vol. 122, no. 1, pp. 90-124. ISSN 0002-9602.

KOLLÁRIK, T. (1993). *Sociálna psychológia*. 1. vyd. Bratislava: SPN, ISBN 80-08-01828-3.

KOUKOLÍK, F. (2002). *Lidský mozek*. 2. vyd. Praha: Portál, ISBN 80-7178-632-2

LYTLE, R. – BENSEL, T. (2016). Are self-identified Christian fundamentalists really more supportive of capital punishment? Exploring the relationship between fundamentalism and death penalty attitudes. *Criminal Justice Studies*, vol. 29, no. 4, pp. 309–324.

ISSN 1478-6028.

MACRAE, N., C. – BODENHAUSEN, G., V. (2000). SOCIAL COGNITION: Thinking Categorically about Others. *Annual review of psychology*, vol. 51, pp. 93–120. ISSN 0066-4308.

MORRISON, R., L. – BELLACK, A., S. (1981). The role of social perception in social skill. *Behavior Therapy*, vol. 12, no. 1, pp. 69-79. ISSN 0005-7894.

RONQUILLO, J. - DENSON, T., F. - LICKEL, B. - LU, Z., L. - NANDY, A. – MADDOX, K., B. (2007). The effects of skin tone on race-related amygdala activity: an fMRI investigation. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, vol. 2, no. 1, pp. 39–44. ISSN 1749-5024.

RYCHLOWSKA, M. – JACK, R., E. – GARROD, O., G., B. – SCHYNS, P., G. - MARTIN, J., D. – NIEDENTHAL, P., M. (2017). Functional Smiles: Tools for Love, Sympathy, and War. *Psychological Science*, vol. 28, no. 9, pp. 1259-1270. ISSN 1467-9280.

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY (2014). *My v číslach*. 1. vyd. Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej republiky, ISBN 978-80-8121-427-1.

UNNEVER, J., D. – CULLTEN, F., T. – BARTKOWSKI, J. P. (2006). Images of God and public support for capital punishment: does a close relationship with a loving God matter. *Criminology*, vol. 44, no. 4, pp. 835-866. ISSN 1745-9125.

YELDERMAN, L., A. – MILLER, M., K. (2016). Religious fundamentalism, religiosity, and priming: effects on attitudes, perceptions, and mock jurors' decisions in an insanity defense case. *Psychology, Crime & Law*, vol. 23, no. 2, pp. 147-170. ISSN 1477-2744.

EMOCIONÁLNA REGULÁCIA A RELIGIOZITA U VYSOKOŠKOLSKÝCH ŠTUDENTOV

EMOTION REGULATION AND RELIGIOSITY AMONG COLLEGE STUDENTS

Alexander VACULÍK

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave
alexander.vaculik@tvu.sk

Abstrakt: Vedecká problematika vzťahu medzi emocionálnou reguláciou a religiozitou bola pomerne dlhé obdobie považovaná za tabu, ktorej sa neprikladala väčšia pozornosť. Cieľom nášho príspevku je objasniť vzťah medzi emocionálnou reguláciou, stratégiami emocionálnej regulácie a religiozitou u vysokoškolských študentov. Predkladáme výskumné zistenia, ktoré poukazujú na prepojenosť zvnútornej religiozity s adaptívnymi stratégiami emocionálnej regulácie, vonkajšej religiozity s malaadaptívnymi stratégiami a problémami s dysreguláciou emócií. Tieto výsledky naznačujú, že vysokoškolskí študenti s rozdielnymi typmi religiozity regulujú vlastné emócie odlišnými spôsobmi a dosahujú problémy v špecifických oblastiach.

Kľúčové slová: Emocionálna regulácia; Stratégie emocionálnej regulácie; Emócie; Religiozita; Vysokoškolskí študenti.

Úvod

V predkladanom príspevku sa budeme zaoberať výskumom emocionálnej regulácie vo vzťahu k religiozite. Poskytujeme dôkazy o spôsoboch, akými môžu vysokoškolskí študenti regulovať svoje emócie v závislosti od typu religiozity. Absencia výskumov (e. g. Vishkin et al., 2019) v tejto oblasti podnietila náš výskumný záujem o skúmanie relatívne novej vedecko-výskumnej problematiky na poli emócií a náboženstva. V tomto príspevku sumarizujeme a identifikujeme konkrétne adaptívne a malaadaptívne stratégie

vo vzťahu k trom typom religiozity (zvnútornená, vonkajšková, hľadanie) a pokúšame sa o analýzu potenciálnych problémov s dysreguláciou emócií, pričom sa snažíme v diskusii ponúknuť vysvetlenia pre uvedené výsledky.

Hlavným cieľom nášho výskumu bolo objasniť vzťah medzi emocionálnou reguláciou a religiozitou u vysokoškolských študentov. Pokúsili sme sa identifikovať vzťah konkrétnych adaptívnych a malaadaptívnych stratégií emocionálnej regulácie v závislosti od typu religiozity.

Emocionálna regulácia

Emocionálna regulácia je pomerne široký psychologický fenomén, ktorý zasahuje do viacerých subdisciplín psychológie, ako napríklad klinickej, sociálnej, biologickej, či kognitívnej a je neoddeliteľnou súčasťou emotionality človeka. Jeden z hlavných výskumníkov špecializujúcich sa na skúmanie emocionálnej regulácie Gross (1998) ju popisuje ako určitý pokus o zmenu, reguláciu a kontrolu našich pozitívnych a negatívnych emócií. Podľa McRae a Grossa (2020) je emocionálna regulácia zodpovedná za riadenie automatických, kontrolovaných, vedomých i nevedomých procesov, ktoré ovplyvňujú naše emócie. Tie sú súčasne spojené s cieľmi, ktoré súvisia s predmetom regulácie, pričom súčasťou takýchto procesov sú aj zmeny v emóciách, ktoré sa prejavujú na behaviorálnych, zážitkových alebo fyziologických úrovniach. Thompson (2008) dodáva, že emocionálna regulácia vypovedá o spôsoboch, akým jednotlivec reguluje svoje emócie a vyjadruje ich navonok alebo dovnútra, ale aj o tom, ako reguluje konkrétne emócie a spracováva ich cez adaptívne alebo malaadaptívne stratégie.

Stratégie emocionálnej regulácie

Stratégie emocionálnej regulácie sú súčasťou každodenného života jednotlivcov vo využívaní a výbere spôsobov, ktorými regulujú svoje emócie. Garnefski, Kaaij a Spinhoven (2002, 2001) uvádzajú, že stratégie emocionálnej regulácie reprezentujú relatívne stabilné štýly zvládania životných udalostí, ktoré môžeme v priebehu života meniť, odnaučiť sa alebo prostredníctvom tréningových

programov získať. Z hľadiska pozitívnych a negatívnych dôsledkov na psychické a fyzické zdravie možno stratégie rozdeliť do dvoch hlavných skupín: 1) na adaptívne, ktoré majú pozitívny vplyv a 2) na malaadaptívne, ktoré majú negatívny vplyv. English et al. (2016) zdôrazňuje, že jednotlivé stratégie môžu mať rôzny efekt v konkrétnej situácii, pričom je nevyhnutné zohľadňovať kontext, cieľ, situácia a osobu. Stratégie emocionálnej regulácie kategorizujú Prosen a Vitulić (2014) na základe intenzity, trvania, postupnosti, obsahu, či podľa cieľovej orientácie.

Religiozita

Pri definovaní pojmu religiozita je dôležité na úvod poznamenať, že ide o multidimenzionálny fenomén, pričom viacerí autori poukazujú na chýbajúci konsenzus a nejednoznačnosť definície. Z historického hľadiska možno religiozitu vymedziť do dvoch hlavných skupín, a to tradičnej a modernej, pričom v priebehu vývoja sa vytvorilo niekoľko konceptov religiozity, ktoré v sebe integrujú rôzne náboženské prvky (Cunningham, Pitcher, 1986).

V našom príspevku a výskume (Vaculík, 2020) sa venujeme dvojdimenzionálnemu chápaniu religiozity podľa Allporta (1967), ktorý rozlišuje dva druhy/dimenzie religiozity, a to zvnútornenú a vonkajškovú, pričom Batson (1976) rozšíril toto poňatie o typ religiozity hľadanie.

Výskumné zistenia v súvislosti s emocionalitou, emocionálnou reguláciou a religiozitou

Vishkin et al. (2019) ako prví uskutočnili výskum v súvislosti s emocionálnou reguláciou a religiozitou so zameraním na špecifické stratégie regulácie emócií v závislosti od rôznych náboženských príslušností. Ich výsledky na vzorke dospelých jednotlivcov potvrdzujú, že vyššia miera religiozity je spojená s emocionálnou reguláciou, ako aj s frekventovanejším výberom adaptívnych stratégií emocionálnej regulácie a s vyššou vierou v to, že svoje emócie dokážu ovládať. Okrem tohto zistenia; poukazujú na rozdiely medzi vyššou a nižšou religiozitou vo

vzťahu k používaniu malaadaptívnych stratégií. Jednotlivci s vyššou religiozitou oveľa menej používali tento druh stratégií emocionálnej regulácie a súčasne vykazovali vyššiu motiváciu cítiť sa lepšie. Predchádzajúce výskumné zistenia, napríklad Vishkin, Bloom, Tamir (2019), poukazujú na pozitívny vplyv religiozity na vyššiu úroveň spokojnosti so životom u katolíkov a vyššiu mieru pozitívnych emocionálnych zážitkov. Tieto výsledky potvrdzujú aj najnovšie výskumy, ktoré naznačujú prepojenosť emocionálnej regulácie a religiozity. Vishkin et al. (2020) zistili, že religiozita je pozitívne spojená so silnejšou túžbou po emóciách, ktoré zdôrazňujú náboženské presvedčenia. Dôsledkom toho sú zmeny vo vyššej úrovni vďačnosti, úcty, ako aj vyššie angažovanie v prosociálnych postojoch prejavujúcich sa vo väčšej láske a empatii, menšieho hnevu a žiarlivosti.

Pozitívny vzťah medzi religiozitou a emóciami preukázali v minulosti viaceré štúdie. Napríklad Cappellen et al. (2014) sa zamerali na skúmanie pozitívnych emócií vo vzťahu k náboženstvu, a zistili, že pozitívne emócie sú mediátorom medzi náboženstvom a psychickou pohodou. Podobné výsledky zaznamenali aj autori Kim-Prieto a Diener (2009), pričom zistili, že vysokoškolskí študenti s kresťanskou denomináciou prežívajú väčšie množstvo skúsenosti s láskou a zároveň menej prežívali pocity hanby. Hale a Clark (2013) naopak zistili u kresťanských študentov vyššiu mieru viny, ale na druhej strane naznačujú, že pri zvládaní emócií využívajú pozitívne zvládacie stratégie.

Ciele výskumu

Podnetom pre skúmanie vzťahu medzi emocionálnou reguláciou so zameraním na stratégie emocionálnej regulácie a religiozitou u vysokoškolských študentov bol nedostatok výskumov v domácich i v zahraničných odborných časopisoch. Podľa našich informácií bola k dispozícii v čase realizovania nášho výskumu iba jedna vedecká štúdia, ktorá sa explicitne zaoberala skúmaním emocionálnej regulácie a religiozity (e. g. Vishkin et al., 2019). Na základe predmetnej štúdie sme si stanovili za cieľ objasniť vzťah medzi emocionálnou reguláciou a religiozitou. Cieľom

výskumu bolo identifikovať jednotlivé adaptívne a malaadaptívne stratégie emocionálnej regulácie v závislosti od typu religiozity u vysokoškolských študentov. Zároveň sme sa v našom výskume snažili o preskúmanie individuálnych rozdielov v interpersonálnej emocionálnej regulácii. Ako parciálny cieľ sme si stanovili preskúmať problémy s reguláciou a komponentami emócií vo vzťahu k jednotlivým typom religiozity (Vaculík, 2020).

Metodológia a výskumný súbor

V rámci nášho výskumu sme použili celkovo štyri sebaodhadzovacie dotazníkové metódy. Pre identifikáciu troch typov religiozity (zvnútornená, vonkajšková, hľadanie) u vysokoškolských študentov sme využili Dotazník Švédskej škály náboženskej orientácie adaptovaný na európske pomery (SROS, Swedish Religious Orientation Scale, Hovemyr, 1994). Na identifikovanie konkrétnych adaptívnych a malaadaptívnych stratégií sme zvolili Dotazník kognitívnej regulácie emócií (Garnefski, Kraaij, Spinhoven, 2002), ktorý identifikuje deväť stratégií, z toho štyri malaadaptívne a päť adaptívnych stratégií. Úlohou je zistiť, akými spôsobmi jednotlivci uvažujú a regulujú nepríjemné stresujúce zážitky. Ďalej sme použili Škálu regulujúcu vlastné emócie a emócie druhých na analyzovanie interpersonálnych a intrapersonálnych štýlov v používaní stratégií ovplyvňujúcich emocionálnu reguláciu (EROS, Emotion Regulation of Others and Self, Niven et al., 2011). Ťažkosti a problémy s reguláciou emócií sme zisťovali prostredníctvom Dotazníka Problémy v škále regulujúcej emócie, ktorá sa zameriava na identifikáciu regulačných problémov v šiestich dimenziách (DERS, Difficulties in Emotion Regulation Scale, Gratz, Roemer, 2004).

Finálna vzorka nášho výskumu pozostávala z celkovo 251 respondentov v rozmedzí od 18 do 29 rokov, pričom až 211 bolo žien (84,6 %) a 40 mužov (15,9 %). Priemerný vek celkovej vzorky dosiahol úroveň 21 rokov, výber vzorky vysokoškolských študentov bol realizovaný prostredníctvom nenáhodného spôsobu odoslania dotazníkov na vyplnenie prostredníctvom sociálnych sietí a univerzít na Slovensku. Výskum sa zameriaval na

skúmanie hegemonnej vzorky vysokoškolských študentov s rímskokatolíckym vierovyznaním (87,6 %, kresťan-katolík) s prevažnou väčšinou ženského pohlavia (Vaculík, 2020).

Výsledky výskumu

Výsledky nášho výskumu (Vaculík, 2020) preukázali signifikantné vzťahy medzi emocionálnou reguláciou a religiozitou u vysokoškolských študentov. Identifikovali sme, že zvnútorneňá religiozita (intrinsic) je pozitívne spojená s adaptívnymi stratégiami emocionálnej regulácie – zameranie na plánovanie ($\rho = 0,250$), pozitívne prehodnotenie ($\rho = 0,345$) a zmena perspektívy ($\rho = 0,329$). Ďalej sme zistili, že zvnútorneňá religiozita je pozitívne spojená s vnútornými stratégiami na zlepšovanie vlastných pocitov ($\rho = 0,738$). V súvislosti s dysreguláciou emócií sa potvrdil pozitívny vzťah zvnútorneňej religiozity a ťažkosťami v oblasti impulzivity ($\rho = 0,142$) a emocionálnej jasnosti ($\rho = 0,183$). Nepotvrdila sa nám hypotéza, v rámci ktorej sme predpokladali vzťah medzi zvnútorneňou religiozitou a stratégiou emocionálnej regulácie akceptácia.

Vonkajšková religiozita (extrinsic) je pozitívne spojená s malaadaptívnou stratégiou emocionálnej regulácie ruminácia ($\rho = 0,150$), pričom tento vzťah môžeme označiť ako veľmi slabý. Ďalej sme zistili pozitívne spojenie vonkajšej religiozity s vonkajšími stratégiami na zlepšovanie pocitov prostredníctvom iných ľudí ($\rho = 0,863$). V rámci problémov s dysreguláciou emócií sme identifikovali pozitívny vzťah v oblasti stratégie ($\rho = 0,144$). Nepotvrdili sa vzťahy medzi jednotlivými malaadaptívnymi stratégiami emocionálnej regulácie – katastrofizovanie, sebaobviňovanie a obviňovanie druhých - a vonkajškovou religiozitou.

Religiozita hľadanie (quest) podľa našich výsledkov výskumu nie je spojená s malaadaptívnymi stratégiami emocionálnej regulácie – sebaobviňovanie, ruminácia, katastrofizovanie a obviňovanie druhých. V súvislosti s dysreguláciou emócií sme nezistili žiadne pozitívne vzťahy v konkrétnych oblastiach emocionality.

Diskusia

Absencia výskumov v oblasti emocionálnej regulácie a religiozity poukazuje na nedostatok dôkazov, ktoré by mohli vysvetliť príčiny tohto vzťahu a objasniť, akým spôsobom funguje emocionálna regulácia u religióznych jednotlivcov. Predchádzajúce výskumy zameriavajúce sa na skúmanie religiozity v kontexte emocionality naznačujú, že vyššia miera religiozity je spojená s adaptívnejším spôsobom regulovania emócií. Vishkin et al. (2016) uvádzajú, že stratégia kognitívne prehodnotenie je častejšie využívaná u kresťanských jednotlivcov s vyššou mierou religiozity. Tieto výskumné zistenia potvrdzujú aj Vishkin, Bloom, Tamir (2019), ktorí preukázali u religióznych jednotlivcov vyššiu spokojnosť so životom a zvýšenú psychickú pohodu v súvislosti s vyššou frekvenciou používania adaptívnej stratégie kognitívne prehodnotenie. Jedným z vysvetľujúcich mechanizmov vzťahu medzi častejším výberom a pozitívnym vzťahom adaptívnych stratégií emocionálnej regulácie u religióznych jednotlivcov by mohol byť argument Vishkin et al. (2020) o vytúžených, konečných stavoch, ktoré definujú ako emócie, ktoré chcú religiózni jednotlivci cítiť a súčasne sú spojené s potvrdzovaním náboženskej viery. Autori uvádzajú, že religiozita je spojená nielen s tým, čo ľudia cítia, ale aj s tým, čo chcú cítiť. S týmto zistením je súhlasí Emmons (2005), ktorý poukazuje na spojitost emocionálnych zážitkov v náboženstve a zmysluplných cieľov, pričom práve Vishkin et al. (2020) vo svojom výskume naznačujú, že religiózni jednotlivci túžia po emóciách, ktoré sú v súlade s ich náboženskými presvedčeniami. Na základe týchto výsledkov môžeme konštatovať, že emócie po ktorých religiózni jednotlivci túžia, môžu predstavovať mediátor vo vzťahu k emocionálnym cieľom, na základe ktorých si vyberajú určité regulačné stratégie, ktoré používajú v každodennom živote na to, aby tieto stanovené ciele dosiahli. Semplonius, Good A Willoughby (2014) poukazujú aj na rôzne náboženské aktivity, ako pravidelná modlitba, návšteva bohoslužieb alebo účasť v náboženských činnostiach, ktoré môžu priamo podporovať efektívnejšiu emocionálnu reguláciu. Na podobné zistenie poukazuje aj Paek (2006), ktorá zdôrazňuje pri podpore a rozvoji regulácie emocionálnych zručností práve

zvnútornenú religiozitu a vnímanou emocionálnou inteligenciou v oblasti emočného porozumenia a empatie. Podobné výsledky uvádza Meshreki (2007), ktorý poukazuje na to, že vzťah medzi emocionálnou reguláciou a religiozitou by mohli vysvetliť faktory ako sú mentálne zdravie, psychická pohoda, pozitívne emócie ako kombinácia, ktorá významným spôsobom prispieva pri výbere adaptívnych stratégií emocionálnej regulácie. Na druhej strane Goubet a Chryssikou (2019) zistili, že ženy využívajú viac stratégií v porovnaní s mužmi; a dosahujú väčšiu flexibilitu vo výbere repertoáru stratégií, čo by mohlo vysvetliť výsledky nášho výskumu.

Za prínosné v rámci nášho výskumu považujeme bližšie objasnenie vzťahu emocionálnej regulácie a religiozity u vysokoškolských študentov so zameraním na jednotlivé stratégie emocionálnej regulácie. Výsledky môžu prispieť k systematickejšiu skúmaniu nielen spôsobov, akými vysokoškolskí študenti regulujú svoje emócie, ale aj k dôvodom, ktoré ich vedú k výberom konkrétnych adaptívnych a malaadaptívnych stratégií. Za hlavné obmedzenia a limity v našom výskume považujeme predovšetkým nerovnomernú vzorku s prevahou žien so špecifickými osobnostnými charakteristikami, výskumnom dizajne s dôrazom na skúmanie emocionálnej regulácie, ako aj situačné a kontextové faktory, ktoré mohli ovplyvniť odpovede v priebehu skúškového obdobia vysokoškolákov. Limitáciou v odpovediach religióznych jednotlivcov mohol byť aj faktor sociálnej žiadúcnosti (Vaculík, 2020).

Záver

Medzi emocionálnou reguláciou, stratégiami emocionálnej regulácie a religiozitou existuje vzťah. Vysokoškolskí študenti v závislosti od typu religiozity používajú adaptívne alebo malaadaptívne stratégie emocionálnej regulácie. Vyskytujú sa u nich problémy s reguláciou emócií v konkrétnych oblastiach, kvôli čomu môžu vysokoškolskí študenti dosahovať problémy s výberom jednotlivých stratégií emocionálnej regulácie. Tieto zistenia poukazujú na doteraz nepreskúmané vzťahy o tom, ako

môžu religiózni jednotlivci regulovať svoje emočné prežívanie. Príspevok poukázal na nové prepojenia a spôsoby, akým je religiozita spojená s emóciami a emocionálnou reguláciou, pričom sa ukazuje, že stratégie emocionálnej regulácie môžu byť spojené s rozdielnymi typmi religiozity. Budúca výskumná pozornosť by sa mala koncentrovať nielen na spôsoby, ale aj dôvody regulácie, ako aj na objasnenie mechanizmov, ktoré sprostredkujú vzťah medzi emocionálnou reguláciou a religiozitou (Vaculík, 2020).

Literatúra

ALLPORT, G. W. (1967). Personal Religious Orientation and Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 5, no. 4, pp. 432-443. ISSN: 0022-3514.

BATSON, C. D. (1976). Religion as Prosocial: Agent or Double Agent? *Journal for the Scientific Study of Religion*, vol. 15, no. 1, pp. 29-45. ISSN: 1468-5906.

CAPPELLEN, V. P. – GAUTHIER-TOTH, M. – SAROGLU, V. – FREDERICKSON, L. B. (2016). Religion and Well-Being: The Mediating Role of Positive Emotions. *Journal of Happiness Studies*, vol. 17, no. 1, pp. 485-505. ISSN: 1573-7780.

CUNNINGHAM, H. P. – PITCHER, L. B. (1986). The Dimensions of Religiosity: A conceptual model with an empirical test. *Review of Religious Research*, vol. 27, no. 3, pp. 226-244. ISSN: 2211-4866.

ENGLISH, T. – LEE, A. I. – JOHN, O. P. – GROSS, J. J. (2016). Emotion regulation strategy selection in daily life: The role of social context and goals. *Motivation and Emotion*, vol. 41, no. 2, pp. 230-242. ISSN: 1573-6644.

EMMONS, R. A. (2005). Striving for the Sacred: Personal Goals, Life Meaning and Religion. *Journal of Social Issues*, vol. 61, no. 4, pp. 731-745. ISSN: 1540-4560.

GARNEFSKI, N. – KRAAIJ, V. – SPINHOVEN, P. (2002). CERQ: Manual for the use of the Cognitive Emotion Regulation Questionnaire: A questionnaire measuring cognitive coping strategies. Datec : Netherlands, p. 47.

GARNEFSKI, N. – KRAAIJ, V. – SPINHOVEN, P. (2001). Negative life events, cognitive emotion regulation and emotional problems. *Personality and Individual Differences*, vol. 30, no. 8, pp. 1311-1327. ISSN: 0191-8869.

GOUBET, K. E. – CHRYSIKOU, E. G. (2019). Emotion Regulation Flexibility: Gender Differences in Context Sensitivity and Repertoire. *Frontiers in Psychology*, vol. 10, no. 935, pp. 1-10. ISSN: 1664-1078.

GRATZ, L. K. – ROEMER, L. (2004). Multidimensional Assessment of Emotion Regulation and Dysregulation: Development, Factor Structure, and Initial Validation of the Difficulties in Emotion Regulation Scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, vol. 26, no. 1, pp. 41-54. ISSN: 1573-3505.

GROSS, J. J. (1998). The Emerging Field of Emotion Regulation: An Integrative Review. *Review of General Psychology*, vol. 2, no. 3, pp. 271-299. ISSN: 1939-1552.

HALE, A. M. – CLARK, A. D. (2013). When Good People Have Bad Thoughts: Religiosity and the Emotional Regulation of Guilt-Inducing Intrusive Thoughts. *Journal of Psychology & Theology*, vol. 41, no. 1, pp. 24-35. ISSN: 2328-1162.

HOVEMYR, M. (1994). A Swedish Religious Orientation Scale. In: *Reports from the Department of Psychology, Stockholm University*, no. 787.

KIM-PRIETO, CH. – DIENER, E. (2009). Religion as a source of variation in the experience of positive and negative emotions. *The Journal of Positive Psychology*, vol. 4, no. 6, pp. 447-460. ISSN: 1743-9779.

MCRAE, K. – GROSS, J. J. (2020). Emotion Regulation: Introduction. *Emotion*, vol. 20, no. 1, pp. 1-9. ISSN: 1528-3542.

NIVEN, K. – TOTTERDELL, P. – STRIDE, B. CH. – HOLMAN, D. (2011). Emotion Regulation of Others and Self (EROS): The Development and Validation of a New Individual Difference Measure. *Current Psychology: A Journal for Diverse Perspectives on Diverse Psychological Issues*, vol. 30, no. 1, pp. 53-73. ISSN: 1936-4733.

PAEK, E. (2006). Religiosity and perceived emotional intelligence among Christians. *Personality and Individual Differences*, vol. 41, no. 3, pp. 479-490. ISSN: 0191-8869.

PROSEN, S. – VITULIĆ, H. S. (2014). Different Perspectives on Emotion Regulation and its Efficiency. *Psihologijske teme*, vol. 23, no. 3, pp. 389-405. ISSN: 1332-0742.

SEMPLONIUS, T. – GOOD, M. – WILLOUGHBY, T. (2014). Religious and Non-religious Activity Engagement as Assets in Promoting Social Ties Throughout University: The Role of Emotion Regulation. *Journal of Youth and Adolescence*, vol. 44, no. 8, pp. 1592-1606. ISSN: 1573-6601.

THOMPSON, A. R. (2008). Emotion Regulation: A theme in search of definition. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, vol. 59, no. 2-3, pp. 25-52. ISSN: 1540-5834.

MESHREKI, M. L. (2007). *Religiosity, Health, and Well-Being among Middle Eastern/ arab Muslims and Christians in the USA: A study of positive emotion as a Mediator*. (dissertation thesis). Rhode Islands: University of Rhode Islands. 77 pp.

GAMBLING A ZÁVISLOSŤ NA HRANÍ POČÍTAČOVÝCH HIER U ADOLESCENTOV

GAMBLING AND INTERNET GAMING DI- SORDER AMONG YOUTH

Dominika REZÁKOVÁ, Veronika MIHALIKOVÁ

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave

Vmihalikova97@gmail.com; rezakova.dominika@gmail.com

Abstrakt: Naša práca poukazuje na súčasný dlhodobý problém spoločnosti gamblingu a zameriava sa taktiež na relatívne novú poruchu, internet gaming disorder. Zameriavame sa na popis, prejavy, prevenciu, intervenciu tejto problematiky v relatívne laickom jazyku.

Kľúčové slová: Gambling; Internet gaming disorder; Adolescenti; Prevencia; Behaviorálne závislosti.

Vymedzenie gamblingu

Vzhľadom na súčasnú situáciu s COVID-19 je práve táto forma závislosti riziková, keďže pri obmedzení pohybu sa adolescenti utiekajú k internetu a hram. Podľa DSM 5 spadá gambling do nelátkovej závislosti, konkrétnejšie do behaviorálnej formy, kedy sa jednotliviec stáva závislým na pociť, ktorý zažíva pri tejto činnosti. Gambling je definovaný ako problémové a opakujúce sa problémové hranie, ktoré vedie ku klinicky významnému narušeniu fungovania alebo k nepohode, na čo poukazuje výskyt kritérií počas obdobia 12 mesiacov a zároveň hranie nie je možné lepšie vysvetliť manickou epizódou. Základom gamblingu je šanca

vyhrať niečo cennejšie ako naša stávka a zároveň získať skúsenosť (DSM-5, APA 2013). Gambling neznamená len tradičnú závislosť. Popularitu najmä u adolescentov posilňuje práve sociálna akceptácia, reklamy, nízke technologické požiadavky či parentálna spoločnosť (Derevensky et al., 2019).

Podľa Derevenského et al. (2019) pokračuje rozkvetanie tradičného gamblingu s pevným miestom ako sú kasína, stávkové kancelárie, kartové miestnosti. Technologický pokrok poskytol ľuďom možnosť stávkovať priamo z ich domov, čo zvyšuje dostupnosť, pričom pri získaní potrebných údajov častokrát môžu stávkovať aj neploletí. Hráčstvo sa stalo za minulé storočie jedno z najrýchlejších meniacich a rastúcich odvetví na svete, vrátane nových inovatívnych foriem gamblingu. Vo veku 12-18 rokov je najbežnejším spôsobom gamblingu hranie kariet o peniaze, športové stávkovanie, stolové hry so stávkami, stávkovanie s rovesníkmi pri hrách vyžadujúcich osobné zručnosti (biliard, bowling, basketbal), arkádové a videohry, stieracie lósy, výherné automaty či video poker. Kľúčovými faktormi rozvoja gamblingu sú lokálna dostupnosť hier, geografickú vzdialenosť gamblingových priestorov, pohlavie, kultúrne pozadie či pôvod (Derevensky et al., 2019).

Rizikové faktory, stupne a symptómy gamblingu

U adolescentov je potrebné všímať si tieto *rizikové faktory*, ktoré značia samotnú závislosť:

1. Náhle zmeny v množstve peňazí, aké má dieťa, či nie je bez peňazí, či si nepožičiava
2. zmeny v spánkovom režime, nadmerná únava, nízke úrovne energie, zmeny nálad, iritabilita keď sa nehra
3. zhoršený prospech v škole
4. sociálne stiahnutie od priateľov, spolužiakov, aktivít a podujatí
5. pozitívny postoj voči gamblingu, záujem o videohry, gamblingové stránky, náhly záujem o športové výsledky alebo TV poker
6. nový záujem o kurzy zápasov ako šport samotný
7. utajenie hrania, popieranie problému

Podľa Derevenského et al. (2019) existujú tri *stupne gamblingu*:

(a) *sociálny* (príležitostný alebo rekreačný) *gambling*- je nepatický, vyskytuje sa v bežnej populácii najčastejšie. Niektorí ľudia prostredníctvom gamblingu minimálne raz za 12 mesiacov stávkujú, avšak vedia, kedy prestať, nepociťujú negatívne pocity pri hre a zároveň nemajú nutkanie pokračovať.

(b) *rizikový gambling* zahŕňa menšiu populáciu, je stále nepatický.

(c) *patologický* (problémový alebo kompulzívny) *gambling*- postihuje najmenšiu skupinu ľudí, radí sa medzi patické. Človek nie je schopný fungovať bez hrania, keď nehraje, myslí stále na hranie, stále viac a viac stávkuje, mŕňa obrovské množstvá peňazí, je ochotný stratiť rodinu i kontakty v prospech hrania.

Pri výskumoch z Európy (Slovensko tam zahrnuté nebolo) odpovedalo takmer 4000 adolescentov, ako často hrajú. 60-80% má skúsenosť s hraním v dobe posledných 12 mesiacov, pričom sa išlo najmä o sociálny a rekreačný gambling. 10-15% je v rizikovej forme hrania, kedy mu venujú viac času a peňazí, ako by mali a 2-8% adolescentov má vážny problém s gamblingom (Kaess, 2017).

Možno konštatovať, že nie každý gambler je vyslovene závislý. Existuje forma, ktorá je relatívne neškodná v porovnaní so zvyšnými dvomi a nie je potrebné ju liečiť. V prípade rizikového gamblingu je potrebný externý či interný zásah, nejaká stopka, aby človek nepadol do excesívneho patologického hrania (Dong, Potenza in Kaess, 2017). Pri emóciách a osobnostných charakteristikách je dôležité sledovať vzrušivú, impulzívnu a zvedavú povahu; kontakt s distresom, depresiou alebo úzkosťou; snaha ignorovať problémy alebo sa rozptýliť namiesto ich riešenia; zažíva rodinný konflikt alebo má súrodenca, ktorý vyhľadáva rizikové a nebezpečné aktivity. V prípade niekoľkých kazuistík pri gamblingu u maloletých však zaznela veta „Aspoň neberiem drogy mama“, čo sa tiež ráta ako popieranie problému s gamblingom [www.raisingchildren.net.au].

Je veľmi potrebné vnímať *symptómy späté s gamblingom*:

1. majú prístup ku gamblingu v škole, u priateľov či na internete
2. začínajú so stávkovaním v mladom veku, veľa hrá hry
3. má pozitívny postoj voči gamblingu – myslí si, že vyhrať jackpot je normálne alebo že ho rovesníci budú vnímať ako „borca“ keď bude hrať
4. dieťa fajčí, pije alkohol či užíva drogy
5. často sa objavuje pri problémovom správaní ako bitky, vandalizmus, krádeže či záškoláctvo
6. má problémy v škole
7. má rodiča gamblera

Dôsledky gamblingu

Gambling začína častokrát nevinne, človek mal dlhý alebo zlý deň, príde domov, chytí do ruky mobil a začne si prezeráť napr. futbalové zápasy, kurzy a začne stávkovať. Vyhrá jeden, poteší sa. Skúsi šťastie znovu. Zrazu cíti, že už ho jeho problémy neťažia, ale nejak sa „zrelaxoval“ na chvíľu, aj keď neskôr ich musí nevyhnutne riešiť. Rovnako je to aj pri online hrách. Avšak v prípade gamblingu človek nielen uniká od problémov, ale ich úplne potláča a zároveň vytvára ďalšie problémy. Zasahuje mu to všetky sféry života a postupne ich likviduje. V prípade psychosociálnych dôsledkov upadá do depresíí, úzkostí, agresie, nespavosti, nastávajú prudké zmeny nálad. Pri behaviorálnych dôsledkoch človek začne meniť svoje zvyklosti, prestane sa venovať svojim záľubám, koníčkam, pretože hranie je teraz jeho jediný koníček i práca. Pri ekonomických dôsledkoch okrem straty financií častokrát prichádza aj o zamestnanie, pretože si neplní svoje úlohy, prípadne tam vôbec nechodí. V prípade študujúcej mládeže, na ktorú sme sa zamerali prichádza k rapídному zhoršeniu známok, častým absenciám. Rovnako sa takíto ľudia odstrihávajú od rodiny, priateľov, známych, pretože majú potrebu hrať. Častokrát si vytvárajú nové povrchné priateľstvá s ľuďmi, ktorí ho obklopujú počas hrania – zamestnanci, iní hráči. Pri neplnení týchto všetkých povinností, ktoré sa od jednotlivca očakávajú, častokrát prichádzajú

do právnych problémov, ako je napr. neplatenie nájmu, rozvod či strata starostlivosti o deti (Derevensky et al., 2019; Kaess, 2017; Huic et al., 2017).

U gamblerov je častokrát pridružená aj nejaká forma látkovej závislosti, najčastejšie alkohol a kanabidoidy (Milani et al., 2017; Feng, 2017; Derevensky et al., 2019). Najmä adolescenti sú veľmi zraniteľní. Prichádzajú do veku, kedy sa potrebujú nájsť, najčastejšie majú potrebu vytvárať nové kontakty a viac sa venovať kamarátom, prvým láskam než rodine, snažia sa tráviť čo najviac času mimo dohľad rodičov, prichádzajú prvé stretnutia so „zakázaným“, a to v podobe fajčenia, prvého okúsenia alkoholu či kanabidoïdov, avšak v súčasnosti k tomuto trendu pribúda aj stávkovanie a hranie. Keďže adolescenti nemajú ešte zvládacie mechanizmy tak dobre vyvinuté ako majú dospelí, sú zraniteľnejší, impulzívnejší, menej odolní voči vonkajším „nástrahám“ a manipulácií od iných, čomu propagácia hrania nenapomáha taktiež (Huic et al., 2017; Kaess, 2017; Binde et al., 2017).

Prevenia gamblingu

Ako sme si už povedali, prevencia voči gamblingu je veľmi raritná v našej spoločnosti, obmedzená stigmatizáciou, a to najmä vekovým ohraničením (tak mladí ešte nemôžu byť gamblermi, veď sa len hrajú), je vnímaná ako porucha a aktivita dospelých, adolescenti nedisponujú postačujúcimi finančnými prostriedkami, aby mohli gambliť.

Tradičný gambler má 51.2 rokov v prípade gamblingu viazaného na miesto a 45.7 rokov má gambler, ktorý hrá online, častejšie bývajú v manželstve (61.9%), vysokoškolsky vzdelaný, muž, najčastejšie hrajú pre peniaze, zábavu a „leskom“ výhry (Huic et al., 2017; Derevensky et al., 2019).

Pri prevencii sa v niekoľkých štúdiách overila tzv. metóda minimalizácie ublíženia. Ide o programy, ktoré modifikujú nevhodné postoje voči riskantnému správaniu, posilňujú odolnosť adolescenta a jeho pozitívne rozhodovanie, podporujú ho a zároveň vzdelávajú, prečo je gambling zlý. Zároveň sa snažia minimalizovať rozsah gamblingu a posilňujú tzv. zodpovedné gamblovanie v čo

najneškodnejšej forme, ako napr. len hranie monopoly, bez reálnych peňazí, kedy si adolescent užije pocit výhry / prehry, avšak nie je tak intenzívny ako pri hre s peniazmi (www.rasingchildren.net.au).

Charakteristika závislosti na hraní počítačových hier

Internet gaming disorder alebo do slovenčiny porucha hrania sa na internete je taktiež druh nelátkovej závislosti, WHO plánuje túto poruchu zahrnúť aj v pripravovanej MKCH-11.

Túto závislosť možno charakterizovať ako problematické, kompulzívne hranie online hier a spĺňa viacero kritérií gamblingu. Zväčša začína ako zvládací mechanizmus denných stresorov a negatívnych pocitov, ďalej sú ohrození ľudia, ktorí preferujú online vzťahy alebo vzťahy na diaľku, rovnako môže táto porucha vzniknúť ako kompenzácia nedostatku úspechu v reálnom živote či hľadanie rozptýlenia od reality či odosobnenie od svojich problémov (DSM-5, APA, 2013).

Na základe množstva štúdií sa väčšina zhoduje v tom, že človek trpiaci touto poruchou je impulzívny muž, s nízkymi sociálnymi a emocionálnymi schopnosťami, so zníženou schopnosťou ovládania emócií a vychovaný jedným rodičom. K tejto poruche taktiež prispeli online technologické vymoženosti a ich dostupnosť a ďalším kľúčovým faktorom je vznik nových „e-povolání“, kedy ľudia za to, že sa hrajú na internete a naživo to zdieľajú v prípade streamerov, či zdieľanie svojich hráčskych schopností v akomkoľvek čase v prípade youtuberov. Avšak tu je na mieste sa zamyslieť, či nevyhnutne znamená, že človek, ktorý trávi na internete veľa času je od neho závislý. Na základe kvalitatívnej štúdie môžeme tvrdiť, že nie je to pravidlo. Ako príklad použili 21-ročnú streamerku, ktorá trávi na internete 12 hodín denne a zároveň nie je závislá od internetu a netrpí IGD. Naopak, 16-ročný chlapec, ktorý trávi na internete hraním 3 hodiny denne vykazoval všetky symptómy človeka s IGD a závislosťou na internete. (Milani et al., 2017; Binde et al., 2017; Kaess, 2017; Feng, 2017).

Štúdie naznačujú, že v Európe sa táto porucha vyskytuje v prevalencii 1,16-2,9%, pričom najnižšia úroveň je v Nemecku a takmer 3% sú v Maďarsku. Slovensko v tejto štúdií zahrnuté

nebolo, a preto nemáme informácie, ako to vyzerá so slovenskými adolescentmi. Čo sa týka svetovej prevalencie, zvýšená je v ázijských krajinách, celosvetovo najviac v Kórei, kde IGD trpí ad 5,9% adolescentov (Kaess, 2017).

Protektívne faktory

Súčasný výskum ním ponúka protektívne faktory, ktorých antagonistky sú v tomto prípade aj rizikovými. V prípade tých protektívnych faktorov ide o osobnostné silné stránky, ako je nižšia impulzivita, adekvátna sebaregulácia, racionalizácia, ďalej dobré rodinné prostredie, kedy sú dieťaťu zabezpečené všetky potreby, vrátane tých vyšších, ďalej rodičovský vzťah s dieťaťom, kedy je dieťa milované, vie to oceniť, existuje dôvera v rodine, ďalej vysoký stupeň rodičovského dohľadu, kedy sa rodičia zaujímajú, ako trávia deti čas na internete a zároveň aké pocity im to prináša – tento jediný faktor je vnímaný pri nadmernom dohľade ako rizikový faktor (Derevensky et al., 2019).

Vysoká úroveň sociálnej integrácie v triede, že dieťa má zdravé okolie v školskom prostredí a tiež well-being v školskom prostredí, kedy sa dieťa zdravo vyvíja a zažíva všetky potrebné skúsenosti aj zo strany školskej autority (Derevensky et al., 2019).

Dôsledky závislosti na hraní počítačových hier

Za patologické dôsledky IGD sa považujú klinické prejavy ako depresie, úzkosti, sociálna fóbia, zhoršenie akademickej úspešnosti či objavenie ADHD. Avšak okrem klinických prejavov táto porucha napáda všetky sféry života – zhoršujú medziľudské vzťahy, rovnako upadajú zvládacie mechanizmy, nastávajú vývojovo-adaptačné problémy u detí, môžu sa stať utiahnutými, môžu sa objaviť sociálne problémy, kognitívne problémy, úpadok pozornosti a objavenie agresívneho správania smerovaného von (Milani et al., 2017).

Záver

Ako sme si v našej práci ukázali, technologický pokrok a dostupnosť pre súčasných adolescentov vytvára rizikové prostredie, v ktorom sa môžu objaviť patologické behaviorálne závislosti. Pri súčasnej

situácií, ktorá nám obmedzila možnosti na rekreáciu a stretávanie je však toto riziko výskytu ešte vyššie, preto je to veľmi dôležité, aby laická verejnosť mala lepšie povedomie o týchto ochoreniach a aby boli reálne zobrazované, nie stigmatizované a s puncom zábavy, ako je prezentované v médiách.

Literatúra

BINDE, P. – ROMILD, U. – VOLBERG, R.A. (2017).forms of gambling, gambling involvement and problem gambling: Evidence from a Swedish population survey, *International Gambling Studies*, vol. 17, ISSN 1445-9795

DEREVENSKY, J.L. – GILBEAU, L. (2019). Preventing Adolescent Gambling Problems. in: HEINZ, A. – ROMANCZUK-SEIFERTH N. – POTENZA M. (eds) *Gambling disorder*. Springer, Cham., pp.297-311, ISBN 0-306-48585-0

DSM-5 : Príručka k diagnostickým kritériám, APA, 2018, Vydavateľstvo F Bratislava, ISBN 978-80-88952-97-8

FENG, W. (2017). Internet gaming disorder: Trends in prevalence 1998-2016, *Addictive Behaviors*, ISSN 1873-6327

www.raisingchildren.net.au

HUIC, A. – KRANZELIC, V. – HUNDRIC, D.D. – RICIJAS, N. (2017). Who really wins? Efficacy of a Croatian Youth Gambling Prevention Program. *Journal of Gambling Studies*, ISSN 1445-9795

KAESS, M. (2017). Stress vulnerability in Male Youth with Internet Gaming Disorder, *Psychoneuroendocrinology*, vol. 77, pp. 244-251, ISSN 0306-4530

MILANI, L. – LA TORRE, G. – FIORE, M. – GRUMI, S. – GENTILE, D. A. -FERRANTE, M. – MICCOLI, S. – DI BLASIO, P. (2017). Internet Gaming Addiction in Adolescence: Risk Factors and Maladjustment Correlates, *International Journal of Mental Health and Addiction*, ISSN 1557-1874

VISHKIN, A. – BLOOM, B. N. P., – SCHWARTZ, H. S. – SOLAK, N. – TAMIR, M. (2019). Religiosity and Emotion Regulation. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, vol. 50, no. 9, pp. 1050-1074. ISSN: 1552-5422.

VISHKIN, A. - BLOOM, B. N. P., - TAMIR, M. (2019). Always Look on the Bright Side of Life: Religiosity, Emotion Regulation and Well-Being in a Jewish and Christian Sample. *Journal of Happiness Studies*, vol. 20, no. 2, pp. 427-447. ISSN: 1573-7780.

VISHKIN, A. – BIGMAN, E. Y. – SOLAK, N. – PORAT, R. – HALPERIN, E. – TAMIR, M. (2016). God Rest Our Hearts: Religiosity and Cognitive Reappraisal. *Emotion*, vol. 16, no. 2, pp. 252-262. ISSN: 1931-1516.

VISHKIN, A. – SCHWARTZ, H. S. – BLOOM, N. B. P. – SOLAK, N. – TAMIR, M. (2020). Religiosity and Desired Emotions: Belief Maintenance or Prosocial Facilitation? *Personality and Social Psychology Bulletin*, vol. 46, no. 7, pp. 1-17. ISSN: 1552-7433.

EMÓCIE – NEVERBÁLNE VYJADROVANIE EMÓCIÍ

EMOTIONS – NONVERBAL EXPRESSION OF EMOTIONS

Nicol PUČKOVICOVÁ

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave
nicol.puckovicova@gmail.com

Abstrakt: Predložená práca sa venuje emóciám s bližším dôrazom na ich neverbálnu expresiu. Vzhľadom na to, že sa zameriava na podstatu emócií, otvára sa otázka ich povahy, a taktiež ich autentickosti a zámernej alebo podvedomej modifikácie. Skúmať sa budú dôležité faktory, ktoré sú dôležitou súčasťou emócií, a to v kontexte neverbálnej expresie. Ide, predovšetkým, o výrazovú zložku emócií, v rámci ktorej sa práca venuje hlavne mimike a kinezike, a sociálnu modifikáciu expresívnej zložky emócií, pod ktorú spadá maskovanie, modulácia, simulácia emócií, úprimné vyjadrovanie emócií, taktiež je zameranie aj na klamanie a prejavy s ním spojené a, v neposlednom rade, Duchennov úsmev, známy ako autentický prejav skutočnej radosti. Na základe vymenovaných aspektov práca vyhodnocuje charakter a prejav emócií a ich reakcií, zároveň poskytuje iný, obohatený pohľad na emócie, ktoré slúžia ako nástroj k hlbšiemu poznávaniu, a to hlavne prostredníctvom neverbálnych súčastí, lepšie povedané, nástrojov emócií.

Kľúčové slová: emócie; neverbálna expresia emócií; výrazová zložka emócií; sociálna modifikácia expresívnej zložky emócií

Úvod

Nasledujúca práca vznikla v záujme skúmania emócií, predovšetkým, ich emociogénneho prejavu, a to z dôvodu objasnenia hlbšieho významu a charakteru základných primárnych emócií v kontexte neverbálnej expresie. Čiže motiváciou pre vznik tejto práce a s ňou súvisiaceho výskumu bolo to, že ľudia často

nesprávne interpretujú emócie, ešte častejšie pripisujú druhým ľuďom také emócie, ktoré v skutočnosti nepociťujú. Vzhľadom na túto skutočnosť, že to, čo vidíme na správaní a výraze človeka, nemusí byť jednoznačné, je práca obohatená aj výskumom, ktorý apeloval na túto nepatrnú mylnosť človeka, pričom netreba vylučovať fakt, že percepcia býva v dôsledku viacerých faktorov skreslená.

Už samotný Darwin sa zaoberal expresívnym správaním, pričom prišiel s tvrdením, že ľudská emocionálna expresia má podobné evolučné korene ako výrazové správanie vyšších živočíchov. Neskôr jeho vymedzenia boli potvrdené americkým psychológom Tomkinsonom, ktorý najskôr tvrdil, že existuje až 9 vrodených emócií, neskôr na neho nadviazali americkí psychológovia Ekman a Friesen, ktorí na základe výskumu s domorodcami potvrdili zároveň aj relevantnosť Darwinových myšlienok a vymedzili tak 6 základných emócií, čo platí dodnes.

Práca sa však chce širšie zamerať na nie moc objasnenú tému kineziky, tzv. reči tela, v rámci ktorej sú stále veľké medzery a otázky, ktoré zostali nedoriešené. To, čo ľudia hovoria, nemusí byť vždy v súlade s tým, ako sa naozaj cítia. Respektíve verbálna komunikácia si navzájom môže protirečiť s neverbálnou, na ktorú bude v tejto práci kladený hlbší dôraz. Často nie na základe verbálneho vyjadrovania, ale na základe toho, čo človek nepovie alebo nedokáže povedať slovami, môže o ňom veľa prezradiť. Väčšina informácií, ktoré si v komunikácii vymieňame, idú inými kanálmi, než sú slová. V tejto súvislosti sa vyzdvihuje viac samotná informácia, než len obsah slov.

Preto sa práca nebude opierať len o teoretické východiská, ale poskytne obohatený pohľad na danú problematiku aj prostredníctvom výskumu v záujme rozšírenia obzorov a hlavne uvedomenia si toho, že nie vždy s tým, čo človek prejavuje navonok, je aj stotožnený.

Emócie – základné definície a teórie

V rámci základného vymedzenia pojmu emócie Košč (2006) ich definuje ako nižšie city, ktoré sú úzko späté s uspokojovaním primárnych fyziologických potrieb. Zároveň však upozorňuje

aj na dôležitý rozdiel medzi emóciami a citmi, pričom city sú označované už za trvalejšie emócie spojené s vyššími potrebami, ktoré sú charakteristické len u človeka a majú predmetný charakter, čiže sa viažu ku konkrétnemu predmetu. Podľa Izarda (1981) emócia musí zahrňovať prežívanie alebo vedomé pociťovanie, procesy odohrávajúce sa v mozgu a nervovom systéme, a taktiež pozorovateľné vonkajšie prejavy, čiže výraz tváre. Čo sa týka psychologického významu pojmu emócie, autori Kreche a Crutfield (1958) tvrdia, že sa vzťahuje na stav organizmu, lepšie povedané, na jeho podráždenie, pričom sa prejavuje tromi spôsobmi, a to prostredníctvom emocionálnej skúsenosti alebo zážitku, v užšom zmysle, pociťujem alebo prežívam nejakú emóciu. Ďalej v súvislosti so stavom organizmu hovoríme o ďalšom spôsobe prejavovania, a to o emocionálnom správaní, ktoré sa môže preukazovať v podobe útoku alebo úteku, čiže individuum sa nejakým spôsobom správa. Súčasťou prejavu emócií sú nevyhnutne aj fyziologické zmeny organizmu v zmysle vnútorných zmien, motorických prejavov či výrazov tváre, čo spadá pod ďalší, tretí spôsob toho, ako sa prejavuje stav podráždenia nášho organizmu. Avšak, podľa Hebba (1958) je veľmi ťažké definovať pojem emócie, v dôsledku toho, že existuje viacero rôznych definícií emócií, čiže zakomponovať a ukotviť teóriu, ktorá by bola jednotná, nie je možné. Objasňuje to tým, že emócie sa vzťahujú ku stavom, ako sú napríklad láska, žiarlivosť, nenávisť a pod., a preto sa vylučuje, aby tieto stavy boli charakterizované iba pod jedným výrazom. Schmidt-Atzer (1996) tvrdí: „Emócia je kvalitatívne bližšie opísateľný stav, ktorý vystupuje spolu so zmenami na jednej alebo viacerom nasledujúcich úrovni: cit, telesný stav a výraz.“ Daná definícia naznačuje, že je dôležité odlišovať emócie od iných psychických javov.

Výrazová zložka emócií

V psychológii pojem výraz predstavuje hlavne mimika, v ktorej súvislosti hovoríme o celkovom výraze tváre resp. pohybe tvárového svalstva. Niekedy sa skloňuje aj pojem pantomimika, čo by sme mohli charakterizovať ako celkový výraz držania tela, čo ako príklad môžeme uviesť výraz hnevu v tvári a celkovom držaní postavy. Taktiež sa v zmysle výrazovej zložky emócií na

označenie emociogénneho výrazu tela a jeho pohybov používa pojem kinezika, čo je spopularizované pod názvom „reč tela“ (Nakonečný, 2000).

Expresívnym správaním, ktoré je zároveň dôležitým komponentom emócií, sa už zaoberal známy Charles Darwin v knihe *The expression of emotions in man and animals* z roku 1872, pričom podľa Darwina má ľudská emocionálna expresia podobné evolučné korene ako výrazové správanie vyšších živočíchov, ktorým pomáha prežiť na základe komunikácie s ostatnými členmi druhu. Napríklad, ak vlk vrčí, vycerí zároveň zuby, čím signalizuje svojmu rivalovi blížiacu sa pohryznutie. Naopak, pokiaľ zvierka preukáže svoju slabosť alebo strach a chce ustúpiť, k vzájomnému útoku nedôjde. Darwin charakterizuje emócie ako vrodené vzorce mimického, gestikulačného a taktiež zvukového správania, čo uľahčuje komunikáciu, predovšetkým vnútrodruhovo, pričom sa berú do úvahy tie spôsoby správania, ktoré sú biologicky determinované, čiže riadené pod vplyvom vrodených mozgových mechanizmov. Neskôr sa k Darwinovým myšlienkam vrátil americký psychológ Tomkins, ktorý vyvodil záver, že existuje 9 vrodených emócií, ktoré nazýval primárne sprevádzajúce typické výrazy. Vychádzal z vlastnej skúsenosti, z pozorovania správania na vlastnom synovi, na základe čoho teda vyvodil až 9 primárnych emócií, a to: záujem, radosť, prekvapenie, úzkosť, strach, hnev, zahanbenie (pokora), hnus a odpor k nepríjemným zápachom (Plháková, 2003).

Výskumy primárnych emócií

Americkí psychológovia Ekman a Friesen potvrdili pravdivosť Darwinových a Tomkinsonových vyjadrení tým, že realizovali výskum, ktorého výskumnou vzorkou boli členovia osamoteného kmeňa Fori obývajúcего oblasť Novej Guiney. Tento kmeň pozostával z 319 detí a dospelých, ktorí nikdy nežili mimo svojho kmeňa, nikdy sa ani od neho neodlúčili, nikdy nepoznali či nevideli film, televíziu alebo nerozumeli anglickému jazyku. Jednoducho povedané, žili neolitickým spôsobom života.

Cieľom psychológov bolo zistiť, či sú jednotlivci daného kmeňa schopní napriek izolácii identifikovať a odlíšiť výraz emócií u ľudí pochádzajúcich zo západného sveta. Samozrejme, vznikli aj obavy z toho, či sa anglický preklad emočných zážitkov bude zhodovať s jazykom domorodcov, resp. vznikli pochybnosti o správnej interpretácii emócií. Preto na vyjadrenie základných emócií použili stručný a zároveň výstižný opis určitých situácií. Napríklad: „Muž sedí vo svojom dome úplne sám. Nemá k dispozícii nôž, sekeru ani luk a šípy. Vo dverách domu stojí divoké prasa, muž sa naň pozerá a moc sa ho bojí. Prasa stojí vo dverách niekoľko minút, človek, ktorý sa naň pozerá, je veľmi vystrašený. Prasa stojí nehybne vo dverách a muž sa bojí, že ho prasa pohryzie.“ Tento príbeh mal vyjadriť pocit strachu.

Ďalšie krátke príbehy zneli nasledovne: „Prišiel váš priateľ a vy ste šťastný.“ Čiže tento opis symbolizoval šťastie. Alebo iný príbeh: „Zomrelo vaše dieťa.“ Smútok. Ďalší v poradí bol: „Hneváte sa a chystáte sa k boju.“ V tomto prípade išlo o zlosť.

Účastníci výskumu si najskôr vypočuli opis jednej situácie. Neskôr boli pred nich predložené tri fotografie, na ktorých boli zobrazené rôzne emócie člena západnej kultúry. Následne úlohou účastníkov bolo vybrať tú fotografiu, ktorá čo najvhodnejšie korešponduje s obsahom príbehu. Takto sa podarilo účastníkovi vybrať a určiť správnu fotografiu totožnú s príbehom v 77% úspešnosti.

Čo sa týka detí, tie mali k dispozícii len dve fotografie, na základe ktorých mohli posudzovať emócie. V tomto prípade bola úspešnosť správnych odpovedí až 90%.

Ekman a Friesen ďalej domorodé obyvateľstvo požiadali, aby každý príbeh zahrli, pričom ich prejavy boli nahraté na video. Po návrate do USA zostrihali zo záznamov fotografie, ktoré zachytávali výraz tváre účastníkov. Zostrihané snímky prezentovali študentom vysokej školy, ktorých úlohou bolo určiť predložené emócie. V rámci toho sa ukázalo, že študentom sa presne podarilo určiť výraz šťastia, smútku, hnevu, odporu, prekvapenia a strachu. Na základe týchto výsledkov Ekman a Friesen vyvodili konečný ucelený záver, že mimické výrazové prejavy sú úzko spojené s primárnymi, teda základnými emóciami, čím sa vlastne aj zhodovali s Darwinovou teóriou (Ekman, Friesen, 1971; Plháková, 2003).

Popis primárnych emócií

V rámci popisu základných ľudských emócií sa Plháková (2003) opiera o Ekmanov zoznam 6 primárnych emócií, ktorého súčasťou sú strach, hnev, radosť, smútok, odpor a prekvapenie.

Strach je negatívny cit, ktorý vzniká prevažne v nebezpečných, ohrozujúcich či frustrujúcich situáciách, v ktorých môže byť ohrozená až duševná integrita. Strach taktiež súvisí so stratou napríklad majetku, prestíže či vzťahu s blízkou osobou. Strach sa objavuje na rôznej úrovni a rôznom stupni od obavy cez paniku až po des. Z hľadiska evolúcie plní však ochrannú funkciu, pretože vedie k úniku z nebezpečnej, život ohrozujúcej situácie, k obrane alebo k vyhýbaniu sa tomu, čo môže človeku vážne ublížiť a poškodiť ho (Plutchik, 1980). Strach je úzko spätý ku konkrétnemu objektu alebo k určitej situácii. Vo vygradovanej situácii môže vyústiť až do hnevu, väčšinou vtedy, kedy človek nevie uniknúť z nebezpečnej situácie, čiže je, ľudovo povedané, akoby „zavedený do kúta“.

Hnev vzniká najčastejšie vo frustrujúcich situáciách, ktoré sú sprevádzané agresívnymi, útočnými prejavmi, kedy sú zmarené naše ciele. Takéto reakcie vedú k zničeniu danej prekážky, ktorá nám bráni v dosiahnutí úspechu. V rámci intenzity hnevu hovoríme o miernej rozladenosti alebo zúrivej zlosti. Žiaľ, v dôsledku toho, že ľudia častokrát potláčajú takéto reakcie, ich neskôr prenesú do iných situácií, resp. filtrujú si utlmený hnev cez nevinného človeka. Príkladom môže byť situácia, kedy sa človek hnevá na svojho vedúceho, ktorému svoju rozladenosť nedá najavo, ale po návrate z práce sa poháda s manželkou a prísne potrestá deti (Plháková, 2003). V mnohých prípadoch prežívanie hnevu závisí od subjektívnej interpretácie danej situácie, najmä od atribúcie príčin jej vzniku. Autorka (2003) v tejto súvislosti opisuje nasledovný príklad: ak do nás niekto vrazí na ulici a vzápätí sa ospravedlní, nebudeme sa na neho hnevať; psychológ, ktorému škaredo nadáva psychiatrický pacient, bude pravdepodobne hľadať príčiny týchto prejavov v jeho chorobe a nebude sa na neho hnevať.

Radosť je, predovšetkým, pozitívny cit, ktorý vzniká pri realizácii nejakého motívu, ale najmä pri dosiahnutí cieľa a až úspechu. Aj radosť sa môže prejavovať v rôznej intenzite, od najnižšej – pocit

pohody, až po najvyššiu – pocit extázy (dosiahnutie slasti). Zároveň rozlišujeme aj pocit triumfu, ktorý je sprevádzaný úspechmi, víťazstvami a pod. Za dlhodobé pocity radosti považujeme šťastie, ktoré zároveň spočíva v realizácii významných hodnôt. Zakladateľ logoterapie Viktor Frankl opisuje šťastie vo svojej knihe *Vôľa k zmyslu* nasledovne a doslovne: „Šťastie nie je iba výsledkom naplnenia zmyslov, ale tiež všeobecnejšie neintendovaným vedľajším efektom sebatranscendencie. Preto ich nemožno sledovať, skôr musia nasledovať. Čím viac sa naň niekto zameriava, tým skôr zámer zlyháva.“ (Frankl, 1994).

Smútok je záporný cit, ktorý väčšinou vzniká ako reakcia na odlúčenie=separáciu, stratu alebo na neúspech. Jeho intenzita sa mení v závislosti od toho, akého charakteru sú príčiny jeho vzniku, poprípade, či je možná jeho náprava. V zmysle ťažkého a zároveň dlhodobého smútku hovoríme o depresii, sprevádzanej bezvýchodiskovosťou či prázdnotou. Hlboký smútok môže taktiež zapríčiniť stratu blízkeho človeka v dôsledku nešťastnej udalosti. Dôležité je podotknúť, že významnou súčasťou a expresívnym prejavom smútku je plač, ktorého sprievodné pocity môžu byť ľútosť či sebaľútosť. Napriek tomu podľa Plhákovej (2003) dokáže priniesť úľavu. Izard (1977) hovorí v súvislosti s tým, že smútok plní adaptívnu funkciu, čiže môže dokonca človeka podnietiť až k tomu, aby zmenil a prispôbil svoj život, zároveň táto funkcia môže spočívať aj v tom, že nás informuje o možnom nešťastí.

Odpor je definovaný ako pocit znechutenia voči určitým predmetom, pričom jeho typickými prejavmi môžu byť vyhýbanie sa niečomu pre nás nepríjemnému alebo „štítivé“ správanie. Aj odpor môže nabráť v zmysle silnej gradácie, v dôsledku čoho môže vyústiť do hnusu. Môže sa stať, že vďaka jedinej skúsenosti dôjde k vzniku chuťovej averzie voči jedlám alebo nápojom, ktoré nám predtým spôsobili nevoľnosť či ťažkosti. Avšak, takáto averzia má podľa autorky (2003) skôr adaptívny význam. V mnohých prípadoch je však odpor výsledkom aj kultúrnych zvyklostí.

Prekvapenie je označované ako reakcia na niečo nové alebo neočakávané. Zaraďuje sa k neutrálnym afektom, čiže nedá sa v tejto súvislosti jednoznačne hovoriť v kontexte príjemnosti alebo

nepríjemnosti, tieto dimenzie mu chýbajú. Avšak, niekedy sa k nemu viažu pochybnosti, pretože je takmer totožné s pátracou reakciou. Prekvapenie vzniká, predovšetkým, v neočakávaných situáciách, pričom sa môže spájať s hedonickou dimenziou citového prežívania, no to si zároveň oponuje s predchádzajúcim vyjadrením, že má v podstate neutrálny charakter. Ako príklad opaku autorka (2003) uvádza situáciu, v ktorej je žena príjemne prekvapená, keď jej manžel bez zjavného dôvodu kúpi kvety, zase nepríjemné prekvapenie sa javí v tej situácii, keď zákazník v obchode pri platení zistí, že nemá pri sebe peňaženku alebo dostatočný počet peňazí na zaplatenie celého nákupu. Za intenzívne prekvapenie považujeme úžas. Celkovo sa dá pripustiť možnosť, že prekvapenie je viacmenej aj atypická emócia, ktorá má výraznú kognitívne zložku.

Sociálna modifikácia expresívnej zložky emócií

U ľudí je už v ranom detstve výraz emócií úplne mimovoľný, čiže spontánny. Už u starších detí a dospelých je expresívne správanie nie moc úprimné, nepovažuje sa tak za spontánny prejav citových zážitkov, no na druhej strane, slúži na rôzne sociálne účely.

Ľudia sú si jednoducho vedomí toho, že ostatní sú schopní na základe výrazu ich tváre rozpoznať, čo práve cítia, a to môžu vyhodnotiť ako nepríjemné. V dôsledku toho sa ľudia snažia často potláčať alebo skrývať svoje naozajstné pocity. Niekedy sa, naopak, snažia dané emócie až moc dať najavo, čím zvýraznia ich charakter, a to väčšinou z toho dôvodu, aby sa dali čo najľahšie rozlíšiť (Plháková, 2003).

Sociálni psychológovia označujú snahu skrývať svoje pravé pocity ako maskovanie (masking). Modulácia je zasa definovaná ako snaha o zvýraznenie či zmiernenie výrazu skutočných emócií. Simulácia je predstieranie emócií, ktoré necítíme (Carlson et al., 2000).

Ďalšie výskumy dokazujú to, že skrývanie a neprirodzené predstieranie emócií nie je vždy dokonalé. Výsledky výskumov potvrdili, že pri úprimnom vyjadrení emócií sú obe polovice tváre symetrické, zatiaľ čo pri simulácii alebo pri klamaní sa v tvári objavuje mierna asymetria (Ekman, Friesen, O'Sullivan, 1988.)

Čo sa týka samotného úsmevu, ten môže byť odrazom viacerých odlišných pocitov napr. pocitov hrozby alebo prejavom zdvorilosti, signálom ironie či pohrdania alebo prosto znakom spoločenského úspechu. Zvlášť sa vymedzuje tzv. Duchennov úsmev, ktorý je klasifikovaný ako prejav skutočnej radosti, čiže ide o spontánny a autentický úsmev so značnou symetriou oboch polovic tváre.

Výskum publikovaný v Social Influence r. 2018, z ktorého predložená práca čerpala inšpiráciu, bol realizovaný v Holandsku, konkrétne v Tilburg University pod vedením Mariëlle Stela a Eric van Dijk. Cieľom zahraničného výskumu bolo, predovšetkým, odhalenie klamstva, ktoré bolo dominantou celkového skúmania. Realizovaný bol na základe hodnotenia a odvodenia emócií z neverbálneho správania, pričom vedci zámerne nechceli, aby účastníci odhadli, či niekto klame alebo je úprimný, pretože je pravdepodobné, že by týmto prístupom účastníci dospeli k nesprávnemu vyhodnoteniu.

Výskumnú vzorku tvorilo 53 študentov (z toho 38 žien), ktorých úlohou bolo sledovať 8 fragmentov videa (len bez zvuku). V týchto sfilmovaných ukážkach cieľ/herečky predstierali alebo prejavovali skutočné emócie: skutočné pozitívne emócie; klamlivé pozitívne emócie, skutočné negatívne emócie; klamlivé negatívne emócie. V ukážkach vystupovali len ženy z toho dôvodu, že ženy vedú štatisticky lepšie a úprimnejšie vyjadriť navonok city než muži, čím sa, samozrejme, nespochybňuje schopnosť mužov byť empatickými a citlivými. Týmto zámerom vedci chceli zistiť, do akej miery si pozorovatelia myslia, že žena z videa zažila konkrétne emócie a ako sa podľa nich skutočne cítila.

Výsledky potvrdili neschopnosť ľudí odhaliť klamstvá. Hlavnými zisteniami boli, že ľudia majú nepresné presvedčenie o narážkach na klam – domnievajú sa, že klamári prejavujú nervózne správanie, ako sú nadmerné prejavy pohybu, averzia k pohľadom, úsmevy a blikanie očí. Je dokázané, že výrazy tváre klamárov sa líšia v aktivovaných svaloch a v intenzite, trvaní, lateralite a načasovaní tejto aktivácie. V skutočnosti však väčšina klamárov vykazuje pokles týchto pohybov. Účastníci tak nedokázali spoľahlivo určiť, či sú emócie simulované. Presnejšie dokázali na tvári človeka

odhadnúť pociťovanú negatívnu emóciu. Zároveň autori Porter a Brinke (2008) tvrdia, že klamári vykazujú viac nezrovnalostí, keď prejavujú klamlivé negatívne emócie ako klamlivé pozitívne emócie, preto je pre ľudí ťažšie predstierať negatívne emócie.

Ďalší výskum bol realizovaný v Slovenskej republike, prevažne v regiónoch Bratislavského, Trnavského a Trenčianskeho kraja v záujme overenia predchádzajúcich výskumných zistení zo zahraničia, ale taktiež aj v rámci možného prínosu.

Cieľom môjho výskumu bolo zistiť, či ľudia dokážu správne odvodiť emócie z neverbálneho správania, a to za upravených podmienok (pridanie vlastných fragmentov a ideí) oproti zahraničnému výskumu, z ktorého bola čerpaná len inšpirácia.

Materiály pozostávali z adekvátnych videí, ktoré po dôslednej úprave boli prevažne bez zvuku, nakoľko bolo v záujme zistiť, či sú participanti schopní odvodiť a určiť emócie z prezentovaného neverbálneho správania. Pre zámerné porovnanie bolo pridaných aj pár videí so zvukom, a taktiež aj fotografie. Celkový súbor zahŕňal 20 ukážok, z toho 11 fragmentov bolo zobrazených bez zvuku, 4 so zvukom, a 5 tvorili fotografie hercov a známych osobností. Ako zber dát boli použité 2 neštandardizované dotazníky, jeden zameriavací sa na samotný výskum a otázky s ním spojené a druhý na všeobecné otázky pre účastníkov ohľadom spokojnosti, vedľajších vplyvov na ich pozornosť, náladu, emócie a pod.

Úlohou participantov bolo hodnotiť, zistiť, určiť, o akú emóciu ide, a to 2 spôsobmi: výberom z rôznych možností alebo prostredníctvom písomných odpovedí na základe vlastných úsudkov, bez možnosti vybrať si, a to v záujme overenia si toho, či a nakoľko sa vedia vcítiť do druhej osoby. Účastníci väčšinou posudzovali emócie nepriamym spôsobom. Otázky pre účastníkov boli položené väčšinou zámerným spôsobom napr. „Akú emóciu podľa teba vyjadril/a?“ „Čo podľa teba cíti žena / muž na obrázku / videu / pri rozprávaní tejto udalosti?“ „Prežíva podľa teba táto žena bolesť?“ „Cíti podľa teba tento muž radosť?“ „Aký pocit v tebe zanechal tento muž?“ a podobne. Ostatné otázky boli postavené priamo, nenáročne, týkajúc sa určenia primárnych základných emócií. V prípade maskovania či simulácie emócií alebo klamstva

som zámerne nechcela, aby účastníci určili klamstvo, lebo by sa tým pádom nesústredili na prejavené emócie, pričom je vysoko pravdepodobné, že by týmto priamym prístupom dospeli k nesprávnym záverom pri určovaní skutočných emócií. Aj z tohto dôvodu bola väčšina fragmentov bez zvuku. Taktiež boli ukážky prezentované v takom slede, aby participanti neodhadli skutočný zámer výskumu.

Výskumnú vzorku tvorilo celkovo 15 dospelých vo veku 19-32 rokov, z toho prevažnú časť zúčastnených tvorilo 10 žien (nakoľko sú emotívnejšie, empatickejšie a vykazujú výraznejšiu autenticnosť v rámci emociogénneho prejavu) a 5 mužov. Prevažne šlo o študentov rôznych študijných odborov ako ošetrovatel'stvo: 2 ženy, urgent: 1 žena, medicína: 1 žena, teória digitálnych hier: 1 žena, STU: 1 žena, právo: 1 žena, psychológia: 2 ženy + 2 muži. Najmenej psychológov bolo vybraných za toho predpokladu, že v odpovediach budú (by mali byť) najpresnejší. Pre obohatenie výskumného súboru boli do účasti zasadení aj pracujúci: 1 žena a 3 muži. Priemerný vek všetkých participantov bol 21,6.

Výsledky potvrdili pravdivosť teórií a taktiež korešpondovali s tými predpokladmi, ktoré boli súčasťou výskumu zo zahraničia. Napríklad 33% (2M+3Ž) respondentov dokázalo z predložených materiálov určiť neúprimnú radosť (video bez zvuku), až 60% (4M+5Ž) vedelo odvodiť z mikrovýrazu prekvapenie (video bez zvuku), len 7% vedelo vyčítať z ďalšieho mikrovýrazu, že išlo o skrytú radosť, taký istý počet opýtaných vedelo určiť simuláciu smútku – v tomto prípade šlo o herečku, ktorú v zábavnej relácii moderátor skúšal, či dokáže vyvolať slzy pri tom, ako jej bude rozprávať vtipy, samozrejme, video bolo bez zvuku. Pozornosť účastníkov rozptýlili slzy herečky, v dôsledku čoho boli náchylnejší k nesprávnej odpovedi, avšak žena nevykazovala žiadnu mimiku (zvráštené čelo, klesanie kútika pier..), začervenanie tváre ap., čo je charakteristické pre autentickú emóciu. Podobne to dopadlo aj pri ďalšej simulácii smútku, s tým rozdielom, že v tomto prípade bola ukážka so zvukom, ktorého základom bol príbeh vraždy dieťaťa matky, ktorá samotný príbeh interpretovala v televíznom programe, a tak sa účastníci viac zamerali na samotný príbeh,

v dôsledku čoho si nevšimli, že to, čo žena hovorí, nie je v súlade s tým, čo cíti a dáva najavo. Nakoniec vrahyňou bola ona. Ďalej sa potvrdila hypotéza, že tí účastníci, ktorí mali nepríjemný alebo minimálne zvláštny pocit z klamára, ho neskôr aj vedeli usvedčiť. Takto sa to podarilo až 53% opýtaných (3M+5Ž). Zároveň bolo v záujme empatie zistiť, ktorú ukážku participanti vyhodnotili ako najznepokojivejšiu, a takmer všetci sa zhodli na 1 ukážke, na ktorej bola matka opisujúca tiež vraždu svojho dieťaťa, avšak v záchvate plaču, vzlykov a pod., kde autenticita vyjadrenej emócie bola nielen očividná, ale aj v súlade s verbálnou stránkou.

Tab.1: Vedľajšie faktory na správnosť úsudkov

Zlá nálada	Lepšie kognitívne úsudky
Dobrá nálada	Horšie kognitívne úsudky
Pozeranie ukážok na mobile	Horšie kognitívne úsudky (zhoršená kvalita)
Rušivé elementy	Horšie kognitívne úsudky (rozptýlená pozornosť)
Fyzická únava	Horšie kognitívne úsudky

Bolo potvrdené, že ľudia nie sú schopní presne odhaliť to, kedy ide o simuláciu emócií alebo klamstvá, a to z dôsledku nekorektného presvedčenia ohľadom klamania, napríklad mnohí sú presvedčení, že počas vedomej simulácie emócie, budú ľudia vykazovať čo najviac nervózných pohybov ap. V skutočnosti však klamári prejavujú výrazný pokles pohybov, sústredenosti, typickou je kamenná tvár bez najmenších známok mimického pohybu svalov, priamy pohľad, až prílišný pokoj a pod. Výrazy tváre skutočných klamárov sa líšia v aktivovaných svaloch a v intenzite, trvaní, lateralite a načasovaní tejto aktivácie. Klamári vykazujú viac nezrovnalostí, keď prejavujú klamlivé negatívne emócie ako klamlivé pozitívne emócie, preto je pre ľudí ťažšie predstierať negatívne emócie. Z toho dôvodu účastníci nedokázali spoľahlivo určiť, či sú emócie simulované. Presnejšie dokázali na tvári človeka

odhadnúť pociťovanú negatívnu emóciu. Zároveň sa zistilo a potvrdilo, že to, akú majú ľudia náladu pri vyhodnocovaní emócií, dokáže do istej miery ovplyvniť správnosť ich úsudkov, a teda ľudia majú lepšie kognitívne úsudky, keď majú zlú náladu. Dobrá nálada ich robí globálnejšími, a teda menej presnými v ich úsudkoch. Preukázalo sa, že pri fragmentoch bez zvuku, sa lepšie zamerali na neverbálnu expresiu emócií, ako za podmienok zvukových elementov, kde svoju percepciu presunuli z neverbálnej zložky emócií na verbálnu, čo malo vplyv na správnosť ich odpovedí.

Záver

Nie je novým zistením, že výrazová zložka emócií a celkový postoj môžu odrážať to, čo človek prežíva vo svojom vnútri. Táto práca sa snažila poukázať na to, že ľudia väčšinou prisudzujú druhým také emócie, ktoré v skutočnosti nepociťujú. Zároveň treba brať do úvahy aj to, že nie vždy je jasný súlad medzi verbálnou a neverbálnou expresiou, rovnako aj to, že nie vždy to, ako sa človek správa navonok, korešponduje s tým, čo cíti vo svojom vnútri. Faktom ostáva, že kinezika nie je dostatočne spoľahlivá, preto by mala byť obohatená o viac výskumov.

Literatúra

- KOŠČ, M. (2006). *Základy psychológie*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo - Mladé letá, 51 s. ISBN 8010009571.
- NAKONEČNÝ, M. (2000). *Lidské emoce*. Praha: Academia, 335 s. ISBN 80-200-0763-6.
- PEASE, B. – PEASE, A. (2004). *The definitive book of body language*. London: Orion Books, 316 s. ISBN 978-80-551-2387-5.
- PLHÁKOVÁ, A. (2003). *Učebnice obecné psychologie*. Praha: Academia, 472 s. ISBN 978-80-200-1499-3.
- STEL, M. – DIJIK, E. (2018). When do we see that others misrepresent how they feel? detecting deception from emotional faces with direct and indirect measures. *Social Influence*, vol. 13, no. 3, pp. 137-149. DOI:10.1080/15534510.2018.1473290

Mária Dědová, Marcel Martinkovič (Eds.)
SOCIETAS & HUMANITAS II.
**Zborník príspevkov z II. ročníka vedeckej interdisciplinárnej
študentskej konferencie**

Recenzenti

prof. PhDr. Silvia Miháliková, PhD.

Mgr. Gabriel Baník, PhD.

Publikácia neprešla jazykovou úpravou. Za jazykovú úroveň zodpovedajú autori.

Vydavateľ

© Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, 2020

ISBN 978-80-568-0273-1

EAN 9788056802731

